

รายงานฉบับสมบูรณ์ RDG5210015

การเกษตรแบบมีสัญญากับความเข้มแข็งของชุมชน:
กรณีศึกษาการทำการเกษตรแบบมีสัญญาของญี่ปุ่นในจีนและในไทย

Community Empowerment and Contract Farming:
A study of Japanese contract farming in China and Thailand

เอกสิทธิ์ หนูนุกัถิ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง “การเกษตรแบบมีสัญญากับความเข้มแข็งของชุมชน: กรณีศึกษาการทำ
การเกษตรแบบมีสัญญาของญี่ปุ่นในจีนและในไทย” กำเนิดขึ้น ดำเนินงานและสำเร็จลงได้ด้วย
การสนับสนุน ความเอาใจใส่และความร่วมมือของผู้ที่เกี่ยวข้องจำนวนมาก

ผู้วิจัยขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในฐานะองค์กรผู้ให้ทุนที่มี
บทบาทสร้างสรรค์และพัฒนาประเทศด้วยการสนับสนุนการศึกษาวิจัย ผู้อำนวยการฝ่ายชาติและ
ความสัมพันธ์ข้ามชาติและเจ้าหน้าที่ฝ่ายทุกท่านสำหรับความเอาใจใส่อย่างดียิ่งในการทำงานวิจัย
นอกจากนี้ผู้วิจัยได้รับการสนับสนุนในด้านข้อมูลจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และเกษตรกร
หลายท่านด้วยดีโดยตลอด ผู้วิจัยขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ผู้วิจัยเป็นผู้เขียนและผู้รับผิดชอบรายงานฉบับนี้ แต่แนวคิด ทฤษฎีหรือองค์ความรู้ใด ๆ ที่
เป็นประโยชน์ในรายงานฉบับนี้มิได้เกิดขึ้นจากความคิดของผู้วิจัยเพียงลำพัง ความคิดจำนวนมาก
เกิดขึ้นจากการสนทนา รับฟัง หรือชี้แนะจากครูอาจารย์หลายท่าน งานวิจัยขอคิดขอเขียนทาง
วิชาการและไม่วิชาการหลายชิ้น ผู้วิจัยขอขอบพระคุณสายธารความคิดทุกท่านมา ณ โอกาสนี้
ด้วย

งานวิจัยนี้จะสำเร็จไม่ได้หากปราศจากแรงบันดาลใจและการสนับสนุนด้านวิชาการจาก
รศ.ดร. ศิริพร วัชรวัลคุ ผู้เป็นทั้งครูและกัลยาณมิตรของผู้วิจัยเสมอมา

ผู้วิจัยหวังว่างานวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์ต่อสาธารณะอย่างที่เป็น หากมีข้อผิดพลาด
ประการใดย่อมเป็นความรับผิดชอบของผู้วิจัยแต่เพียงผู้เดียว

เอกสิทธิ์ หนูนนท์

กันยายน 2555

บทสรุปผู้บริหาร

โครงการนี้ศึกษาผลกระทบของการเกษตรแบบมีสัญญากับชุมชนโดยเฉพาะในประเด็นเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน ด้วยการใช้ดัชนีวัดความเข้มแข็งและทุนทางสังคมวิเคราะห์เกษตรกรและชุมชนที่มีการทำการเกษตรแบบมีสัญญา เนื่องจากการเกษตรแบบมีสัญญาถูกใช้ประโยชน์ในวงกว้างทั้งในฐานะกิจกรรมทางเศรษฐกิจระหว่างบริษัทเอกชน ผู้บริโภคและเกษตรกร และในฐานะเครื่องมือเพื่อการพัฒนาชนบทของภาครัฐหรือองค์การระหว่างประเทศ

งานวิจัยนี้ศึกษาการเกษตรแบบมีสัญญาในฐานะที่เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมโลกาภิวัตน์หรือในระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ที่ส่งอิทธิพลต่อครอบครัวเกษตรกรและชุมชนเกษตรอันเป็นหน่วยย่อยพื้นฐานของชาติในยุคสมัยที่รัฐชาติลดบทบาทด้านการควบคุมทุนข้ามชาติ จึงเลือกกรณีศึกษาเป็นการทำเกษตรแบบมีสัญญาของบริษัทญี่ปุ่นในจีนและในไทย ซึ่งญี่ปุ่นเป็นประเทศผู้นำเข้าสินค้าเกษตรรายใหญ่และมีการลงทุนภาคเกษตรทั้งในจีนและในไทย

คำถามการวิจัยหลักคือ การเกษตรแบบมีสัญญาโดยบริษัทข้ามชาติมีผลอย่างไรกับความเข้มแข็ง-ในความหมายของความสามารถในการแก้ไขปัญหาในการดำรงชีวิตของเกษตรกรและชุมชนเกษตรอันเป็นสมาชิกหน่วยย่อยพื้นฐานในรัฐชาติที่มีทั้งความเปราะบางต่อการเปลี่ยนแปลงและมีปริมาณประชากรเป็นส่วนใหญ่ของประเทศในกรณีของจีนและไทย

ผลจากการศึกษาพบว่า ประการแรก เกษตรกรและชุมชนเกษตรกรในกรณีศึกษาจัดว่ามีความเข้มแข็งตามดัชนีวัดความเข้มแข็งและทุนทางสังคมได้ แต่ดัชนีวัดความเข้มแข็งและการมีทุนทางสังคมไม่สามารถวัดความเข้มแข็งของเกษตรกรและชุมชนได้อย่างครบถ้วนรอบด้าน ประการที่สอง ความเข้มแข็งของเกษตรกรและชุมชนผันแปรตามมุมมอง สถานที่และช่วงเวลา จึงนำไปสู่ผลการศึกษาประการที่สามว่า การเข้าใจ “การทำงาน” ของระบบการเกษตรแบบมีสัญญา มีความสำคัญ การเกษตรแบบมีสัญญา “ทำงาน” ด้วยการเปลี่ยนความสัมพันธ์ของเกษตรกรกับตนเองและกับบริบทแวดล้อม ซึ่งความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไปนี้เองเป็นตัวกำหนดความเข้มแข็ง

ของเกษตรกรและชุมชน และประการสุดท้าย ในระบบการเกษตรแบบมีสัญญาความเข้มแข็งของเกษตรกรกับความเข้มแข็งของชุมชนไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกันเสมอไป

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายมีเงื่อนไขพื้นฐานสองประการคือ ประการแรกจะเสนอในระดับจุลภาคคือ นโยบายที่ช่วยสร้างเกษตรกรที่เข้มแข็ง ประการที่สองคือนโยบายที่สอดคล้องกับแนวทางเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ หัวใจของข้อเสนอแนะเชิงนโยบายดังกล่าวได้แก่ การเพิ่มอำนาจต่อรองให้เกษตรกรรายย่อยด้วยตัวมาตรการดังนี้ ประการที่หนึ่ง ออกแบบโครงสร้างทางกฎหมายที่เพิ่มอำนาจให้เกษตรกรรายย่อย เช่น การกำหนดให้บริษัททำสัญญาผ่านองค์กรตัวแทนของเกษตรกร เช่น สหกรณ์การเกษตร ประการที่สอง การปฏิรูปที่ดินเพื่อให้เกษตรกรสามารถเข้าถึงที่ดินเพื่อทำการเกษตรได้มากขึ้น ประการที่สาม สร้างสถาบันรองรับความเสี่ยงให้เกษตรกร เช่น ระบบประกันภัยภาคเกษตร และประการที่สี่ ควรสนับสนุนการศึกษาบทบาทของรัฐที่ช่วยสนับสนุนความเข้มแข็งของเกษตรกรโดยไม่ขัดแย้งกับระเบียบเศรษฐกิจระหว่างประเทศเพราะบทบาทรัฐมีความสำคัญมากต่อการได้หรือเสียประโยชน์ของเกษตรกร

บทคัดย่อ

การเกษตรแบบมีสัญญากับความเข้มแข็งของชุมชน:

กรณีศึกษาการทำการเกษตรแบบมีสัญญาของญี่ปุ่นในจีนและในไทย

เอกสิทธิ์ หนูนภักดี

โครงการสันติไมตรีไทย-ญี่ปุ่น กรุงเทพ ประเทศไทย

บทคัดย่อ

โครงการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลกระทบของระบบการเกษตรแบบมีสัญญากับชุมชน โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน ด้วยการใช้ดัชนีวัดความเข้มแข็งและทุนทางสังคมวิเคราะห์เกษตรกรและชุมชนที่มีการทำการเกษตรแบบมีสัญญา

งานวิจัยนี้ศึกษาการเกษตรแบบมีสัญญาในฐานะที่เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมโลกาภิวัตน์หรือในระบบอบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ที่ส่งอิทธิพลต่อครอบครัวเกษตรกรและชุมชนเกษตรในยุคที่รัฐชาติลดควบคุมการเคลื่อนที่ของทุนข้ามชาติ จึงเลือกกรณีศึกษาเป็นการทำเกษตรแบบมีสัญญาของบริษัทญี่ปุ่นในจีนและในไทย

คำถามการวิจัยหลักคือ การเกษตรแบบมีสัญญาโดยบริษัทข้ามชาติมีผลอย่างไรกับความเข้มแข็ง-ในงานวิจัยนี้หมายถึงความสามารถในการแก้ไขปัญหาของเกษตรกรและชุมชนเกษตรอันเป็นหน่วยฐานรากของชาติ

ผลจากการศึกษาพบว่า ประการแรก เกษตรกรและชุมชนเกษตรกรในกรณีศึกษาจัดว่ามีความเข้มแข็งตามดัชนีวัดความเข้มแข็งและทุนทางสังคมได้ แต่ดัชนีวัดความเข้มแข็งและการมีทุนทางสังคมไม่สามารถวัดความเข้มแข็งของเกษตรกรและชุมชนได้อย่างครบถ้วนรอบด้าน ประการที่สอง ความเข้มแข็งของเกษตรกรและชุมชนผันแปรตามมุมมอง สถานที่และช่วงเวลา จึง

นำไปสู่ผลการศึกษาระบบการที่สามว่า การเข้าใจ “การทำงาน” ของระบบการเกษตรแบบมีสัญญา มีความสำคัญ ประการที่สี่ การเกษตรแบบมีสัญญา “ทำงาน” ด้วยการเปลี่ยนความสัมพันธ์ของเกษตรกรกับตนเองและกับบริบทแวดล้อม ซึ่งความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไปนี้เองเป็นตัวกำหนดความเข้มแข็งของเกษตรกรและชุมชน และประการสุดท้าย ในระบบการเกษตรแบบมีสัญญาความเข้มแข็งของเกษตรกรกับความเข้มแข็งของชุมชนไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกันเสมอไป

คำหลัก

เสรีนิยมใหม่ ทุนข้ามชาติ การเกษตรแบบมีสัญญา ชุมชนเข้มแข็ง

ติดต่อผู้เขียน

ekasitn@hotmail.com

Abstract

Community Empowerment and Contract Farming: A study of Japanese contract farming in China and Thailand

Ekasit Nunbhakdi

Japan Watch Project, Bangkok, Thailand

This project studies the effects of contract farming on the community, particularly regarding community empowerment, by employing the Empowerment and Social Capital Index as a tool to analyze farmers' activities related to contract farming.

The research studied contract farming as an economic activity under globalized capitalism or the neoliberal regime, which impacts farmers' households and the agrarian community in an era where transnational capital movement is less controlled by the state. Thus Japanese contract farming in China and Thailand were selected as case studies.

The main argument was how contract farming conducted by transnational companies affects empowerment, which in the present research mainly means the capacity to solve the problems of farmers and agrarian communities, which are the foundation unit of the nation-state.

This research found that, first, the farmers in Thailand can be categorized as empowered according to the Empowerment and Social Capital Index, but the index is far from comprehensive. Second, the empowerment of farmers varies. It depends on perspective, space, and time, which lead to third finding—that an understanding of the

function of contract farming is significant. Fourth, a function of contract farming is to transform relationships, both between farmers themselves and between them and the environment. Finally, it was found that under the contract farming system individual empowerment and community empowerment may be paradoxical.

Keywords: Neoliberal, Transnational capital, Contract farming, Community empowerment

Contact: ekasitn@hotmail.com

สารบัญ

หน้า

คำนำ

บทสรุปผู้บริหาร

สารบัญตาราง

สารบัญแผนภูมิ

สารบัญภาพ

บทที่ 1 บทนำ	15
ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย	15
ขอบเขตการวิจัย	20
คำถามงานวิจัย	21
พื้นที่ที่ทำการศึกษา	21
ระเบียบวิธีวิจัย	23
วิธีการดำเนินการวิจัย	29
บทที่ 2 สำนวนองค์ความรู้เรื่องการเกษตรแบบมีสัญญา	34
ปัจจัยความสำเร็จหรือล้มเหลวของการเกษตรแบบมีสัญญา	34
ผลกระทบของการเกษตรแบบมีสัญญาต่อเกษตรกร	37
โครงสร้างหน้าที่ของการเกษตรแบบมีสัญญา	44
บทที่ 3 การเกษตรแบบมีสัญญาในจีน	49
การเปลี่ยนแปลงของภาคเกษตรจีนสมัยใหม่	49
การเกษตรแบบมีสัญญาในจีน	53
การเกษตรแบบมีสัญญาของบริษัทญี่ปุ่นในจีน	57
สรุปประเด็นการเกษตรแบบมีสัญญาของญี่ปุ่นในจีน	62
บทที่ 4 การทำการเกษตรแบบมีสัญญาของญี่ปุ่นในไทย: กรณีศึกษาสหกรณ์	64
การเกษตรบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี และกลุ่มผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่น จังหวัดเชียงราย	
การทำการเกษตรแบบมีสัญญาของญี่ปุ่นในไทย กรณีสหกรณ์การเกษตรบ้านลาด	64
จังหวัดเพชรบุรี	
กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่น จังหวัดเชียงราย	68
การประเมินความเข้มแข็งของชุมชนตามดัชนีชี้วัด	73

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 “การทำงาน” ของระบบเกษตรแบบมีสัญญา: การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของเกษตรกรกับตนเองและกับสิ่งแวดล้อมรอบตัว	83
พัฒนาการโดยย่อของเกษตรกรตัวอย่างสองพื้นที่	84
การเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับตนเอง	86
การเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับสมาชิกในชุมชน	88
การเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับตลาด	91
การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับรัฐ	94
การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับโลก	96
รัฐไทยกับการเกษตรแบบมีสัญญา	97
บทที่ 6 สรุปผลการวิจัย องค์ความรู้ และข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	100
เปรียบเทียบกรณีศึกษากับองค์ความรู้เรื่องการเกษตรแบบมีสัญญาที่มีอยู่แล้ว	100
เปรียบเทียบกรณีศึกษากับความเข้มแข็งของชุมชน	108
การเกษตรแบบมีสัญญากับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน	109
ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายสำหรับภาครัฐ	115
ภาคผนวก	122
บรรณานุกรม	123

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 เปรียบเทียบประโยชน์จากการทำเกษตรในรูปแบบที่แตกต่างกันของบริษัทและ เกษตรกร	24
ตารางที่ 2 ดัชนีชี้วัดฐานของทุนทางสังคม	28
ตารางที่ 3 จำนวนและร้อยละของรูปแบบองค์กรที่เกี่ยวข้องในอุตสาหกรรมการเกษตรของ จีน ปี ค.ศ. 1996 และ ค.ศ. 2000	56
ตารางที่ 4 ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างเกษตรกรชาวจีนกับบริษัทในปี ค.ศ. 2000	56
ตารางที่ 5 ปริมาณการนำเข้าผักสดของประเทศญี่ปุ่นจำแนกตามประเทศต้นทาง ปี ค.ศ. 2006 - 2010	59
ตารางที่ 6 มูลค่าการนำเข้าสินค้าเกษตรจากประเทศผู้ผลิตหลักของญี่ปุ่น ปีค.ศ. 2008 - 2010	60

สารบัญแผนภูมิ

	หน้า
แผนภูมิที่ 1 รายได้เฉลี่ยของเกษตรกรจีนในพื้นที่ชนบทและพื้นที่เมือง (ปี ค.ศ. 2001-2006)	51
แผนภูมิที่ 2 ปริมาณเงินสดสุทธิที่โอนจากภาคชนบทสู่เมืองของจีน ปี ค.ศ. 1980 - 2000	42
แผนภูมิที่ 3 สัดส่วนการนำเข้าผักสดของประเทศญี่ปุ่นจำแนกตามประเทศต้นทาง ปี ค.ศ. 2011	59
แผนภูมิที่ 4 ความมั่งคั่งของญี่ปุ่นระหว่างปี ค.ศ. 1980 – 2009	103
แผนภูมิที่ 5 ปริมาณผลิตภาพและพื้นที่ปลูกผักของไทย ปี ค.ศ. 1985-2005	105

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 จังหวัดของจีนที่มีการทำการเกษตรแบบมีสัญญา	53
ภาพที่ 2 โรงงานบรรจุกล้วยหอมทอง สหกรณ์การเกษตรบ้านลาด อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี	65
ภาพที่ 3 แผนที่ตั้งแปลงเพาะปลูกของเกษตรกรผู้ปลูกถั่วแระในกลุ่ม	70
ภาพที่ 4 ลังใส่ถั่วแระญี่ปุ่นซึ่งรอใส่ถั่วแระที่ทำการคัดแยกเสร็จแล้ว	72
ภาพที่ 5 สภาพของบ้านเกษตรกรผู้ไม่สามารถรับทำการเกษตรแบบมีสัญญาได้ (บ้านร้อง)	78
ภาพที่ 6 สภาพบ้านของหัวหน้าชุดผู้รับทำการเกษตรแบบมีสัญญา (บ้านร้อง)	78
ภาพที่ 7 การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับตลาด	93

This page intentionally left blank

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย

การเกษตรแบบมีสัญญา¹เป็นระบบการทำเกษตรที่พัฒนาโดยบริษัทเอกชน มีเป้าหมายเพื่อบริษัทที่มีความจำเป็นต้องใช้สินค้าเกษตรจำนวนมากเป็นวัตถุดิบในการผลิตสินค้าสามารถรักษาระดับราคาสินค้าเกษตรไม่ให้เกิดความผันผวนและประกันอุปทานให้ได้สม่ำเสมอ ภายใต้สภาวะการแข่งขันที่เข้มข้นในเรื่องเงินทุน ทรัพยากรเพื่อการผลิตและตลาดผู้บริโภค โดยระบบนี้เริ่มนำมาใช้ในสหรัฐอเมริกาช่วงทศวรรษที่ 30 และในประเทศอุตสาหกรรมชั้นนำช่วงทศวรรษที่ 60 ก่อนที่จะถูกนำไปใช้ในอัฟริกา ละตินอเมริกาและเอเชียตั้งแต่ทศวรรษที่ 80² นิยามของการเกษตรแบบมีสัญญาโดยสรุปคือ การทำข้อตกลงซื้อขายสินค้าเกษตรล่วงหน้าระหว่างเกษตรกรกับผู้รับซื้อ ทั้งนี้มีรูปแบบที่แตกต่างกันไปตามเงื่อนไขและข้อจำกัดของทั้งสองฝ่าย โดยสามารถจำแนกประเภทของการทำเกษตรแบบมีสัญญาได้หลากหลาย เช่น การจำแนกตามลักษณะของสัญญา ที่สามารถแบ่งการทำสัญญาระหว่างบริษัทและเกษตรกรได้สามลักษณะคือ ลักษณะที่หนึ่ง การทำสัญญาแบบประกันตลาด ที่บริษัทจะประกันปริมาณรับซื้อเพียงอย่างเดียว ลักษณะที่สอง การทำสัญญาแบบประกันตลาดและประกันราคา ที่บริษัทจะประกันทั้งปริมาณและราคาที่รับซื้อ และลักษณะที่สาม การทำสัญญาแบบครบวงจรที่บริษัทเป็นผู้สนับสนุนปัจจัยการผลิต ควบคุมและจัดการทั้งระบบ ตั้งแต่การเริ่มลงมือเพาะปลูกจนกระทั่งได้ผลผลิตเพื่อประกันคุณภาพตามที่บริษัทต้องการ

¹ “การเกษตรแบบมีสัญญา” และสินค้าเกษตร ที่กล่าวถึงในรายงานฉบับนี้หมายถึง การทำการเกษตรแบบมีสัญญาและสินค้าเกษตรด้านพืชผักผลไม้ ไม่รวมปศุสัตว์และประมง

² Weatherspoon, Dave, Chacho, Joyce, and Christy, Ralph., (2001), Linking Globalization, Economic Growth and Poverty: Impacts of Agribusiness Strategies on Sub-Saharan Africa, Staff Paper, Department of Applied Economics and Management, Cornell University, p. 5.

การเกษตรแบบมีสัญญาไม่ได้ถูกนำไปใช้ในมิติทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยัง สามารถถูกนำไปใช้ในมิติด้านการพัฒนาได้ด้วย³ มีงานวิจัยจำนวนหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า การเกษตรแบบมีสัญญามีความเกี่ยวข้องกับประเด็นด้านการพัฒนาหลายประเด็น เช่น การ แก้ปัญหาความยากจน การส่งเสริมการพัฒนาประสิทธิภาพการผลิต หรือการสร้าง ความเข้มแข็ง ให้แก่ชุมชนเกษตร เป็นต้น โดยหลักการแล้วการเกษตรแบบมีสัญญาจึงมีแนวโน้มที่จะสามารถ สนับสนุนกระบวนการดังกล่าว ด้วยการบรรเทาปัญหาของเกษตรกร ด้วยการที่บริษัทเอกชนจะเข้า มาทำหน้าที่แทนรัฐบาลส่วนที่รัฐยังไม่สามารถให้บริการประชาชนได้ทั่วถึง โดยเฉพาะในการจัดหา ปัจจัยการผลิต การให้ความรู้ ข้อมูลข่าวสารและเทคโนโลยี หรือแม้กระทั่งการช่วยจัดตั้งกลุ่ม เกษตรกรให้มีความเข้มแข็งสามารถจัดการกับปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการผลิตได้ในระดับหนึ่ง จึงมี รัฐและองค์กรระหว่างประเทศนำการเกษตรแบบมีสัญญาไปใช้เป็นเครื่องมือเพื่อแก้ไขปัญหาความ ยากจน/ส่งเสริมการพัฒนา เป็นต้นว่า โครงการการเกษตรแบบมีสัญญาเพื่อแก้ไขปัญหาความ ยากจนของรัฐไทย หรือ UNDP ร่วมกับบริษัทเอกชนนำการเกษตรแบบมีสัญญาไปใช้เพื่อสร้าง ความเข้มแข็งของชุมชนในบางพื้นที่⁴ อย่างไรก็ตามการนำระบบการเกษตรนี้ไปใช้เพื่อวัตถุประสงค์ ด้านการพัฒนายังมีข้อจำกัดและเงื่อนไขบางประการ และยังมีการศึกษาถึงประเด็นดังกล่าวไม่ มากนัก

ทั้งนี้ แม้ว่าการเกษตรแบบมีสัญญาเป็นที่แพร่หลายเนื่องจากสามารถโดยประกันความ เสี่ยงในเรื่องราคาและตลาดของผู้ซื้อและผู้ขาย แต่การเกษตรแบบมีสัญญาเป็นส่วนหนึ่งของแนว ทางการพัฒนาเศรษฐกิจกระแสหลัก ที่ให้ความสำคัญกับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและ ความสามารถในการแข่งขัน จึงมีประเด็นปัญหาเดียวกันกับปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจ กระแสหลัก คือ ปัญหาความเหลื่อมล้ำและการกระจายรายได้ที่ไม่ทั่วถึง ซึ่งอาจจะนำไปสู่การ ทำลายความสัมพันธ์ของชุมชน การสูญเสียอำนาจต่อรองในระยะยาวของเกษตรกร เป็นต้น ซึ่ง สอดคล้องกับงานวิจัยของนักวิชาการหลายท่านที่ได้เสนอประเด็นปัญหาดังกล่าวของชุมชนเกษตร

³ Rehber, (2007), *Contract Farming: Theory and Practice*, Hyderabad: The Icfai University Press, p.3.

⁴ เช่น โครงการ Community Empowerment Through Livestock Development & Credit

ที่อาจเกิดขึ้นจากการเกษตรแบบมีสัญญา⁵

จะเห็นได้ว่าในทางวิชาการการศึกษาเรื่องการเกษตรแบบมีสัญญานี้ได้มีการการศึกษาในมิติด้านเศรษฐศาสตร์ โดยให้ประเมินความคุ้มค่าและผลตอบแทนการดำเนินการเพื่อให้ประสบความสำเร็จในการทำการเกษตรแบบมีสัญญาไว้จำนวนหนึ่งแล้ว ในขณะที่มิติทางด้านสังคมยังมีการศึกษาไม่มากนัก ดังนั้นการศึกษาเปรียบเทียบนี้จะช่วยเพิ่มพูน/ขยายองค์ความรู้ทั้งในเรื่องการเกษตรแบบมีสัญญาและในเรื่องการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอันเป็นมิติที่สังคมไทยให้ความสำคัญ

ชุมชนเกษตรเป็นรากฐานวัฒนธรรมของชาติ ในบางประเทศเช่น ญี่ปุ่น กระทรวงเกษตร ประมงและป่าไม้ของญี่ปุ่นมีนโยบายและความพยายามที่จะรักษาภาคเกษตรไว้ในฐานะที่เป็นภาคการผลิตที่มีบทบาทในการรักษาประเพณีวัฒนธรรมของประเทศ นอกเหนือจากความจำเป็นในด้านการพึ่งพิงตนเองทางอาหาร หรือการรักษาสภาพแวดล้อม⁶ การเปลี่ยนแปลงในภาคเกษตรจึงหมายถึงการเปลี่ยนแปลงที่หน่วยย่อยที่สุดของประเทศในการผลิตวัฒนธรรมของชาติ ใน

⁵ ศิริพร และเอกสิทธิ์, (2551), *โครงการศึกษาการเปลี่ยนแปลง ทางการเมืองและนโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่น และผลกระทบต่อประเทศไทย: กรณีศึกษาภาคเกษตรและนโยบายความมั่นคงทางอาหารของญี่ปุ่นกับความร่วมมือระหว่างประเทศด้านเกษตรของญี่ปุ่นในเอเชีย*, รายงานการวิจัย, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.; Miyata, Minot and Hu, (2007), Impact of Contract Farming on Income: Linking Small Farmers, Packers, and Supermarkets in China, *World Development*, 37(11).; Beck, (2004), *A Framework for the Study of Contracting Firms*, ADBI-UNESCAP Regional Workshop on Contract Farming and Poverty Reduction, May 2004, Tokyo: Asian Development Bank Institute. Retrieved from <http://www.adbi.org/files/2004.08.09.cpp.framework.contracting.firms.pdf>; Baumann, (2000), *Equity and Efficiency in Contract Farming Schemes: The Experience of Agricultural Tree Crops*, London: Overseas Development Institute, Retrieved from http://www.odi.org.uk/publications/working_papers/wp139.pdf.

⁶ “Basic Law on Food, Agriculture and Rural Areas”, Article 3, Retrived from http://www.maff.go.jp/j/kanbo/kihyo02/basic_law/pdf/basic_law_agri.pdf และ ใน Ministry of Agriculture, Forestry, and Fisheries, (2011), *FY2010 Annual Report on Food, Agriculture, and Rural Areas in Japan*, Retrieved from http://www.maff.go.jp/e/annual_report/2010/pdf/e_all.pdf, p. 42.

ประเทศกำลังพัฒนา เช่น ประเทศไทย จำนวนประชากรในภาคเกษตรยังคงเป็นประชากรหลักของประเทศ ในปัจจุบันประเทศไทยมีประชากรภาคเกษตรอยู่เป็นจำนวนกว่าเจ็ดล้านครอบครัว⁷ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในภาคเกษตรจึงหมายถึงการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดกับประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ เมื่อพิจารณาจากตัวเลขความยากจน รายได้ หรืออัตราส่วนผู้รู้หนังสือของประชากรในภาคเกษตรที่มีสัดส่วนต่ำกว่าประชากรในภาคการผลิตอื่น ๆ เช่น อัตราส่วนของหัวหน้าครัวเรือนเกษตรที่จบการศึกษาต่ำกว่าภาคบังคับในปี 2552 ถึง 64.37%⁸ หากการเปลี่ยนแปลงนี้ นำมาซึ่งผลกระทบในด้านลบ ประชากรในภาคเกษตรก็จะตกอยู่ในสถานะเสี่ยงกว่าประชากรในภาคการผลิตอื่นด้วยเช่นเดียวกัน นอกจากนั้น ผลการศึกษาของนักวิชาการบางท่านสรุปว่า ชุมชนเกษตรเป็นชุมชนที่เปราะบางและไวต่อความเปลี่ยนแปลง การศึกษาชุมชนเกษตรจึงสามารถใช้เป็นดัชนีเตือนภัยสำหรับประชาชนทั่วไปได้ด้วย⁹

การที่ภาคเกษตรเป็นหน่วยย่อยพื้นฐานของวัฒนธรรม มีลักษณะเปราะบางและไวต่อการเปลี่ยนแปลงและเป็นภาคการผลิตที่มีประชากรมาก การเปลี่ยนแปลงสำคัญในภาคเกษตรจึงเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและส่งผลโดยตรงต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองด้วย ในอดีตมีตัวอย่างของระเบียบเศรษฐกิจการเมืองโลกและนโยบายรัฐที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในภาคเกษตร ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้มีส่วนสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของไทยอีกทอดหนึ่ง¹⁰ ตัวอย่างที่ใกล้กว่านั้นคือ สภาวะขัดแย้งรุนแรงทางการเมืองไทยในปัจจุบัน ส่วนหนึ่งก็เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลง

⁷ จำนวนครัวเรือนที่ขึ้นทะเบียนเกษตรกรจากฐานข้อมูลเกษตรกร กรมส่งเสริมการเกษตร ปี พ.ศ. 2554 มีจำนวนทั้งสิ้น 7,142,784 ครัวเรือน (กรมส่งเสริมการเกษตร, (2554), *ระบบฐานข้อมูลเกษตรกร*, สืบค้นข้อมูลเมื่อ ธันวาคม 2554, แหล่งที่มา <http://www.survey.doae.go.th/document/survey210154.pdf>

⁸ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, (2554), *ร่างแผนพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559)*, กรุงเทพฯ: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, น. 3-6.

⁹ Sumner, (2007), *Sustainability and the Civil Commons: Rural Communities in the Age of Globalization*, Toronto: University of Toronto Press.

¹⁰ ดูรายละเอียดเรื่องนี้ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาคเกษตรหรือชุมชนกับเศรษฐกิจไทยของ จักรทิพย์ นาคสุภา, ผาสุก พงษ์ไพจิตร, รังสรรค์ ธนพรพันธุ์, ปราณี ทินกร เป็นต้น

อย่างต่อเนื่องที่เกิดขึ้นในภาคเกษตร¹¹ ผู้วิจัยจึงมีเห็นว่านโยบายด้านเศรษฐกิจของประเทศไทย โดยเฉพาะแนวนโยบายเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงกับเศรษฐกิจโลกและแนวทางการเปิดเสรีทางการค้า ได้ส่งเสริมให้ระบบการเกษตรแบบมีสัญญา ซึ่งเป็นวิธีการผลิตทุนนิยม สามารถลงหลักปักฐานในไทยได้ และระบบการเกษตรแบบมีสัญญาก็น่าจะส่งผลบางประการต่อชุมชนเกษตรของไทย การศึกษาผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากการทำการเกษตรแบบมีสัญญาจึงน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการพิจารณาความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นกับภาคเกษตรและเกษตรกรของไทย ตลอดจนเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาผลพวงของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวในแง่มุมที่เกี่ยวข้องด้วยสายตาของนักวิชาการสาขาต่าง ๆ

เนื่องจากโครงการวิจัยนี้จะเป็นโครงการวิจัยที่ต่อยอดจาก “โครงการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและนโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่นและผลกระทบต่อประเทศไทย : กรณีศึกษาภาคเกษตรและนโยบายความมั่นคงทางอาหารของญี่ปุ่นกับความร่วมมือระหว่างประเทศด้านเกษตรของญี่ปุ่นในเอเชีย” ซึ่งได้ศึกษาการทำการเกษตรแบบมีสัญญาของญี่ปุ่นในไทยและเวียดนามเสร็จสิ้นลงไปแล้ว แต่ประเทศผู้ทำการเกษตรแบบมีสัญญาในภูมิภาคนี้มีได้มีแต่เพียงสองประเทศดังกล่าวเท่านั้น ดังนั้นการขยายการศึกษาในประเด็นดังกล่าวไปยังประเทศที่มีการทำการเกษตรแบบมีสัญญาที่สำคัญคือ จีนด้วย จึงเป็นการต่อยอดความรู้ความเข้าใจเรื่องการทำเกษตรแบบมีสัญญากับต่างประเทศในบริบทของประเทศเพื่อนบ้านของไทย ซึ่งน่าจะช่วยให้เข้าใจผลกระทบของการเกษตรแบบมีสัญญาต่อความเข้มแข็งของชุมชนอย่างรอบด้านมากขึ้น และการใช้กรณีศึกษาของญี่ปุ่นก็จะทำให้เห็นภาพรวมของวิธีคิด รูปแบบ และเป้าหมายของญี่ปุ่นต่อเรื่องการเกษตรในภูมิภาคมากขึ้นด้วย

นอกจากนี้ การทำการเกษตรแบบมีสัญญากับต่างประเทศมีเงื่อนไขและผลกระทบหลายประการที่แตกต่างจากการเกษตรแบบมีสัญญาในประเทศ เป็นต้นว่า ประเด็นเรื่องอธิปไตยและ

¹¹ ดูรายละเอียดใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, (2554, เมษายน-กันยายน), *ขบวนการเสื้อแดงกับการปรับเปลี่ยนพื้นที่ทางการเมือง*, อาน, 3(3), น. 288-289. และอภิชาติ สถิตนิรามัย และนิธิ เอียวศรีวงศ์, (2553), *แดงทำไม?* กรุงเทพฯ: Openbooks.

บทบาทหน้าที่ของรัฐที่ถูกท้าทายจากกิจกรรมข้ามชาติของภาคเอกชน ประเด็นเรื่องความมั่นคงทางอาหารของประเทศ ประเด็นเรื่องการถ่ายทอดเทคโนโลยีจากบริษัทต่างชาติ หรือแม้แต่ประเด็นเรื่องอัตลักษณ์ของคนท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่งงานวิจัยนี้ได้พยายามศึกษาแง่มุมดังกล่าวทุกแง่มุมโดยละเอียด แต่จะให้ความสำคัญกับผลกระทบของการเกษตรแบบมีสัญญาในฐานะที่เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจข้ามชาติภายใต้ระบบเศรษฐกิจโลกแบบเสรีนิยมใหม่กับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยคาดหวังว่าการศึกษผลกระทบที่เกิดขึ้นจะสามารถสะท้อนภาพประเด็นที่ได้กล่าวมาแล้วได้บางส่วน

ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้เลือกศึกษาผลกระทบของการเกษตรแบบมีสัญญาในฐานะที่เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจข้ามชาติภายใต้ระบบเศรษฐกิจโลกแบบเสรีนิยมใหม่กับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เนื่องจากเป็นประเด็นที่มีแง่มุมสำคัญคือ การที่ส่วนย่อยที่สุดของรัฐบาลได้รับผลกระทบโดยตรงจากกระบวนการโลกาภิวัตน์โดยที่รัฐบาลไม่อยู่ในสถานะที่จะสามารถทำหน้าที่เป็นด่านคัดกรองได้มากเช่นในทศวรรษก่อนหน้า

การวิจัยนี้เลือกศึกษาการทำการเกษตรแบบมีสัญญาโดยบริษัทจากญี่ปุ่น หรือร่วมลงทุนกับญี่ปุ่นเนื่องจากไทยและญี่ปุ่นมีความสัมพันธ์ทางการค้าการลงทุนที่แนบแน่น ญี่ปุ่นจึงเป็นประเทศที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจต่อไทย และเป็นประเทศแรก ๆ ที่ไทยทำข้อตกลงเปิดเขตการค้าเสรีระหว่างกันสำเร็จ อีกทั้งมีข้อตกลงว่าด้วยการให้ความช่วยเหลือและส่งเสริมความร่วมมือด้านการเกษตรและการค้าสินค้าเกษตรร่วมกันด้วย¹²

เมื่อพิจารณาจากมุมมองด้านการค้าระหว่างประเทศ ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีอัตราการพึ่งพิงตนเองทางอาหารต่ำ จึงจำเป็นต้องนำเข้าสินค้าเกษตรประเภทอาหารบริโภคในชีวิตประจำวันมาก

¹²กลุ่มศึกษาเพื่อติดตามและประเมินผลการเจรจาจัดทำเขตการค้าเสรี, “คำแปลอย่างไม่เป็นทางการความตกลงระหว่างราชอาณาจักรไทยและญี่ปุ่นสำหรับความเป็นหุ้นส่วนเศรษฐกิจ,” น. 87,

http://www.ftamonitoring.org/Data4/Apr%202007/20070411/jtepa_basic_agreement_thai.pdf (สืบค้นเมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน 2553).

ญี่ปุ่นเป็นประเทศผู้นำเข้าอาหารผักผลไม้มากที่สุดของโลก ไทยเป็นประเทศที่ญี่ปุ่นนำเข้าสินค้าเกษตรประเภทอาหารมากเป็นอันดับสี่ในปี 2010 ในขณะที่ไทยส่งออกสินค้าเกษตรประเภทอาหารไปญี่ปุ่นมากเป็นอันดับหนึ่ง บริษัทญี่ปุ่นได้เริ่มเข้ามาแสวงหาแหล่งวัตถุดิบด้านการเกษตรสำหรับผลิตอาหารส่งออกกลับไปญี่ปุ่นนับแต่ทศวรรษที่ 80¹³ ซึ่งเป็นช่วงเวลาใกล้เคียงกับการที่ไทยมีนโยบายปลูกพืชเชิงพาณิชย์เพื่อการส่งออกและสนับสนุนการเกษตรแบบมีสัญญา สินค้าพืชผักในระบบการเกษตรแบบมีสัญญากับบริษัทต่างชาติของไทยส่วนใหญ่ผลิตเพื่อส่งออกไปญี่ปุ่น และมีแนวโน้มที่จะมีปริมาณส่งออกเพิ่มมากขึ้น

การทำการเกษตรแบบมีสัญญาของเกษตรกรไทยกับญี่ปุ่นในบางราย ได้แก่ กรณีสหกรณ์การเกษตรบ้านลาด มีลักษณะเฉพาะตัวน่าศึกษา เพราะเป็นการทำสัญญาโดยตรงระหว่างสหกรณ์ผู้ผลิต (ฝ่ายไทย) กับสหกรณ์ผู้บริโภค (ฝ่ายญี่ปุ่น) แม้ว่าในทางปฏิบัติจริงแล้วจะมีการดำเนินงานผ่านบริษัทตัวแทนการค้า แต่ก็มิมีบทบาทจำกัดเฉพาะการทำหน้าที่อำนวยความสะดวกในการนำเข้า-ส่งออกเป็นหลัก สาระสำคัญของการติดต่อทำการค้า เช่น การเจรจาตกลงเรื่องราคา ปริมาณ คุณภาพ และอื่น ๆ เป็นหน้าที่ของสหกรณ์ทั้งสอง

คำถามงานวิจัย

การวิจัยนี้จะการศึกษาผลกระทบของการเกษตรแบบมีสัญญาของบริษัทต่างชาติต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยมีคำถามหลักของการวิจัยคือ การเกษตรแบบมีสัญญามีผลกระทบอย่างไรต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน และในประเด็นใดบ้าง นโยบายของรัฐบาลกลางที่มีต่อเรื่องนี้เป็นอย่างไร และรัฐบาลท้องถิ่น รวมทั้งหน่วยงานของรัฐในท้องถิ่นมีบทบาทอย่างไรบ้าง

¹³Sompop Manarungsa, Jocelyn O. Naewbanji, and Tanapat Rerngjakrabhet, *Costs of Compliance with SPS Standards: Thailand Case Studies of Shrimp, Fresh Asparagus, and Frozen Green Soybeans*, (Agriculture and Rural Development Discussion Paper, the World Bank, 2005), p. 30, <http://siteresources.worldbank.org/INTRANETTRADE/Resources/Topics/Standards/ThailandCountrySurveyF.pdf> (accessed 1 December 2010).

พื้นที่ที่ทำการศึกษา

จีนเป็นประเทศที่มีเศรษฐกิจเกษตรขนาดใหญ่ที่สุดในโลกและมีความหลากหลายมาก¹⁴ มี การทำการเกษตรแบบมีสัญญาอย่างแพร่หลายในมณฑลต่าง ๆ ทั้งภาคตะวันตก ภาคตะวันออก และภาคกลาง เช่น Fujian, Guandong, Shandong, Hubei, Henan, Zhejiang, Jiling, Jiangsu, Jiangxi, Sichuan, Yunan, Chongqing, และ Guangxi เนื่องจากสถานการณ์ของเกษตรกรจีนมี ความคล้ายคลึงกับเกษตรกรในไทยและในเวียดนาม กล่าวคือ เกษตรกรมีรายได้น้อย ขาดแคลน ทุนและปัจจัยการผลิต สินค้าเกษตรราคาตกต่ำ ไม่มีประสิทธิภาพในการผลิต และไม่สามารถ เข้าถึงตลาดได้¹⁵ การเกษตรแบบมีสัญญาในประเทศจีนดำเนินการโดยบริษัทเอกชน บริษัทร่วมทุน บริษัทที่รัฐเป็นเจ้าของและโดยบริษัทร่วมลงทุนระหว่างประเทศ นโยบายสำคัญเกี่ยวกับภาค เกษตรและส่งผลเชิงบวกต่อการทำการเกษตรแบบมีสัญญาของจีนคือ การปฏิรูปภาคเกษตรในปี 1978 และการเข้าสู่ WTO ในปี 2001 นโยบายปฏิรูปภาคเกษตรเป็นแกนหลักของนโยบายปฏิรูป เศรษฐกิจโดยรวมของจีนโดยมีเป้าหมายที่การให้เกษตรกรมีที่ดินทำการเกษตร นโยบายลงทุนด้าน สาธารณูปโภคพื้นฐาน นโยบายปฏิรูปสถาบันให้สินเชื่อเขตชนบทและนโยบายการผลิตสินค้า เกษตรแบบอุตสาหกรรมจึงเป็นช่องทางให้มีการนำการเกษตรแบบมีสัญญาไปใช้เพื่อแก้ไขปัญหา ดังกล่าวของเกษตรกร พื้นที่ในประเทศจีนที่เลือกเป็นพื้นที่ตัวอย่างเพื่อทำการศึกษาคือ มณฑล Shandong เมือง Laiyang ที่มีการทำการเกษตรแบบมีสัญญาผักและผลไม้ขนาดใหญ่โดยบริษัทญี่ปุ่น เปรียบเทียบกับพื้นที่ในไทยในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย (ถั่วและญี่ปุ่น) เพชรบุรี (กล้วยหอมทอง)

¹⁴ Wikipedia, *Agriculture in China*, Retrieved from

http://en.wikipedia.org/wiki/Agriculture_in_the_People's_Republic_of_China

¹⁵ Guo, Jolly and Zhu (2005), *Contract Farming in China: Supply China or Ball and Chain?*

Presented at IAMA Symposium in Chicago, June 25-26

ระเบียบวิธีวิจัย

กรอบแนวคิดในการวิเคราะห์

ใช้กรอบแนวคิดเรื่องกระบวนการทำการเกษตรแบบมีสัญญา และกรอบแนวคิดเรื่องการสร้างเสริมความเข้มแข็ง (Empowerment) ซึ่งแนวคิดทั้งสองนี้มีรากฐานที่ตรงข้ามกัน กล่าวคือ การเกษตรแบบมีสัญญาเป็นระบบเกษตรที่กำเนิดขึ้นจากแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจกระแสหลัก ที่ให้ความสำคัญกับการแข่งขันและประสิทธิภาพการผลิต ในขณะที่การสร้างเสริมความเข้มแข็งเป็นแนวทางการพัฒนาทางเลือก (alternative development) ที่มุ่งตอบคำถามที่แนวทางการพัฒนากระแสหลักให้ความสำคัญน้อยกว่า นั่นคือ การกระจายความมั่งคั่งที่เท่าเทียมกันมากขึ้น การให้ความสำคัญกับผู้ถูกคัดออกและถูกทำให้ไร้ความสามารถจากแนวทางการพัฒนากระแสหลัก

1) การเกษตรแบบมีสัญญา

การเกษตรแบบมีสัญญา เป็นข้อตกลงระหว่างเกษตรกรกับบริษัทการตลาด หรือบริษัทผู้แปรรูป สำหรับการผลิตและการส่งมอบสินค้าเกษตรภายใต้ข้อตกลงที่ทำไว้ล่วงหน้า โดยมากมักจะมีการตกลง ในเรื่องราคากันไว้ก่อนแล้ว การทำสัญญาระหว่างบริษัทผู้ทำ และเกษตรกรผู้รับทำ มีหลายรูปแบบ ในหลักการ ระบบการเกษตรแบบมีสัญญาจะสามารถช่วยแก้ปัญหา market failure และ state failure ได้ในระดับหนึ่งด้วยการประกันราคาและประกันตลาดให้แก่เกษตรกร ในการทำสัญญา ที่ครอบคลุมบริษัทผู้ทำมักจะช่วยสนับสนุนด้านทุน ปัจจัยการผลิต และข้อมูลข่าวสารที่จำเป็น แก่เกษตรกรด้วย นอกจากนี้ บริษัทผู้ทำ โดยเฉพาะบริษัทสัญชาติญี่ปุ่นมักจะนิยมสร้าง และส่งเสริม ความสามารถของเกษตรกรและการรวมกลุ่มเพื่อประโยชน์ในการผลิตสินค้าที่มีคุณภาพ ของบริษัทเอง

การทำเกษตรแบบมีสัญญามีลักษณะสำคัญที่ทำให้แตกต่างกับวิธีการทำการเกษตรแบบอื่น ๆ ในเรื่องของอำนาจในการตัดสินใจเหนือทรัพยากร ความเป็นเจ้าของ ความเสี่ยงในเรื่องราคา ความเสี่ยงในเรื่องแหล่งทรัพยากร การได้รับปัจจัยการผลิต และต้นทุนในการดำเนินงาน ซึ่งลักษณะที่แตกต่างนี้ ทำให้การเกษตรแบบมีสัญญามีทั้งส่วนที่เป็นผลดีและผลเสีย ต่อการสร้าง

ความเข้มแข็ง เป็นต้นว่า มีผลดีคือ การที่เกษตรกรได้รับการสนับสนุนปัจจัยการผลิต การไม่มีความเสี่ยงในเรื่องตลาดและราคา ในขณะที่ผลเสียอาจจะอยู่ที่การขาดอำนาจตัดสินใจ ความเป็นเจ้าของ แต่ทั้งนี้ ผลดีและผลเสียที่เกิดขึ้นไม่ได้เป็นผลที่แน่นอน แต่ยังขึ้นอยู่กับการปฏิบัติจริง ซึ่งมีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกันออกไปอีกมาก

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบประโยชน์จากการทำการเกษตรในรูปแบบที่แตกต่างกันของบริษัทและเกษตรกร¹⁶

Area	Spot market		Vertical Integration		Contract Farming	
	บริษัท	เกษตรกร	บริษัท	เกษตรกร	บริษัท	เกษตรกร
Decision	X	O	O	X	△	△
Ownership	X	O	O	X	△	△
Price risk	O	O	X	X	X	X
Resource risk	O		X	X	X	X
Input		X		O		O
Transactions cost	X	X	O	X	△	O

หมายเหตุ: O = สูง, △ = กลาง/ไม่แน่นอน, X = ต่ำ/ไม่มี

2) แนวคิดเรื่องการสร้างความเข้มแข็ง

นักวิชาการกลุ่มหนึ่งกล่าวว่า การสร้างความเข้มแข็งเป็นกระบวนการทางสังคม ในหลากหลายมิติที่ช่วยให้ประชาชนมีอำนาจควบคุมชีวิตตนเองได้¹⁷ บางท่านกล่าวเสริม ว่ากิจกรรมดังกล่าวจะมีส่วนส่งเสริม การมีส่วนร่วมของบุคคล องค์กร และชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มความยุติธรรมในสังคม พัฒนาคุณภาพชีวิตชุมชน ประสิทธิภาพทางการเมือง และเพิ่มอำนาจ

¹⁶ ที่มา: ศิริพร วัชชวัลคุ และเอกสิทธิ์ หนูหนักดี, (2551), *โครงการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและนโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่นและผลกระทบต่อไทย: กรณีศึกษาภาคเกษตรและนโยบายความมั่นคงทางอาหารของญี่ปุ่นกับความร่วมมือระหว่างประเทศด้านเกษตรของญี่ปุ่นในเอเชีย*, รายงานการวิจัย, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, น. 38

¹⁷ Nanette Page and Cheryl E. Czuba, "Empowerment: What is it?" *Journal of Extension*, Vol. 37, No. 5, (1999). <http://www.joe.org/joe/1999october/comm1.php> (accessed December 2010)

ควบคุมของชุมชนและบุคคล¹⁸ บางกลุ่มจะลงไปถึงว่าการควบคุมดังกล่าว คือการควบคุมแหล่งทรัพยากร¹⁹ การเพิ่มทุนทางสังคมและความสามารถในการให้ประชาชน²⁰ รวมถึงการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร²¹ ในขณะที่ นักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งแสดงความเห็นว่าการจะเข้าถึงอำนาจดังกล่าวนั้น จะต้องเข้าไปมีส่วนในกระบวนการตัดสินใจ²² ในขณะที่ Frits Wils มีความเห็นว่าการสร้างความเข้มแข็งคือ การมีอำนาจตัดสินใจในการเลือก โดยเฉพาะสำหรับบุคคลที่ถูก “คัดออก” จากกระบวนการตัดสินใจ²³

ในรายงานการพัฒนาคอนของประเทศไทยปี 2546 ระบุว่า การสร้างความเข้มแข็งคือ การพัฒนาคอนให้มีความรู้สามารถเข้าถึงทรัพยากรที่จำเป็นเพียงพอสำหรับการครองชีพที่พอเหมาะ มีศักดิ์ศรี มีความเคารพตนเองได้รับการยอมรับจากผู้อื่นในสังคม ยกกระดับความสามารถของประชาชน ที่จะเรียกร้องสินค้าและบริการสาธารณะ และปกป้องสิทธิของตนในเวทีทางการเมือง²⁴ และผลลัพธ์ที่ได้คือแรงผลักดันจากประชาสังคมไปสู่การเปลี่ยนแปลงนโยบายรัฐได้²⁵ หรือช่วยจัด

¹⁸ Nina Wallerstein, (1992) in Glenn Laverack, (2005), *Health Promotion Practice: Power & Empowerment*, New Delhi:Sage, p. 47.

¹⁹ David Korten, (1987) cited in Patricia A. Wilson, "Empowerment: Community Economic Development from the Inside Out," *Urban studies*, Vol. 33, 617-630, 1996, p. 620.

²⁰ Christiaan Grootaert, "Assessing Empowerment in the ECA Region", (paper presented at Workshop on "Measuring Empowerment: Cross-Disciplinary Perspectives" held at the World Bank in Washington, DC, 2003).

²¹ Narayanan, and Gulati, *Globalization and the Smallholders: A Review of Issues, Approaches, and Implications*, MSSD Discussion Paper, International food Policy Research Institute. (2002),

²² เช่น Freidman, 1992; Galjart, 1987; Stiefel & Wolfe, 1994; Narayan and Gulati, 2002.

²³ Wils, *Empowerment and its Evaluation: A Framework for Analysis and Application*, INTRAC, Working Paper Series No. 340, (2001).

²⁴ สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ, *รายงานการพัฒนาคอนของประเทศไทย 2546*, (กรุงเทพฯ: สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ, (2546), น. 97-98.

²⁵ คุณหญิงสุธาสวัสดิ์ เสถียรไทยและคณะ, *ธรรมาภิบาลการมีส่วนร่วมของประชาชน และกระบวนการทางด้านสิ่งแวดล้อม*, (2544) กรุงเทพฯ:สายธาร, น. 13

ปัญหาความยากจน²⁶

อาจจะสรุปความหมายของการสร้างความเข้มแข็งได้สามระดับคือ ประการแรก ในระดับแนวคิด ประการที่สอง ในระดับกระบวนการ และประการสุดท้าย ในระดับผลลัพธ์ ในระดับแนวคิดนั้น การสร้างความเข้มแข็งพิจารณาจากมุมมองที่หลากหลาย ทั้งในด้านพลังทางสังคม พลังทางการเมือง และพลังทางด้านจิตวิทยา โดยมีตัวแสดงหลักคือบุคคล หรือชุมชน โดยเฉพาะบุคคลที่ขาดโอกาสที่จะได้รับบริการสาธารณะจากรัฐอย่างเพียงพอ ความเข้มแข็งจะเกิดขึ้นจากความสามารถในการเลือก ความสามารถในการควบคุม และการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ การสร้างความเข้มแข็งจึงเป็นกระบวนการ โดยเฉพาะกระบวนการที่เน้นด้านการพัฒนาคน และสร้างประชาสังคม เป็นสิ่งที่ไม่อาจมอบให้ได้ แต่ต้องสร้างขึ้นมาด้วยตนเองผ่านกระบวนการเรียนรู้ในระดับผลลัพธ์ การสร้างความเข้มแข็งมีผลลัพธ์อยู่ที่การเพิ่มคุณภาพชีวิต การพ้นจากความยากจน การมีอิทธิพลทางนโยบาย และการได้รับบริการสาธารณะจากรัฐที่เพียงพอ

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยเลือกใช้แนวคิดหลักจากแนวคิดเรื่องการสร้างความเข้มแข็งของ John Friedmann²⁷ ที่เสนอแนวคิดนี้เพื่อลดผลกระทบของปัญหาที่เกิดจากการพัฒนากระแสหลัก นั่นคือ ความไม่เท่าเทียมกัน โดย Friedmann เห็นว่า การสร้างความเข้มแข็งจะทำให้ชุมชนมีอำนาจในการตัดสินใจ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตนเอง พึ่งพาตนเองได้ มีส่วนร่วมทางการเมือง และมีการเรียนรู้

เพื่อที่จะให้เห็นภาพความสัมพันธ์ระหว่างการเกษตรแบบมีสัญญา และการสร้างความเข้มแข็งที่ชัดเจน ผู้วิจัยจึงนำกรอบเป้าหมายและดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนของ Frits Wils²⁸ เป็นมาใช้เป็นกรอบในการวัดผลของการเกษตรแบบมีสัญญาที่มีต่อความเข้มแข็งของชุมชน ภายใต้เป้าหมายทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ที่มีดัชนีชี้วัด เช่น การมีทางเลือก

²⁶ Hartmut Schneider, "Participatory Governance for Poverty Reduction," *Journal of International Development*, Vol. 11, Issue 4, (1999): 521-534.

²⁷ Friedmann, (1992), *Empowerment: The Politics of Alternative Development*, Oxford: Blackwell.

²⁸ Wils, (2001).

ของงาน หรืออาชีพมากขึ้น มีการเลื่อนสถานะของการทำงาน มีการศึกษามากขึ้น ครอบครัวมีความสามารถที่จะใช้บริการด้านสุขภาพมากขึ้น การเป็นที่ยอมรับจากสังคม มีรายได้มากขึ้น มีทรัพย์สินมากขึ้น สามารถใช้เครดิตได้ เข้าถึงโครงการทางเศรษฐกิจ มีการใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้งอย่างเข้มแข็ง มีตำแหน่งทางการเมือง สามารถแทรกแซงอำนาจทางการเมือง แทรกแซงกลไกตลาด การจัดสรรทรัพยากร และการที่อัตลักษณ์ของชุมชนได้รับการยอมรับ เป็นต้น

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังจะนำรายการ “ทุนทางสังคม” ของ Ruth Alsop และ Nina Heinsohn²⁹ มาแสดงให้เห็นว่า การเกษตรแบบมีสัญญา มีส่วนในการสร้างทุนทางสังคมเหล่านั้นหรือไม่อย่างไร โดย Ruth และ Nina กำหนดทุนทางสังคมไว้หกสาขาด้วยกัน คือ ทุนด้านจิตวิทยา ทุนด้านข้อมูลข่าวสารและการคมนาคม ทุนด้านองค์กร ทุนด้านวัตถุ ทุนด้านการเงิน และทุนมนุษย์

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าความเข้มแข็งของชุมชนนั้นมีลักษณะเด่นประการหนึ่งที่จะขาดเสียไม่ได้คือสายสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนที่มีร่วมกัน ถ้าหากขาดสายสัมพันธ์ดังกล่าวแล้วชุมชนที่ว่าย่อมมีอาจนับเป็นชุมชนที่เข้มแข็งได้

²⁹ Alsop, and Heinsohn, (2005), *Measuring Empowerment in Practice: Structuring Analysis and Framing Indicators*, World Bank Policy Research Working Paper.

ตารางที่ 2 ดัชนีชี้วัดฐานของทุนทางสังคม³⁰

ฐานทุนทางสังคม	ดัชนีชี้วัด
ทุนด้านจิตวิทยา	ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน
	ปฏิสัมพันธ์กับบุคคลภายในชุมชน
	ปฏิสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกชุมชน
	ความสามารถในการรับมือกับความเปลี่ยนแปลง
ทุนด้านข้อมูลข่าวสารและคมนาคม	การรับฟังวิทยุ
	การรับชมโทรทัศน์
	การอ่านหนังสือพิมพ์
	ความสะดวกในการเดินทางด้วยถนน
ทุนด้านองค์กร	เป็นสมาชิกขององค์กร
	การมีส่วนร่วมในการบริหารองค์กร
ทุนด้านวัตถุ	การถือครองที่ดิน
	ความเป็นเจ้าของเครื่องมือและถาวรวัตถุ
	ประเภทของที่อยู่อาศัย
ทุนด้านการเงิน	การมีงานทำ
	สถานะปลอดหนี้
	การเข้าถึงเครดิต
ทุนมนุษย์	อัตราการรู้หนังสือ
	สุขภาพ

³⁰ ที่มาจาก Alsop, and Heinsohn, (2005)

วิธีการดำเนินการวิจัย

การเลือกกลุ่มตัวอย่าง

การเกษตรแบบมีสัญญาสามารถนำไปใช้ได้ทั้งในสินค้าพืชผักผลไม้และปศุสัตว์ การศึกษานี้เลือกเฉพาะการเกษตรแบบมีสัญญาในสินค้าผักผลไม้ คำอธิบายที่ได้จากงานวิจัยนี้จะจำกัดเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างการเกษตรแบบมีสัญญากับเกษตรกรผู้ปลูกผักผลไม้เป็นหลัก

การเกษตรแบบมีสัญญามีรูปแบบการดำเนินการหลากหลาย ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและข้อจำกัดทั้งของบริษัทผู้ทำและของเกษตรกรผู้รับทำ ในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยเลือกการทำเกษตรแบบมีสัญญาที่ทำโดยบริษัทญี่ปุ่นคือ สหกรณ์การเกษตรบ้านลาด ผู้ปลูกกล้วยหอมทอง ซึ่งเป็นชุมชนเกษตรในตำบลบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี และกลุ่มผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่น ผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่น ซึ่งเป็นชุมชนเกษตรในหมู่บ้านร่อง จังหวัดเชียงราย ทั้งสองกลุ่มตัวอย่างเป็นผู้ปลูกผักและผลไม้สำคัญที่ส่งออกไปญี่ปุ่นสองในห้าประเภท คือ กล้วยหอมทอง ถั่วแระญี่ปุ่น หน่อไม้ฝรั่ง กระเจี๊ยบเขียว และมะม่วง เหตุผลสำคัญในการเลือกกลุ่มตัวอย่างทั้งสองคือ สหกรณ์การเกษตรบ้านลาดเป็นการทำเกษตรแบบมีสัญญาระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภคโดยตรง ซึ่งมีลักษณะแตกต่างจากรูปแบบการทำเกษตรแบบมีสัญญาของผักผลไม้ห้าประเภท ในขณะที่ผู้วิจัยเลือกกลุ่มผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่นในฐานะเป็นกลุ่มตัวแทนของการทำเกษตรแบบมีสัญญาระหว่างเกษตรกรกับบริษัทตัวแทนการค้า

กลุ่มตัวอย่างเหล่านี้มีความแตกต่างกันสามลักษณะคือ กลุ่มที่หนึ่ง สหกรณ์การเกษตรบ้านลาด ผู้ปลูกกล้วยหอมทอง ซึ่งเป็นการทำสัญญาระหว่างสหกรณ์กับสหกรณ์ กลุ่มที่สอง กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่น³¹ จังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ และกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกหน่อไม้ฝรั่ง จังหวัดสระแก้ว ซึ่งเป็นการทำสัญญาระหว่างกลุ่มเกษตรกร กับบริษัทในไทยที่ทำสัญญากับบริษัทญี่ปุ่น และกลุ่มที่สาม เป็นกลุ่มเกษตรกรเมือง Laiyang มณฑลซานตง ประเทศจีน ที่ทำสัญญาปลูกผักกับกลุ่มบริษัทขนาดใหญ่ของญี่ปุ่นสามบริษัทคือ Asahi, Sumitomo, และ Itochu โดยมี

³¹ ชื่อทางการในระบบฐานข้อมูลของกรมส่งเสริมการเกษตรคือ “ถั่วเหลืองฝักสด”

เป้าหมายเพื่อจำหน่ายในประเทศจีนเป็นหลัก

กลุ่มตัวอย่างทั้งสามถูกเลือกโดยมีเกณฑ์การเลือกพื้นฐานคือ เป็นกลุ่มเกษตรกรผู้รับทำการเกษตรแบบมีสัญญาที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินงาน โดยสามารถทำการซื้อขายระหว่างคู่สัญญาได้อย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลานาน เพื่อให้สามารถประเมินผลกระทบที่เกิดจากการดำเนินงานดังกล่าวได้ และผู้วิจัยได้ทำการเลือกกลุ่มตัวอย่างทั้งสามให้ลักษณะการดำเนินงานที่แตกต่างกัน โดยมีความคาดหวังที่จะให้กลุ่มที่หนึ่ง เป็นรูปแบบของการทำสัญญาในอุดมคติที่น่าจะสามารถให้ผลกระทบด้านบวกแก่การสร้างความเข้มแข็งในชุมชนมากที่สุด เนื่องจากการปลูกพืชที่มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือ เป็นพืชท้องถิ่น มีเอกลักษณ์ชัดเจน และเป็นการทำสัญญากันระหว่างสหกรณ์ ที่ให้ความสำคัญกับความเป็นหุ้นส่วนกันมาก ในขณะที่กลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มที่ผู้วิจัยมีสมมติฐานว่า จะเป็นลักษณะโดยทั่วไปของการเกษตรแบบมีสัญญาที่ประสบความสำเร็จในไทย คือ ปลูกพืชที่มีตลาดเฉพาะในประเทศญี่ปุ่น ดังนั้นปัจจัยเรื่องความผันผวนของราคาสินค้าในประเทศไทยจึงไม่มี แต่เป็นการทำสัญญาระหว่างเกษตรกรกับบริษัท ซึ่งไม่ได้ให้ความสำคัญกับประเด็นเรื่องความเป็นหุ้นส่วนมากนัก สำหรับกรณีศึกษากลุ่มที่สาม คือ กลุ่มเกษตรกรในประเทศจีนนั้น เป็นการเลือกกลุ่มตัวอย่างที่ไม่มีบริษัทญี่ปุ่นทำในประเทศไทย นั่นคือ เป็นการทำการเกษตรแบบมีสัญญาขนาดใหญ่ สำหรับพืชที่มีตลาดอยู่ในประเทศ และทำเพื่อจำหน่ายในประเทศจีนเอง

ดังนั้น กลุ่มตัวอย่างทั้งสาม จะให้ภาพสะท้อนที่แตกต่างกัน ในประเด็นที่เกี่ยวข้องและจำเป็นต่อไทย เพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมของข้อมูลและความรู้ในเรื่องการเกษตรแบบมีสัญญา สำหรับการวางแผนเพื่อพัฒนาการเกษตร หรือป้องกันผลกระทบในด้านลบที่อาจจะเกิดขึ้นในชุมชนต่อไป

ผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาเอกสารปฐมภูมิ เช่น สถิติการใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้งของชุมชนที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง สัมภาษณ์เชิงลึกเกษตรกร และเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการทำการเกษตรแบบมีสัญญา และใช้แบบสอบถามข้อมูลเบื้องต้นจากกลุ่มตัวอย่างจำนวนหนึ่ง ทั้งนี้ ข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้จากการศึกษา สัมภาษณ์ สังเกต และเก็บแบบสอบถามจะถูกนำมาวิเคราะห์

เปรียบเทียบกับดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งว่า การเกษตรแบบมีสัญญาแบบใด มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสร้างความเข้มแข็งอย่างไร ในประเด็นใดบ้าง และในระดับใด ในกรณีที่ชุมชนมีความเข้มแข็งในระดับหนึ่งแล้ว เมื่อมีการทำการเกษตรแบบมีสัญญา การเกษตรแบบมีสัญญามีส่วนสนับสนุนหรือทำลายมิติต่าง ๆ ของความเข้มแข็งของชุมชนหรือไม่ หรือช่วยเปิดโอกาสในการใช้ศักยภาพดังกล่าวหรือไม่

คำถามการวิจัย

คำถามหลักของการวิจัยนี้คือ การเกษตรแบบมีสัญญาส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างไร โดยเฉพาะในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน อันเป็นประเด็นที่รัฐและสังคมไทยพยายามส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเอง แก้ไขปัญหา และเป็นกำลังสำคัญในการร่วมพัฒนาชาติ สังเกตได้จากนโยบายของรัฐบาลนับจากรัฐบาลทักษิณ 1 และ 2 จนถึงรัฐบาลอภิสิทธิ์ ก่อนประกาศยุบสภาในปี พ.ศ. 2554 เช่น โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ โครงการแก้ไขปัญหาความยากจน โครงการกองทุนหมู่บ้าน ฯลฯ และการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนจากหน่วยงานที่มีใช้ภาครัฐ เช่น โครงการวิจัยภายใต้การบริหารงานของฝ่ายชุมชนและสวัสดิการสังคมของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย โครงการลดละเลิกอบายมุขของสำนักงานกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ และโครงการสนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชนอื่น ๆ จากภาคประชาสังคมอีกมาก (อ้างอิงตัวเลขการให้ทุนสนับสนุนการวิจัยเรื่องชุมชนของ สกว. สสส. วช. ฯลฯ)

ในการที่จะหาคำตอบว่าการเกษตรแบบมีสัญญาส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างไร จำเป็นต้องถามคำถามอีกจำนวนหนึ่งว่า การเกษตรแบบมีสัญญาได้ “ให้” อะไรแก่ชุมชนบ้าง และเมื่อชุมชนรับเอาการเกษตรแบบมีสัญญาเข้ามาเป็นวิถีการผลิตหลักของชุมชนแล้วมี “การเปลี่ยนแปลง” อะไรบ้างที่เกิดขึ้นกับชุมชน เมื่อทราบคำตอบทั้งสองประการแล้วจึงสามารถนำไปสู่การวิเคราะห์ทำความเข้าใจ “การทำงาน” ของระบบการเกษตรแบบมีสัญญาเพื่อที่จะสามารถตอบคำถามเกี่ยวกับผลกระทบของการเกษตรแบบมีสัญญาที่มีต่อความเข้มแข็งของชุมชน

วิธีวิจัย

เพื่อที่จะหาผลลัพธ์ว่าการเกษตรแบบมีสัญญาได้ “ให้” อะไรแก่ชุมชน และชุมชนที่รับเอาการเกษตรแบบมีสัญญาเป็นวิถีการผลิตหลักมี “การเปลี่ยนแปลง” อะไรเกิดขึ้นบ้าง ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยหลักสองวิธีคือ วิธีแรก ศึกษาเอกสาร และวิธีที่สอง เก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถามและสัมภาษณ์กลุ่มเกษตรกรในชุมชนผู้เกี่ยวข้องกับการเกษตรแบบมีสัญญาและสังเกตความเป็นอยู่ของชุมชนเกษตรดังกล่าว

เอกสารที่ใช้ศึกษาประกอบด้วยหนังสือ บทความที่ตีพิมพ์ในวารสารทางวิชาการ บทความและรายงานประกอบการสัมมนา การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ รายงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการทำการเกษตรแบบมีสัญญา เอกสารชั้นรองได้แก่ เอกสารรวบรวมบทสัมภาษณ์ ประสพการณ์ความเห็นของผู้เกี่ยวข้องในระบบการเกษตรแบบมีสัญญาของไทยและญี่ปุ่น และเอกสารชั้นต้นได้แก่ สัญญา ข้อตกลง บันทึกของกลุ่มเกษตรกร ข้อมูลภาคเกษตรและเกษตรกรของพื้นที่ที่ทำการศึกษา เป็นต้น

ในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยใช้แบบสอบถามจำนวน 30 ชุด สำหรับกลุ่มตัวอย่างทั้งสองกลุ่ม เป็นแบบสอบถามที่มีคำถามชุดเดียวกัน และเข้าไปขอข้อมูลกับกลุ่มเกษตรกรโดยไม่แจ้งล่วงหน้า คำถามในแบบสอบถามตั้งขึ้นให้สอดคล้องกับดัชนีวัดความเข้มแข็งของชุมชนของ Nina เนื่องจากเป้าหมายของการใช้แบบสอบถามของผู้วิจัยอยู่ที่ความต้องการทราบว่าเกษตรกรผู้ร่วมโครงการเกษตรแบบมีสัญญาคิดว่าการเกษตรแบบมีสัญญาได้ “ให้” อะไรแก่พวกเขาบ้าง รวมถึงการได้ทราบข้อสรุปบางประการที่ไม่ได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรมาก่อน เช่น รายได้ของเกษตรกร

ในการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกกับเกษตรกรผู้ประสบความสำเร็จในการทำการเกษตรแบบมีสัญญาอย่างเห็นได้ชัดจากรายได้ที่เพิ่มขึ้นมาก หรือได้รับการยกย่องจากสังคมในวงกว้าง ในฐานะที่เป็น Extreme case สำหรับใช้ศึกษา “การเปลี่ยนแปลง” ของสมาชิกในชุมชนผู้รับระบบการเกษตรแบบมีสัญญามาเป็นวิถีการผลิตหลัก เป้าหมายของการสัมภาษณ์อยู่ที่การรับทราบข้อมูล ความคิด ชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกร “ก่อน” ที่จะรับทำการเกษตรแบบ

มีสัญญา เปรียบเทียบกับสถานการณ์ภายหลังได้รับทำการเกษตรแบบมีสัญญาแล้วว่ามี ความแตกต่างกันอย่างไร ความแตกต่างนั้นเป็นผลมาจากปัจจัยใด และความแตกต่างที่เกิดขึ้นจะส่งผล ต่อความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนเกษตรอย่างไร

นอกจากการใช้แบบสอบถามและการสัมภาษณ์เกษตรกรผู้เกี่ยวข้องกับการทำเกษตร แบบมีสัญญาแล้ว ผู้วิจัยยังได้ทำการสำรวจ สังเกต และสอบถามความคิดเห็นของสมาชิกใน ชุมชนที่มีการรับทำเกษตรแบบมีสัญญาอย่างหนาแน่นด้วย เพื่อเป็นข้อมูลเพิ่มเติมสำหรับการ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนเดียวกัน

อนึ่ง การลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถาม สัมภาษณ์และสังเกตระทำทั้งหมด อย่างน้อยเป็นจำนวน 3 ครั้ง โดยครั้งที่หนึ่งและครั้งที่สองมีระยะเวลาห่างกันประมาณหกเดือน และครั้งที่สามมีระยะเวลาห่างจากครั้งที่สองประมาณหนึ่งปี

บทที่ 2

สำรวจองค์ความรู้เรื่องการเกษตรแบบมีสัญญา

ผู้วิจัยจัดหมวดหมู่องค์ความรู้เรื่องการเกษตรแบบมีสัญญาออกเป็นสามด้านคือ หนึ่ง ปัจจัยความสำเร็จหรือล้มเหลวของการเกษตรแบบมีสัญญา สอง ผลกระทบของการเกษตรแบบมีสัญญาต่อเกษตรกร และ สาม โครงสร้างหน้าที่ของการเกษตรแบบมีสัญญา

ปัจจัยความสำเร็จหรือล้มเหลวของการเกษตรแบบมีสัญญา

เป็นการศึกษาว่าด้วยองค์ประกอบของการทำการเกษตรแบบมีสัญญาที่ประสบความสำเร็จ มุ่งพิจารณาจุดดีจุดด้อยของกระบวนการทำการเกษตรแบบมีสัญญาในพื้นที่กรณีศึกษา มีการประเมินผลสัมฤทธิ์ของการเกษตรแบบมีสัญญาในประเด็นสำคัญ เช่น ในด้านการเพิ่มรายได้ให้แก่เกษตรกร ตลอดจนพิจารณาว่าจะสามารถนำการเกษตรแบบมีสัญญาไปใช้ประโยชน์อย่างไรได้บ้าง

มีการศึกษาว่าสามเงื่อนไขสำคัญของการเกษตรแบบมีสัญญาที่ประสบความสำเร็จคือ หนึ่ง กำไรทั้งของบริษัทและเกษตรกร สอง สภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคม เพราะพืชแต่ละชนิดต้องการลักษณะพื้นที่แตกต่างกันเช่นเดียวกับวัฒนธรรมที่แตกต่างไปของพื้นที่ก็มีผลต่อการทำการเกษตรแบบมีสัญญาเช่นเดียวกัน บริษัทที่จะทำการเกษตรแบบมีสัญญาจึงควรมีความเข้าใจวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วยสาม การสนับสนุนจากภาครัฐ เพราะรัฐมีบทบาทในฐานะผู้ควบคุมกฎ บทบาทส่งเสริมและบทบาทด้านการพัฒนา³²

โครงสร้างพื้นฐานที่ดี เช่น ระบบการสื่อสารคมนาคม ระบบชลประทาน การสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐจึงสามารถส่งเสริมระบบเกษตรแบบมีสัญญาให้มีความสำเร็จ

³² Eaton and Shepherd, (2001), *Contract Farming: Partnerships for Growth*, (Rome: FAO), pp. 32-36.

Sriboonchitta and Wiboonpongse³³ เห็นว่าการเกษตรแบบมีสัญญาได้วางรากฐานสำหรับเกษตรกรในเรื่องของการบริหารความเสี่ยง ให้เทคโนโลยีด้านการผลิต และให้รายได้ที่ดีกว่าการเกษตรแบบดั้งเดิม ภาครัฐควรมีบทบาทในด้านการสร้างสถาบันสนับสนุนภาคเกษตร และส่งเสริมด้านเทคโนโลยี พวกเขามีความเห็นว่าการเกษตรแบบมีสัญญาเป็นเครื่องมือที่มีอนาคตสำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตร และกลไกการประกันราคาจะช่วยลดความเสี่ยงของการขาดรายได้ ประสิทธิภาพของการทำการเกษตรแบบมีสัญญาของไทยจากงานวิจัยของพวกเขา ปรากฏว่าระบบเกษตรนี้เป็นเครื่องมือที่ดีสำหรับเกษตรกรส่วนใหญ่ที่ยากจนในการเข้าถึงตลาด

ดูเหมือนว่า Sriboonchitta and Wiboonpongse จะเห็นว่าการเกษตรแบบมีสัญญาน่าจะมีส่วนช่วยแก้ปัญหาความยากจนเนื่องจากสามารถลดความเสี่ยงเรื่องรายได้ของเกษตรกร แต่ Eaton และ Shepherd มีความเห็นว่าการเกษตรแบบมีสัญญาเป็นเรื่องของความเป็นหุ้นส่วนระหว่างเกษตรกรกับบริษัท ดังนั้น “การเกษตรแบบมีสัญญาเป็นเครื่องมือเชิงพาณิชย์ ไม่ใช่ตัวแบบการพัฒนาที่ควรนำไปลองใช้โดยผู้ให้ความช่วยเหลือ รัฐบาล หรือ NGO โครงการที่ริเริ่มโดยประเด็นทางการเมืองและทางสังคมมากกว่าความเป็นจริงทางด้านเทคนิคและเศรษฐกิจ จะประสบความสำเร็จอย่างแน่นอน”³⁴

การสำรวจองค์ความรู้เรื่องการเกษตรแบบมีสัญญาและลงพื้นที่ศึกษาในไทยมีความเห็นว่า ในส่วนของภาครัฐนั้น ภาครัฐสร้างเงื่อนไขที่สนับสนุนและสร้างโครงสร้างพื้นฐานที่ส่งเสริมการลงทุนในธุรกิจเกษตร เพิ่มความร่วมมืออย่างมีประสิทธิภาพระหว่างภาคส่วนที่เกี่ยวข้องและเพิ่มผลิตภาพสินค้าเกษตร สำหรับเกษตรกรรายย่อยหากสามารถสะสมทักษะในด้านการจัดการการผลิตและการจัดการก็จะเพิ่มอำนาจต่อรองได้ อย่างไรก็ตามเมื่ออุปสงค์เพิ่มมากขึ้นจนตลาดเริ่มมี

³³ Sriboonchitta and Wiboonpongse, (2005), Analysis of Contract Farming in Thailand, *CMU Journal*, 4(3)

³⁴ Eaton and Shepherds, (2001), 3

กรณีศึกษาการทำการเกษตรแบบมีสัญญาของญี่ปุ่นในจีนและในไทย

คู่แข่งที่มากขึ้น การเกษตรแบบมีสัญญาก็อาจจะไม่ใช่ทางเลือกที่ดีที่สุดของเกษตรกรในการเพิ่มรายได้อีกต่อไป³⁵ การเกษตรแบบมีสัญญาไม่ใช่ทางเลือกถาวรสำหรับการสร้างรายได้ให้เกษตรกร

ภาครัฐจึงเป็นตัวแสดงที่มีความสำคัญต่อความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการเกษตรแบบมีสัญญา อย่างไรก็ตามไม่ได้หมายความว่าความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการเกษตรแบบมีสัญญาทั้งหมดขึ้นอยู่กับความรับผิดชอบของภาครัฐเท่านั้น เพราะในทางปฏิบัติแล้วโครงสร้างอำนาจหน้าที่ของรัฐไม่สามารถควบคุมติดตามกำกับดูแลการทำเกษตรแบบมีสัญญาได้ทั้งหมด

Guo and Jolly มีความเห็นว่าการบังคับให้คู่สัญญาปฏิบัติตามสัญญาเป็นเงื่อนไขพื้นฐานสำคัญของการแลกเปลี่ยนและการลงทุนที่มีประสิทธิภาพในเศรษฐกิจแบบใช้การตลาดนำ ดังนั้น เพื่อที่จะทำให้การทำการเกษตรแบบมีสัญญาประสบความสำเร็จจึงต้องมีการบังคับใช้สัญญาอย่างมีประสิทธิภาพด้วยไม่ว่าจะกระทำโดยรัฐหรือกระทำโดยภาคเอกชนก็ตาม ในประเทศจีนที่ซึ่งการบังคับใช้สัญญาของภาครัฐไม่เข้มแข็งการบังคับใช้สัญญาของภาคเอกชนจึงยิ่งทวีความสำคัญ ในฐานะกลไกที่ทดแทนเครื่องมือเชิงสถาบันที่อ่อนแอหรือขาดหายไปของรัฐ³⁶ กลไกที่พวกเขาเสนอได้แก่ราคาพลอร์ การให้เกษตรกรลงทุนร่วมโดยเจาะจงรายการ จึงหมายความว่า การออกแบบสัญญาช่วยให้เกษตรกรปฏิบัติตามสัญญาได้นอกเหนือจากการบังคับใช้ตามกฎหมาย³⁷

ประเภทของสินค้าที่ผลิตก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการเกษตรแบบมีสัญญาได้ โดยมากการเกษตรแบบมีสัญญาที่ประสบความสำเร็จจะเป็นสินค้าเกษตรที่มีราคาสูง³⁸ ทำกำไรได้มากและในแต่ละพื้นที่ก็อาจมีความเหมาะสมในการทำการเกษตรแบบมีสัญญาสำหรับพืชแต่ละชนิดแตกต่างกันไป

³⁵ Sriboonchitta and Wiboonpongse, (2005)

³⁶ Guo and Jolly, (2008, December), Contractual Arrangements and Enforcement in Transition Agriculture Theory and Evidence from China, *Food Policy*, 33(6), p. 570.

³⁷ Guo and Jolly, (2008, December), p. 575.

³⁸ Miyata, Minot, and Hu, (2009); Eaton and Shepherd, (2001) และ Glover and Kusterer, (1990), *Small*

การศึกษาที่น่าสนใจสำหรับการศึกษาเชิงหน้าที่ของการเกษตรแบบมีสัญญาคือการศึกษา “ตัวแปร” อื่น ๆ ที่ไม่ค่อยมีการศึกษาเกี่ยวกับการเกษตรแบบมีสัญญา เช่น เพศสภาพ ของ Judith Carney ที่ทำการสำรวจการต่อสู้ด้านเพศสภาพระหว่างครัวเรือนที่เกิดขึ้นจากความหนาแน่นที่มากขึ้นของแรงงานชาวนาในแกมเบีย เห็นว่าต้องพิจารณาครัวเรือนต่าง ๆ ในชุมชนในฐานะพื้นที่แห่งการต่อสู้และต่อรอง มากกว่าพื้นที่ที่เป็นหนึ่งเดียว สมานฉันท์ ทำงานร่วมกันอย่างมีความสุข ปัญหาที่เกิดขึ้นภายในครัวเรือนมีผลจำกัด “ความสำเร็จ” ของโครงการและศักยภาพของทุนและรัฐที่จะสกัดส่วนเกินและสะสมทุน การศึกษาเรื่องนี้เสนอว่าการสนใจศึกษาเฉพาะบทบาทรัฐและทุนกระทำต่อเกษตรกรเพียงอย่างเดียวเป็นการไปผิดทิศทาง³⁹ หรือการศึกษาอย่างเป็น “ประวัติศาสตร์” ของเศรษฐกิจการเมืองที่มีผลต่อการเกษตรแบบมีสัญญา⁴⁰ ซึ่งอาจตีความได้ว่าความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการเกษตรแบบมีสัญญานั้นขึ้นกับบริบทท้องถิ่นด้วย โดยเฉพาะบริบททางด้านสังคมการเมืองที่มีความเป็นท้องถิ่นมากกว่าบริบททางเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงเข้ากับทุนนิยมโลกแล้ว

ผลกระทบของการเกษตรแบบมีสัญญาต่อเกษตรกร

การเกษตรแบบมีสัญญาแพร่หลายมากกว่า 3 ทศวรรษ มีงานวิจัยจำนวนหนึ่ง ที่ศึกษาผลกระทบด้านต่าง ๆ ที่เกิดจากการเกษตรแบบมีสัญญา ซึ่งมีทั้งผลกระทบในด้านบวก และผลกระทบในด้านลบ ตลอดจนการประยุกต์ใช้การเกษตรแบบมีสัญญาเป็นเครื่องมือสำหรับการพัฒนา งานวิจัยส่วนมากจะให้ความสำคัญกับประเด็นทางด้านเศรษฐกิจ ในขณะที่งานวิจัยที่ศึกษาผลกระทบทางด้านสังคม การเมือง และวัฒนธรรมยังมีไม่มากนัก และยังไม่มีการศึกษาถึงความสัมพันธ์ ระหว่างการเกษตรแบบมีสัญญากับความเข้มแข็งของชุมชนโดยตรง

Farmers, Big Business: Contract Farming and Rural Development, London: Macmillan

³⁹Judith Carney, (1994), “Contracting a Food Staple in the Gambia,” in *Living under Contract:*

Contract Farming and Agrarian Transformation Sub-Saharan Africa, ed. Peter D. Little and Michael Watts, Madison: University of Wisconsin Press, pp. 167-87

⁴⁰Cyril Daddieh, (1994), “Contract Farming and Palm Oil Production in Cote d'Ivoire and Ghana,” in *Living under Contract: Contract Farming and Agrarian Transformation Sub-Saharan Africa*, ed. Peter D. Little and Michael Watts, Madison: University of Wisconsin Press, pp.167-87

กรณีศึกษาการทำการเกษตรแบบมีสัญญาของญี่ปุ่นในจีนและในไทย

การศึกษากการเกษตรแบบมีสัญญากลุ่มหนึ่งเห็นว่าเกษตรกรรายย่อยและเกษตรกรที่มีฐานะยากจนโดยเฉพาะผู้ขาดแคลนปัจจัยการผลิตสำคัญคือที่ดินจะเป็นผู้ได้ประโยชน์ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วยหรือได้ประโยชน์น้อยกว่าการเกษตรแบบมีสัญญา⁴¹ บริษัทผู้ได้ผลประโยชน์และปล่อยให้เกษตรกรเป็นผู้แบกรับความเสี่ยงเพียงฝ่ายเดียว⁴² หรือการเกษตรแบบมีสัญญาเป็นความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้างที่มีผลกระทบในด้านลบต่อเกษตรกร สิ่งแวดล้อมและสังคม⁴³

นอกจากการเกษตรแบบมีสัญญาจะสร้างความไม่เท่าเทียมและความเหลื่อมล้ำทางรายได้แล้วยังเป็นเครื่องมือกดทับใช้ประโยชน์จากแรงงานของเกษตรกร⁴⁴ เป็นกระบวนการที่ลดทักษะของเกษตรกรทำให้เกษตรกรกลายเป็นแรงงานติดที่⁴⁵ ซึ่งมุมมองนี้จะขัดแย้งกับการศึกษาของ Glover and Kusterer ที่พบว่าเกษตรกรแบบมีสัญญาช่วยลดความเหลื่อมล้ำมากกว่าขยายความเหลื่อมล้ำ⁴⁶ แต่เป็นการพิจารณาในกลุ่มเกษตรกรผู้รับทำการเกษตรแบบมีสัญญาด้วยกันเท่านั้น เหตุผลสนับสนุนข้อสรุปของ Glover and Kusterer ก็คือ กลไกการทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำนั้นเกิดมาจากการขาดแคลนหรือเข้าไม่ถึงปัจจัยการผลิต ดังนั้นปัญหาจึงไม่ได้เกิดจากระบบ

⁴¹ ทุนนิยม 101, (2554), โฉมหน้าเกษตรพันธสัญญา, สืบค้นเมื่อ มิถุนายน 2554 จาก

<http://www.prachatai3.info/journal/2011/06/35762>. และ เนตรดาว เกาถวิล ใน "TCIJ: เสวนา 'ความจริงในม่านฝุ่น': มองชนบทไทยและการพัฒนาจากการศึกษาภาคสนาม," *ประชาไทออนไลน์*, 12 กรกฎาคม 2554, สืบค้นเมื่อ ธันวาคม 2554 จาก <http://www.prachatai3.info/journal/2011/07/35979>

⁴² ทศพล ทวรศกุลพันธ์, (2555, 7 มีนาคม), *บ่วงบาตผูกขาดปากท้องและหนทางหลุดพ้นจากบ่วง*, สืบค้นเมื่อ 19 พฤษภาคม 2555 จาก *ประชาไท*, เว็บไซต์: <http://prachatai.com/journal/2012/03/39567>

⁴³ โพลีรัฐ และ กฤษณ์เพชร, (2554), *สถานการณ์ความไม่เป็นธรรมภายใต้โครงสร้างระบอบเศรษฐกิจอุตสาหกรรม การเกษตรและอาหาร (รายงานการวิจัย)*, เชียงใหม่: คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

⁴⁴ Roger A. Clapp, (1994) "The Moral Economy of the Contract," in *Living under Contract: Contract Farming and Agrarian Transformation Sub-Saharan Africa*, ed. Peter D. Little and Michael Watts, Madison: University of Wisconsin Press, pp. 78-96

⁴⁵ Peter D. Little and Michael Watts, (1994), *Living under Contract: Contract Farming and Agrarian Transformation in Sub-Saharan Africa*, Wisconsin: University of Wisconsin Press.

⁴⁶ Glover and Kusterer, (1990), *Small Farmers, Big Business: Contract Farming and Rural Development*, London: Macmillan, p.140.

การเกษตรแบบมีสัญญา แต่ปัญหาน่าจะเกิดจากระดับความสามารถในการเข้าถึงที่ดิน ปัจจัยการผลิต เครดิต เทคโนโลยีความรู้และตลาดมากกว่า⁴⁷

การที่เกษตรกรในระบบเกษตรแบบมีสัญญาถูก “ขูดรีด” แรงงานโดยบริษัทก็เป็นปัญหาสำคัญประการหนึ่ง แต่ก็มีปัญหาอีกประการหนึ่งที่อาจจะสำคัญยิ่งกว่าคือการที่เกษตรกร “ไม่มีโอกาส” ที่จะถูกขูดรีด เพราะขาดแคลนปัจจัยพื้นฐานในการเข้าร่วมระบบเกษตรแบบมีสัญญาคือที่ดิน เกษตรกรเหล่านี้ก็จะมีโอกาสเข้าร่วมในฐานะแรงงานเท่านั้น⁴⁸ ทั้งที่พวกเขาเหล่านั้นต้องการที่จะเข้าร่วมระบบในฐานะผู้ปลูก/ผู้ผลิต นักวิชาการบางท่านพบว่าการเกษตรแบบมีสัญญาอาจจะไม่ได้เป็นประโยชน์กับทุกฝ่ายเสมอไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับเกษตรกรรายย่อย ที่อาจจะถูกกีดกันออกจากระบบตั้งแต่แรก บริษัทส่วนใหญ่มักจะทำสัญญากับเกษตรกรรายใหญ่ เนื่องจากมีต้นทุนการดำเนินการที่ต่ำกว่า⁴⁹

Glover สรุปผลพวงจากการเกษตรแบบมีสัญญาบางส่วนว่าจะเพิ่มความแตกต่างทางเศรษฐกิจสังคมท้องถิ่นเนื่องจากบริษัทผู้ทำการเกษตรแบบมีสัญญามักจะทำงานร่วมกับเกษตรกรที่ผูกพันกับชุมชนเกษตรภายนอกมากกว่า พืชเกษตรแบบมีสัญญาเพื่อส่งออกจะเปลี่ยนแปลงการปลูกพืชเพื่อบริโภคไปสู่พืชเพื่อการส่งออกและทรัพยากรในการผลิตจะถูกนำไปใช้ผลิตเพื่อเมืองและการส่งออก ดังนั้นจึงมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปลูกพืช เกษตรกรเสียอำนาจตัดสินใจเพราะบริษัทควบคุมการตัดสินใจเหนือผลผลิตเกือบทั้งหมด เกษตรกรจะเผชิญหน้ากับ

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Porter and Phillips-Howard, (1997), Comparing Contracts: An Evaluation of Contract Farming Schemes in Africa, *World Development*, 25(2), p. 235.

⁴⁹ Matthew Warning and Nigel Key, “The Social Performance and Distributional Consequences of Contract Farming: An Equilibrium Analysis of the Arachide de Bouche Program in Senegal,” *World Development*, Vol. 30, No. 2, pp. 255–263, (2002) p. 262; Pari Baumann, “Equity and efficiency in contract farming schemes: The Experience of agricultural tree crops,” Working Paper 139. *Overseas Development Institute*, London, Oct. 2000, p.45

สถานการณ์กึ่งผูกขาด บริษัทผู้ทำจึงกุมความได้เปรียบในความสัมพันธ์แบบพึ่งพิง⁵⁰ ลักษณะเช่นนี้ปรากฏเช่นเดียวกันในการเกษตรแบบมีสัญญาของบริษัทญี่ปุ่นในไทยและในเวียดนาม⁵¹

ด้านสวัสดิการของเกษตรกรรายย่อยและชุมชน มีแนวโน้มว่าการเกษตรแบบมีสัญญาที่ประสบความสำเร็จจะทำให้เกิดระบบกึ่งผูกขาด ซึ่งจะนำไปสู่ความสูญเสียด้านสวัสดิการ ของเกษตรกรและชุมชน เพราะบริษัทจะลดความสำคัญของการพัฒนาเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ และเพิ่มความสำคัญกับการแสวงหามาตรการที่กีดกันคู่แข่งรายใหม่ในตลาดมากกว่า ซึ่งมาตรการหลังนี้ไม่ได้ก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการผลิต และไม่ทำให้เกิดประโยชน์โดยรวมแก่สังคม⁵² การเกษตรแบบมีสัญญาอาจจะไม่ได้เพิ่มรายได้และสวัสดิการให้แก่เกษตรกรรายย่อย ในระยะยาว ไม่ได้สร้างความเท่าเทียมกันระหว่างเกษตรกรรายย่อยเพราะบริษัทมีแนวโน้ม ที่จะทำสัญญากับเกษตรกรรายใหญ่ ในระดับประเทศการเกษตรแบบมีสัญญาอาจจะไม่ได้มีส่วนสนับสนุนการพัฒนาในภูมิภาค นอกจากนี้การเกษตรแบบมีสัญญาอาจส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทำให้เกิดการแทนที่ของพืชที่เกษตรกรเลือกปลูก⁵³ ในขณะที่การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน การจ้างงาน การพัฒนาระบบตลาดก็ไม่ได้เป็นสิ่งที่จะได้จากการทำเกษตรแบบมีสัญญาเสมอไป⁵⁴

ผลกระทบด้านบวกของการทำเกษตรแบบมีสัญญาที่เด่นชัดที่สุดคือ ผลทางด้านเศรษฐกิจ ผู้รับทำเกษตรแบบมีสัญญาจะสามารถเข้าถึงปัจจัยการผลิต เงินทุน เกิดการจ้างงาน การ

⁵⁰ David J. Glover, (1990), *Contract Farm and Out grower Schemes in East and Southern Africa*, *Journal of Agricultural Economics*, 41(3)

⁵¹ ศิริพร และเอกสิทธิ์, (2551), น. 47, 77

⁵² Roger L. Beck, (2004), *A Framework for the Study of Contracting Firms*, Paper prepared for ADB-UNESCAP Regional Workshop on Contract Farming and Poverty Reduction: Issues and Research Methodology United Nations onerence Center, Bangkok 9-12 August 2004, p.12

⁵³ ศิริพร และเอกสิทธิ์, (2551).

⁵⁴ David J. Glover, (1994), "Contract Farming and Commercialization of Agriculture in Developing Countries, in *Agricultural Commercialization, Economic Development, and Nutrition*, Joachim Von Braun and Eileen Kennedy, eds, Maryland: The Johns Hopkins Press, p. 171

ถ่ายทอดเทคโนโลยี ทำให้มีรายได้มากขึ้น⁵⁵ การเกษตรแบบมีสัญญาถูกคาดหวังว่าเป็นเครื่องมือที่มีศักยภาพในการพัฒนาพื้นที่ชนบท⁵⁶ เป็นเครื่องมือเชิงพาณิชย์ของเกษตรกรรายย่อย ช่วยเกษตรกรรายย่อยให้เข้าถึงตลาดเมืองและตลาดส่งออก⁵⁷ ช่วยลดความเสี่ยงด้านราคา ความเสี่ยงด้านการผลิตและริเริ่มปลูกพืชมูลค่าสูง⁵⁸ ซึ่งจะช่วยสร้างรายได้ที่มากขึ้น

ผลกระทบในด้านบวกที่สำคัญคือผลกระทบทางสวัสดิการที่มีต่อครัวเรือนเกษตรกรผู้ทำเกษตรแบบมีสัญญาโดยทำให้มีสวัสดิการเพิ่มมากขึ้นและช่วยลดปัญหาความยากจน⁵⁹ เกษตรกรผู้รับทำการเกษตรแบบมีสัญญาจะมีรายได้มากกว่าเกษตรกรที่ไม่รับทำหรือไม่สามารถรับทำ

⁵⁵ Barbara Grosh, (1994), "Contract Farming in Africa: An Application of the New Institutional Economics," *Journal of African Economies*, 3(2), 231-61; Key, Nigel, and David Runsten, (1999), "Contract farming, smallholders, and rural development in Latin America: The Organization of Agroprocessing Firms and the Scale of Outgrower Production," *World Development*, 27(2), pp.381-401 ; Glover and Kusterer, (1990), *Small Farmers, Big Business: Contract Farming and Rural Development*, New York: St. Martin's Press; Fulton, A.L.A., Amabel, L.A. and R.J. Clark (1996), *Farmer decision making under contract farming in northern Tasmania*, in D. Burch, R.E. Rickson and G. Lawrence (eds), *Globalisation and Agri-food Restructuring: Perspectives from the Australasia Region*, Avebury, Brookfield; Goldsmith, (1985), *the Private Sector and Rural Development: Can Agribusiness Help the Small Farmers?* *World Development*, 13(10-11); Matthew Warning and Wendy Soo Hoo, (2000), *The Impact of Contract Farming on Income Distribution: Theory and Evidence*, Paper Prepared for Western Economics Association International Annual Meetings, June 30

⁵⁶ Erkan Rehber, (2007), *Contract Farming: Theory and Practice*, Hyderabad: The Icfai University Press, p. 143

⁵⁷ Sachiko Miyata, Nicholas Minot and Dinghuan Hu, (2009), "Impact of Contract Farming on Income: Linking Small farmers, Packers, and Supermarkets in China," *World Development*, Vol. 37, No. 11, pp.1781-1790

⁵⁸ Sununtar Setboonsamg, (2008), *Global Partnership in Pover Reduction: Contract Farming and Regional Cooperation*, Discussion Paper No. 89, ADB, p. 14

⁵⁹ Bellemare, Marc. F., (2011), *As You Sow, So Shall You Reap: The Welfare Impacts of Contract Farming*, *World Development*, 40(7), p. 15, Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1016/j.worlddev.2011.12.008>

กรณีศึกษาการทำการเกษตรแบบมีสัญญาของญี่ปุ่นในจีนและในไทย

การเกษตรแบบมีสัญญาได้⁶⁰ เกษตรกรที่รับทำมีกำไรเพิ่มมากขึ้นมีนัยว่าจะสามารถปรับเปลี่ยนตนเองไปเป็นเกษตรกรเชิงพาณิชย์ได้⁶¹

นอกจากรายได้และกำไรที่เพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดของเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในการทำการเกษตรแบบมีสัญญาแล้ว ยังมีการกระจายผลกระทบด้านบวกด้านอื่น ๆ เช่น การจ้างงานเพราะสามารถทำให้เกษตรกรมีพืชปลูกตลอดปี เพิ่มการจ้างงานสมาชิกในครัวเรือน⁶² การสร้างโครงสร้างพื้นฐาน การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในพื้นที่ เกษตรกรสามารถเข้าถึงความรู้และเทคโนโลยีในการผลิต⁶³

ผลกระทบด้านบวกทางสังคมของการเกษตรแบบมีสัญญาคือการรวมกลุ่มและการสนับสนุนการมีส่วนร่วมของสมาชิกการเกษตรแบบมีสัญญามีแนวโน้มที่จะนำมาใช้เป็นเครื่องมือลดปัญหาความยากจนและเพิ่มความเข้มแข็งให้ชุมชนได้⁶⁴ ในขณะที่ผลกระทบด้านบวกในทางการเมืองนั้นยังไม่มีการวิจัยที่แสดงผลทางด้านนี้อย่างเด่นชัด

ข้อดีของการเกษตรแบบมีสัญญาที่ไม่ค่อยมีการกล่าวถึงกันคือความมีประสิทธิภาพของระบบนี้ในการรักษารูปแบบการทำการเกษตรแบบดั้งเดิมภายใต้เศรษฐกิจพัฒนาอุตสาหกรรมอย่างสูงในประเทศพัฒนาแล้วในญี่ปุ่น ซึ่งเกษตรกรรักษาระดับรายได้ด้วยการใช้ทรัพยากรที่ดินและแรงงานที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุดด้วยระบบการเกษตรแบบมีสัญญา โดยการเพิ่มพื้นที่ให้เกษตรกรเต็มเวลามากขึ้น แม้ว่าจำนวนเกษตรกรญี่ปุ่นจะลดน้อยลงแต่รายได้ก็มาก

⁶⁰ Miyata, Minot and Hu, (2009), p. 1786

⁶¹ Junning Cai, Luyun Ung, Sununtar Setboonsang, and PingSunLeung, (2008), "Rice Contract Farming in Cambodia: Empowering Farmers to Move Beyond the Contract Toward Independence," Discussion Paper No. 109, ADB, p. 25

⁶² S. Erappa, (2006), Contract Farming in Karnataka: A Boon or a Bane? Research report, Bangalore: Agricultural Development and Rural Transformation Centre, Institute for Social and Economic Change, pp.54-55

⁶³ Warning and Key, (2002), p.261

⁶⁴ ศิริพร และเอกสิทธิ์, (2551); Baumann, (2000).

ขึ้น ทั้งนี้ผลประโยชน์ของเกษตรกรจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับการจัดตั้งองค์กรของเกษตรกรและความช่วยเหลือจากภาครัฐด้วย⁶⁵

อาจจะกล่าวได้ว่า การศึกษาเรื่องการเกษตรแบบมีสัญญาเกือบทั้งหมดเห็นตรงกันว่าระบบการเกษตรนี้สามารถช่วยสร้างรายได้ที่มากขึ้นในระยะสั้นให้แก่เกษตรกรได้จริง ปัญหาจึงไม่ได้อยู่ที่ว่าการเกษตรแบบมีสัญญาสามารถสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรได้หรือไม่ แต่เป็นปัญหาในเรื่องของความยั่งยืน ความทั่วถึง ความเท่าเทียม หรือความเป็นธรรมในการทำการเกษตรแบบมีสัญญามากกว่า

แม้ว่างานวิจัยหลายชิ้นจะให้ภาพด้านบวกของการเกษตรแบบมีสัญญา แต่ในขณะเดียวกันการศึกษาจำนวนหนึ่งก็ได้ให้ข้อมูลว่าการเกษตรแบบมีสัญญาไม่สามารถแก้ไขหรือลดปัญหาพื้นฐานบางประการของเกษตรกร หรือการเกษตรแบบมีสัญญาเองคือส่วนหนึ่งของการสร้างปัญหาบางประการ เช่น ในกรณีของมาดากัสการ์การเกษตรแบบมีสัญญามีส่วนสร้างความไม่เท่าเทียม สร้างแรงจูงใจในการพัฒนาแบบอุตสาหกรรมอันเกิดจากการขยายตัวของบริษัทผู้ผลิตอาหารปศุสัตว์สำเร็จ⁶⁶ หรือใน Sub-Saharan Africa⁶⁷ ที่การทำเกษตรแบบมีสัญญาเกิดขึ้นจากความพยายามปฏิรูปเศรษฐกิจภาคเกษตรของรัฐบาลกับองค์การระหว่างประเทศจนทำให้เกิดความแปลกแยก ความเหลื่อมล้ำทางรายได้และค่าแรงภาคเกษตรถูกกด จนนำไปสู่สมมติฐานที่ว่าบางทีการเกษตรแบบมีสัญญาอาจจะไม่ใช่เครื่องมือที่ดีสำหรับการลดปัญหาความยากจน

⁶⁵ Shizue Kamikihara, (1995), Contract Farming in Aso-Machi, Japan, *Asian Geographer*, 14(2), pp.104-130.

⁶⁶ Bellemare, (2011), p. 15

⁶⁷ Peter D. Little, (1999), Confront Change: Contract Farming and Production Relations in Peri-Urban Areas of Sub-Saharan Africa, A Research Paper Prepared for the Broadening Access and Strengthening input Market Systems-Collaborative Research Support Program (BASIS-CRSP) *Institute for Development Anthropology*, Binghamton, New York.

โครงสร้างหน้าที่ของการเกษตรแบบมีสัญญา

การศึกษาเชิงโครงสร้างหน้าที่จะศึกษาโดยมองการเกษตรแบบมีสัญญาเป็นระบบการเกษตรที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของผู้บริโภค ตลาดและรัฐ กล่าวคือจากการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยมของโลกได้สร้างประชากรโลกที่เป็นชนชั้นกลางเพิ่มมากขึ้นจากกระบวนการพัฒนาประเทศสู่ประเทศอุตสาหกรรม (industrialization)

ชนชั้นกลางเหล่านี้มีฐานะเป็นผู้บริโภคที่มีวิธีการบริโภคและทัศนคติต่ออาหารแตกต่างจากการบริโภคอาหารของประชากรโลกในยุคก่อนเข้าสู่การพัฒนาอุตสาหกรรม โดยมีลักษณะสำคัญได้แก่การบริโภคอาหารที่สำเร็จรูปหรืออาหารปรุงสำเร็จ ให้ความสำคัญกับมาตรฐานความปลอดภัยของอาหาร ผู้ประกอบการจึงเล็งเห็นโอกาสที่จะตอบสนองต่อความต้องการของผู้บริโภคด้วยการผลิตสินค้าอาหารคุณภาพสูงส่งมอบได้สม่ำเสมอและราคาไม่แพงจนเกินไป

ในขณะที่กระแสแนวคิดพัฒนาแบบเสรีนิยมใหม่กลายมาเป็นแนวคิดทางเศรษฐกิจกระแสหลักหลังปลายทศวรรษที่ 80 การรวมกลุ่มในภูมิภาคหรือการเปิดเสรีทางการค้าทำให้ให้ปัจจัยการผลิตและทุนสัญจรไปมาข้ามรัฐได้อย่างราบรื่นมากขึ้น ระบบการเกษตรแบบมีสัญญาจึงสามารถตอบสนองต่อความต้องการของผู้บริโภค บริษัทเอกชนและได้รับประโยชน์จากการเปิดเสรีทางเศรษฐกิจที่มากขึ้นของรัฐต่าง ๆ ด้วย

การเกษตรแบบมีสัญญาในมุมมองเชิงโครงสร้างหน้าที่จึงเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจโลก ถูกสร้างขึ้นเพื่อเป้าหมายเฉพาะบางประการ และมีทั้งข้อดีข้อด้อยมีองค์ประกอบเชิงโครงสร้างที่กำหนดลักษณะของการเกษตรแบบมีสัญญาและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง⁶⁸

เกษตรกรในระบบเกษตรแบบมีสัญญาอาจประสบปัญหาดังต่อไปนี้คือ ความสามารถในการพึ่งพิงตนเองลดลง ตำแหน่งในตลาดหดหาย มุ่งผลิตสินค้าประเภทเดียวและแบกรับความ

⁶⁸ เช่นงานของ Little and Watts, (1994).

เสี่ยงมากหากไม่มีอำนาจต่อรอง หรืออาจจะร่วมมือกับบริษัทผูกขาดสินค้าเกษตรก็ได้ ประเด็นสำคัญที่ควรคำนึงถึงคืออำนาจต่อรองระหว่างเกษตรกรกับบริษัท⁶⁹

Rehber เสนอวิธีเพิ่มอำนาจต่อรองให้เกษตรกรคือ การออกกฎหมายต่อต้านการผูกขาด เพราะโครงสร้างการตลาดแบบผูกขาดหรือกึ่งผูกขาดจะนำไปสู่ความอ่อนแอของเกษตรกร ในการต่อรองควรมีหน่วยงานกลางคอยไกล่เกลี่ยความขัดแย้งระหว่างเกษตรกรกับบริษัท และเกษตรกรควรสร้างพันธมิตรระหว่างผู้ผลิตด้วยกัน ก่อตั้งสหกรณ์การตลาดและการแปรรูปเพื่อประกันการเข้าถึงตลาดและเพิ่มผลตอบแทนสุทธิ รวมถึงก่อตั้งสหกรณ์เพื่อต่อรองราคา⁷⁰ และได้เน้นให้เห็นความสำคัญของบทบาทรัฐในประเทศกำลังพัฒนาว่ามีความสำคัญมาในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ออกกฎหมายกฎระเบียบทั้งทางตรงและทางอ้อมที่เอื้อประโยชน์กับเกษตรกรรายย่อยที่ยากจนภายใต้ระเบียบปฏิบัติทางการค้าที่เป็นธรรมเพื่อประกันอธิปไตยและความปลอดภัยทางอาหาร ส่งเสริมการพัฒนาตลาดภายในประเทศและองค์กรของเกษตรกร⁷¹

จากกรณีศึกษาทุนนิยมเกษตรกรรมในจีนพบว่าระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินร่วมกันของเกษตรกรช่วยเพิ่มอำนาจต่อรองให้กับเกษตรกรมากกว่า⁷² เนื่องจากในระบบนี้บีบให้บริษัทต้องเจรจากับกลุ่มเกษตรกรโดยปริยายซึ่งก็เป็นผลในทิศทางเดียวกันกับงานวิจัยอีกหลายชิ้นที่แสดงให้เห็นว่าการรวมกลุ่มกันของเกษตรกรทำให้เกษตรกรสามารถได้ประโยชน์จากการเกษตรแบบมีสัญญามากขึ้น เกษตรกรควรจัดตั้งองค์กรล็อบบี้เชิงนโยบายของตนเองหรือมีตัวแทนเกษตรกรอยู่ในคณะกรรมการบริหารของบริษัท⁷³

Little และ Watts ก็เห็นด้วยกับ Rehber ว่ารัฐมีบทบาทสำคัญในระบบเกษตรแบบมีสัญญา แต่สิ่งที่ Little และ Watts เพิ่มเติมก็คือองค์การระหว่างประเทศก็มีบทบาทสำคัญด้วย

⁶⁹ ข้อคิดทำงานนี้ได้แก่งานของ Rehber, Erkan และ Shoja Rani B N และ Zhang and Donaldson เป็นต้น

⁷⁰ Erkan Rehber, (2007), pp.138-139

⁷¹ Erkan Rehber, (2007), p. 140

⁷² Zhang and Donaldson, (2008), The Rise of Agrarian Capitalism with Chinese Characteristics: Agricultural Modernization, Agribusiness, and Collective Land Rights, *China Journal*, p. 60

⁷³ Porter and Phillips-Howard, (1997), p. 236

เช่นเดียวกัน และหากรัฐไม่ยื่นมือเข้าไปแทรกแซงอาจเป็นโอกาสให้เกษตรกรถูกบริษัทใช้เป็นเพียงเครื่องมือทำกำไรและลดความเสี่ยงของบริษัทหรือไม่ก็เป็นเครื่องมือทางการเมืองสำหรับนักการเมือง⁷⁴

การศึกษากการเกษตรแบบมีสัญญาที่ครอบคลุมและเกี่ยวข้องกับชุมชนมากมายที่สุดงานหนึ่งน่าจะเป็นการศึกษาของ David Glover และ Ken Kusterer เรื่อง “Small Farmers, Big Business: Contract Farming and Rural Development” เพราะทำการประเมินความสำเร็จผลกระทบทางสังคมของการเกษตรแบบมีสัญญาทั้งในประเทศพัฒนาแล้วและในประเทศกำลังพัฒนา

ข้อค้นพบที่น่าสนใจก็คือผลกระทบของการเกษตรแบบมีสัญญากับการพัฒนาภาคชนบทคือ Glover และ Kusterer พบว่ารัฐบาลท้องถิ่นมักจะสนับสนุนการเกษตรแบบมีสัญญาเนื่องจากเชื่อว่าสิ่งนี้จะสามารถสร้างการกระจายความมั่งคั่งกลับไปสู่สังคมได้โดยมีความเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจในท้องถิ่นมากกว่าโรงงาน อย่างไรก็ตามผลที่ได้ขึ้นอยู่กับลักษณะของพืชที่ปลูก ในกรณีของพืชที่ใช้แรงงานคนจำนวนมาก การเกษตรแบบมีสัญญาเช่นนั้นก็จะมีส่วนในการสร้างงานมาก หากเป็นพืชพื้นถิ่นก็อาจมีความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจน้อย

สำหรับความคาดหวังว่าเกษตรกรที่มีรายได้น้อยได้มากจากการทำการเกษตรแบบมีสัญญาจะส่งผลให้เกิดการกระจายความมั่งคั่งกลับไปนั้นพบว่าในประเทศกำลังพัฒนา เกษตรกรส่วนนี้มักนำรายได้ที่เพิ่มขึ้นไปลงทุนด้านการศึกษา ซึ่งหมายความว่าครอบครัวเกษตรกรจะนำเงินไปลงทุนด้านทรัพยากรมนุษย์เพื่อให้บุตรหลานของตนเองหลุดพ้นไปจากอาชีพเกษตร อย่างไรก็ตามเกษตรกรนำเงินบางส่วนไปลงทุนเพิ่มรายได้ให้ครัวเรือน เช่น ลงทุนเลี้ยงสัตว์ ซื้อเครื่องมือเครื่องมือ

⁷⁴ S.M. Jaffee, (1994), “Contract farming in the shadow of competitive markets: the experience of Kenyan horticulture,” in *Living under contract: contract farming and agrarian transformation in sub-Saharan Africa*, ed. P.D. Little and M. J. Watts, Madison, University of Wisconsin Press, pp. 97-139

การเกษตร ที่ดิน จ้างแรงงาน ซึ่งในส่วนนี้ช่วยกระจายความมั่งคั่งไปสู่เศรษฐกิจท้องถิ่นและช่วยเพิ่มรายได้ให้แก่ผู้ที่มีรายได้น้อยในชุมชนได้⁷⁵

จากงานวิจัยจำนวนหนึ่งที่สรุปมาข้างต้น ประเด็นเรื่องปัจจัยที่มีส่วนสนับสนุนให้การเกษตรแบบมีสัญญาประสบความสำเร็จ บทบาทของตัวแสดงต่าง ๆ โดยเฉพาะบทบาทของภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งทางตรงและทางอ้อมนั้น ไม่มีประเด็นถกเถียงอย่างสำคัญ อย่างไรก็ตาม ข้อสังเกตเบื้องต้นคือ ความสำเร็จหรือความล้มเหลวนั้นขึ้นอยู่กับดัชนีชี้วัดเป็นสำคัญ เป็นต้นว่า การวัดความสำเร็จของการเกษตรแบบมีสัญญาด้วยรายได้ที่เพิ่มมากขึ้นกับการวัดความสำเร็จของการเกษตรแบบมีสัญญาด้วยความสุขในการทำงานของเกษตรกรก็อาจจะให้ผลลัพธ์ที่ต่างกันมากแม้ว่าจะเป็นการวัดผลด้วยกลุ่มตัวอย่างกลุ่มเดียวกันก็ตาม

ประเด็นที่ยังมีการถกเถียงกันมากคือประเด็นผลกระทบที่มีต่อเกษตรกรและสังคม ซึ่งงานวิจัยที่ศึกษาในประเด็นนี้ต่างมีข้อมูลเชิงประจักษ์ที่แสดงผลทั้งด้านบวกและด้านลบที่เกิดจากการทำการเกษตรแบบมีสัญญา ซึ่งอาจจะเป็นผลมาจากจุดยืน/มุมมองของผู้ทำการศึกษา ลักษณะเฉพาะของกรณีศึกษาและกลุ่มตัวอย่าง ตลอดจนกรอบทฤษฎีและตัวชี้วัดที่นำมาใช้วิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผลการศึกษา

การศึกษาผลกระทบของการเกษตรแบบมีสัญญาภายในขอบเขตจำกัดที่ผู้ศึกษาสร้างขึ้น และได้ผลลัพธ์เป็นองค์ความรู้ชุดหนึ่งนั้นจึงมักจะถูกโต้แย้งด้วยองค์ความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้ความเป็นจริงชุดอื่น ๆ เสมอ เป็นต้นว่าในระบบการเกษตรแบบมีสัญญาย่อมจะประกอบด้วยทั้งเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จ ล้มเหลว รวยขึ้น ยากจนลง มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และมีชีวิตความเป็นอยู่ที่เลวลง หรือผลกระทบที่ดี/เลวในช่วงเวลาหนึ่งก็อาจจะมีผลเปลี่ยนแปลงไปในช่วงเวลาอื่น ๆ

ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่าควรจะมีการศึกษา “การทำงาน” ของระบบการเกษตรแบบมีสัญญาเพิ่มเติมจากการศึกษาการเกษตรแบบมีสัญญาในมิติอื่น ๆ ที่มีอยู่แล้ว เพื่อความรู้และ

⁷⁵ David Glover and Ken Kusterer, (1990), pp.152-154

กรณีศึกษาการทำการเกษตรแบบมีสัญญาของญี่ปุ่นในจีนและในไทย

ความเข้าใจระบบการเกษตรแบบมีสัญญาที่เพิ่มมากขึ้น เป็นการเปลี่ยนวิธีคิดต่อระบบการเกษตรแบบมีสัญญา จากวิธีคิดว่าการเกษตรแบบมีสัญญา “ให้” อะไรแก่เกษตรกร/ชุมชน เป็นวิธีคิดว่าการเกษตรแบบมีสัญญา “กระทำ” อย่างไรต่อเกษตรกร/ชุมชน

บทที่ 3

การเกษตรแบบมีสัญญาในจีน

การเปลี่ยนแปลงของภาคเกษตรจีนสมัยใหม่⁷⁶

การผลิตของภาคเกษตรจีนก่อนการปฏิรูปภาคเกษตรปี 1978 เป็นระบบการผลิตแบบจัดการรวมหมู่ กล่าวคือรัฐเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดินและเครื่องมือเครื่องมือการผลิต มีการรวบรวมเกษตรกรเป็นกลุ่มการผลิตมีหน้าที่รับผิดชอบผลิตสินค้าเกษตรตามที่ได้รับมอบหมาย เมื่อได้ผลผลิตแล้วก็จะนำไปจำหน่ายให้กับหน่วยงานจัดซื้อของรัฐ ในขณะที่องค์กรบริหารงานในท้องที่รับผิดชอบในการตีความนโยบายของส่วนกลาง บริหารจัดการโควตาการผลิตและจัดเก็บภาษี

ในระบบการผลิตนี้รัฐคือผู้ผูกขาดอย่างครอบคลุมด้วยการเป็นผู้กำหนดเบ็ดเสร็จทั้งเรื่องชนิดของพืช พื้นที่ปลูก ผู้ปลูกและราคาซื้อ-ขาย หน่วยงานระดับท้องถิ่นมีอำนาจมากในการจัดสรรและกระจายผลประโยชน์จากการผลิตให้กับเกษตรกร เกษตรกรไม่มีอำนาจต่อรองแทบจะในทุกขั้นตอน ผลที่ตามมาคือภาคเกษตรเจริญเติบโตช้าเนื่องจากผู้ผลิตไม่มีแรงจูงใจในการผลิตในขณะที่ผู้บริโภคในเมืองได้ประโยชน์จากสินค้าเกษตรราคาต่ำกว่าที่ควรจะเป็น

⁷⁶ ส่วนนี้สรุปจาก

(1) Wilson, Scott., (2000), The Political Consequences of China's Agricultural Reforms, in Hudson, Christopher. (Ed.), *Regional Handbooks of Economic and Political Development: Prospects onto the 21st Century*, London: Fitzroy Dearborn, pp.137-149.

(2) Ash, Robert F., (1992, September), The Agricultural Sector in China: Performance and Policy Dilemmas during the 1990s, *The China Quarterly*, 131, pp.545-576.

(3) Guo, Hongdong, Jolly, Robert W. and Zhu, Jianhua., (2005), *Contract Farming in China – Supply Chain or Ball and Chain ?*, International Food and Agribusiness Management Association (online), Retrieved May 23, 2009, from www.ifama.org/conferences/2005conference/Papers&Discussions/1151_Paper_Final.pdf.

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงผู้นำจากเหมาเจอตุงมาเป็นเติ้งเสี่ยวผิง ทิศทางนโยบายของจีนมีความแตกต่างจากนโยบายในยุคของเหมาเจอตุง โดยเฉพาะนโยบายภาคเกษตรนั้นอาจจะกล่าวได้ว่ามีทิศทางที่ตรงกันข้ามกัน คือเน้นการกระจายอำนาจรัฐในการกำหนดการผลิตด้วยการปล่อยให้ไปตามกลไกตลาดมากขึ้น

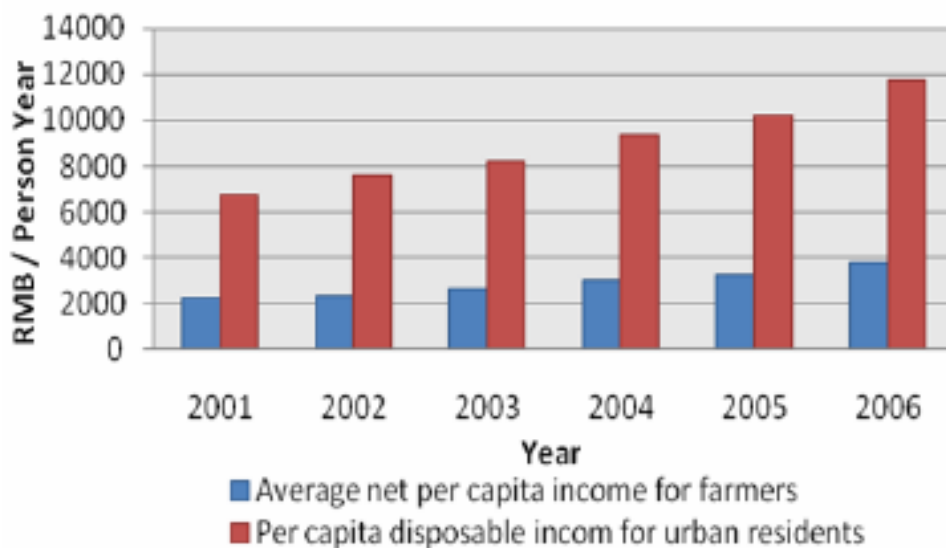
การปฏิรูปภาคเกษตรในยุคเติ้งเสี่ยวผิงเป็นการผ่อนคลายการควบคุมการผลิตจากรัฐจากที่เคยควบคุมด้วยการกำหนดราคาซื้อขายโดยรัฐอย่างเข้มข้น ซึ่งมีผลให้ราคาสินค้าเกษตรไม่สะท้อนอุปสงค์อุปทานและทำให้ราคาสินค้าเกษตรมีความแตกต่างจากสินค้าอุตสาหกรรมมาก มาตรการหลักที่รัฐนำมาใช้ในช่วงนี้คือการลดรายการสินค้าเกษตรที่รัฐควบคุมราคาจาก 113 รายการลงเหลือ 7 รายการ แทนที่ระบบกำหนดราคาแบบเก่ามาเป็นระบบราคาที่สะท้อนมูลค่าตลาดที่เที่ยงตรงมากขึ้น และรัฐได้ทยอยปรับเปลี่ยนรายการสินค้าเกษตรที่เกษตรกรสามารถขายในท้องที่ได้อย่างเสรีปราศจากการควบคุมของรัฐ

ในช่วงนี้มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอย่างยิ่งในระบบการผลิตคือ การนำระบบที่เรียกว่า “Agricultural Responsibility System” (ARS) หรือนิยมเรียกกันทั่วไปว่า “Household Responsibility System” (HRS) มีต้นแบบมาจากหมู่บ้านใน Sichuan และ Anhui เป็นระบบการผลิตที่มอบหมายให้คณะหรือบุคคลอื่นรับผิดชอบผลกำไร/ขาดทุนจากการผลิตมาใช้แทนที่ระบบเดิมที่รัฐเป็นผู้รับผิดชอบทั้งหมด ภายใต้ระบบนี้ตัวแบบที่สวนทางกับการผลิตแบบรวมหมู่ดั้งเดิมมากที่สุดคือตัวแบบการผลิตที่มอบหมายกระบวนการผลิตทั้งหมดให้กับครัวเรือน ผลอย่างเป็นรูปธรรมคือ ครัวเรือนเกษตรกรจีนได้รับการจัดสรรที่ดินเพื่อการใช้สอยเฉพาะครัวเรือน แต่ละครัวเรือนได้รับอนุญาตให้ใช้ปัจจัยการผลิตตามต้องการได้ทราบเท่าที่ยังสามารถตอบสนองต่อเงื่อนไขข้อผูกพันต่าง ๆ เช่น ขายผลผลิตตามโควตา ชำระภาษีเกษตรให้รัฐ จ่ายภาษีบำรุงท้องที่ เป็นต้น

นับจากปี 1985 ภาคเกษตรของจีนก็ปรับตัวเข้าสู่ระบบตลาดมากขึ้น แม้ว่ารัฐจะยังคงมีการกำหนดราคารับซื้อสินค้าเกษตรอยู่แต่เกษตรกรก็มีทางเลือกในการขายสินค้าเกษตรที่ผลิตได้ทั้งการขายให้กับองค์กรของรัฐหรือการขายในตลาดเสรี เมื่อถึงปี 1992 จีนได้ประกาศยกเลิกการควบคุมราคาและการรับซื้อธัญพืชและให้กลไกตลาดกำหนดราคาแทน

ผลสืบเนื่องจากการปฏิรูปภาคเกษตรของจีนทำให้เกษตรกรหันไปปลูกพืชพาณิชย์ตอบสนองความต้องการของตลาดมากขึ้น ราคาและปริมาณของสินค้าเกษตรผันผวนขึ้นลงตามความต้องการของตลาด แม้ว่าจะมีปริมาณการผลิตมากขึ้นรายได้ภาคเกษตรมากขึ้นแต่ก็มีความเหลื่อมล้ำระหว่างรายได้ของประชาชนในพื้นที่ชนบทกับประชาชนในพื้นที่เมืองที่มากขึ้น ตลอดจนความเหลื่อมล้ำและความตึงเครียดทางการเมืองมากขึ้นในชุมชนเกษตรด้วยเช่นเดียวกัน

แผนภูมิที่ 1 รายได้เฉลี่ยของเกษตรกรจีนในพื้นที่ชนบทและพื้นที่เมือง (ปี ค.ศ. 2001-2006)

ที่มา: China State Council Leading Group Office of Poverty, 2007⁷⁷

มีการศึกษาวิจัยความไม่เท่าเทียมที่เกิดขึ้นระหว่างการพัฒนาประเทศของจีนบางชิ้น⁷⁸ เสนอว่าหลังการสิ้นสุดระบบอุตสาหกรรมสังคมนิยมและการเกษตรแบบรวมหมู่ นอกจากความไม่เท่าเทียมกันระหว่างพื้นที่ชายฝั่งกับพื้นที่ลึกเข้าไปในแผ่นดินใหญ่แล้วยังพบว่าเกิดความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหมู่บ้านชนบทด้วย เนื่องจากรัฐบาลขาดประสิทธิภาพในการดูแลสังคมในขณะที่

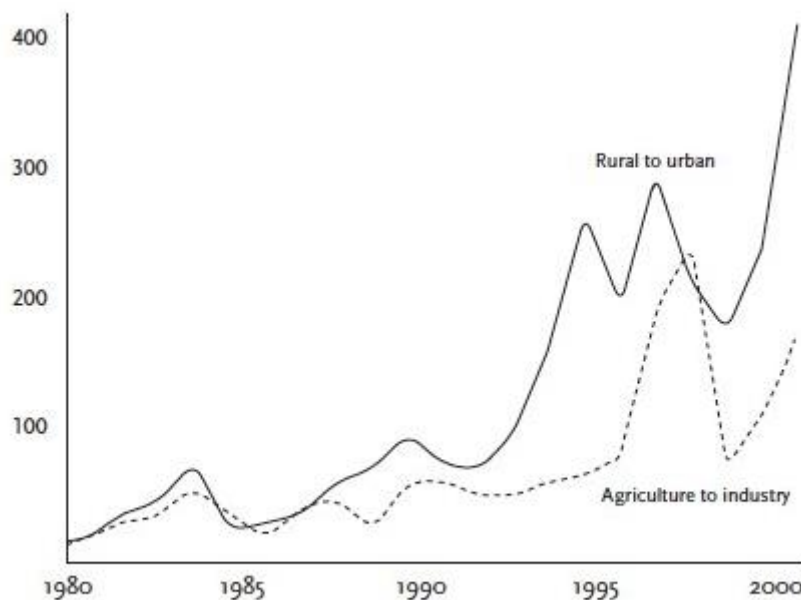
⁷⁷ de Pablos, Patricia Ordonez and Lytras, Miltiadis D., (2009), *The China Information Technology Handbook*, New York: Springer, p. 272.

⁷⁸ Zhou Yingying, Han Hua, and Harrell, Stevan., (2008, September), From Labour to Capital: Intra-Village Inequality in Rural China, 1988-2006, *The China Quarterly*, 195, pp. 515-534.

พัฒนาประเทศโดยมุ่งแนวทางตลาดเสรี ที่มาของรายได้ของประชาชนในชนบทเปลี่ยนจากแรงงานไปเป็นทุน ชนบทถูกใช้ประโยชน์เพื่อการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและภาคเมือง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Huang Ho-Fung⁷⁹ ด้วยว่ามีการสูบน้ำเงินจากภาคเกษตรและภาคชนบทเข้าไปในเมืองอย่างมากนับจากปี 1980 เป็นต้นมา

แผนภูมิที่ 2 ปริมาณเงินสดสุทธิที่โอนจากภาคชนบทสู่เมืองของจีน ปี ค.ศ. 1980 - 2000

(หน่วยพันล้านหยวน)

Source: Huang, Rozelle and Wang, 'Fostering or Stripping Rural China'.

⁷⁹ Hung, Ho-Fung, (2009, November-December), America's Head Servant?, *New Left Review*, 60, pp. 5-21.

การเกษตรแบบมีสัญญาในจีน

การปฏิรูปภาคเกษตรกรรมอย่างต่อเนื่องของจีน ด้วยการปรับเปลี่ยนนโยบายภาคเกษตรมาเป็นแบบทุนนิยมที่มากขึ้นนับจากปี 1978 ส่งผลให้การทำเกษตรเชิงพาณิชย์ขยายตัวอย่างรวดเร็ว คราวเรือนเกษตรกรรมเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญต่อทิศทางการพัฒนาภาคเกษตร ในขณะเดียวกันการปล่อยให้ภาคเกษตรพัฒนาไปตามกลไกการตลาดมากขึ้นทำให้ภาคเกษตรจีนต้องเผชิญต่อความท้าทายใหม่ๆ หลายประการ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ ปัจจัยท้าทายจากภายนอก ก็คือ การเผชิญหน้ากับการแข่งขันที่สูงขึ้นจากผลิตภัณฑ์ต่างชาติ อันเป็นผลมาจากการเข้าร่วมในองค์การการค้าโลก (WTO) ของจีน และ อิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ที่กระทำต่อภาคเกษตรกรรมอย่างต่อเนื่อง ส่วนปัจจัยท้าทายภายในก็คือ การที่ภาคเกษตรกรรมของจีนได้ก้าวเข้าสู่การพัฒนาภาคเกษตรสมัยใหม่พร้อมกับปริมาณความต้องการบริโภคสินค้าเกษตรที่มีมากขึ้นอันเป็นผลมาจากการขยายตัวของเมือง (urbanization) และรายได้ที่สูงขึ้นของประชาชนชาวจีน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ภาคเกษตรจีนปัจจุบันกำลังเผชิญหน้ากับปัญหาสำคัญสองประการ คือ จะแข่งขันได้อย่างไร กับ จะผลิตให้เพียงพอกับการบริโภคได้อย่างไร

ภาพที่ 1 จังหวัดของจีนที่มีการทำการเกษตรแบบมีสัญญา

ที่มา: Hongdong Guo, Robert Jolly, and Jianhua Zhu, (2005), p. 11.

นอกจากความท้าทายสองประการข้างต้นแล้ว ภาคเกษตรจีนยังเผชิญกับปัญหาพื้นฐานอีกคือ ในด้านการผลิต มีระบบการผลิตที่กระจุกกระจายเนื่องมาจากนโยบาย Household Responsibility System ที่จัดสรรที่ดินให้แก่ครัวเรือนเกษตรรายย่อยจำนวนมาก มีปริมาณแรงงานภาคเกษตรล้นเกิน เกษตรกรขาดการสนับสนุนด้านสินเชื่อและเทคโนโลยี ในด้านการตลาด ตลาดสินค้าเกษตรจีนเป็นตลาดที่ผู้บริโภคมีบทบาทสูง สินค้าเกษตรมีราคาต่ำเนื่องจากการเก็บสต็อกจำนวนมากและมีการแข่งขันสูงเนื่องจากการเข้าเป็นสมาชิกขององค์การการค้าโลก เกษตรกรจึงตกอยู่ในสภาวะมีรายได้น้อยและเข้าถึงตลาดได้ยาก⁸⁰

ผู้ผลิตรายย่อยของจีนจำนวนมากไม่สามารถจะรับมือความท้าทายนี้ตามลำพังได้ ภาครัฐของจีนจึงเข้ามามีบทบาทด้วยการเสนอมตรการต่างๆ เช่นโปรแกรมพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตร (the government's agricultural industrialization programs) การลงทุนในโครงสร้างพื้นฐาน การปฏิรูปสถาบันให้สินเชื่อในชนบท โดยมีเป้าหมายที่การประกันความมั่นคงทางอาหาร ปรับปรุงคุณภาพและความสามารถในการแข่งขันของผลิตภัณฑ์เกษตรและเพิ่มรายได้เกษตรกร

เพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวข้างต้น นับจากปี 1990 รัฐบาลจีนจึงสนับสนุนระบบการเกษตรแบบมีสัญญาเนื่องจากคาดหวังว่าการเกษตรแบบมีสัญญา อาจจะสามารถเป็นกลไกหนึ่งที่จะช่วยให้รัฐบาลจีนและภาคเกษตรจีนสามารถรับมือกับความท้าทายนานาประการพร้อมกับผลักดันภาคเกษตรจีนให้พัฒนาสู่ความทันสมัยได้เนื่องจากการเกษตรแบบมีสัญญาถูกมองว่าเป็นปัจจัยหนึ่งของยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบทในฐานะที่เป็นเครื่องมือที่สามารถเชื่อมเกษตรกรรายย่อยเข้ากับตลาดได้

การเกษตรแบบมีสัญญาได้ให้เครื่องมือ ในการรับมือกับกระบวนการการผลิตที่มีความสลับซับซ้อน อันจะนำไปสู่ผลผลิตที่มีคุณภาพสูงขึ้น ได้อาหารที่ปลอดภัยขึ้น พร้อมๆ กับการเก็บสต็อกในจำนวนน้อยลง และต้นทุนทางตลาดที่ต่ำ อย่างไรก็ตาม หากปราศจากการแข่งขันระหว่างบริษัทที่ทำสัญญามากพอ บริษัทก็จะมีอำนาจต่อรองที่สูง ในกำหนดกฎกติกา และเงื่อนไข

⁸⁰ Guo, Jolly and Zhu, (2005), Contract Farming in China: Supply China or Ball or Chain?", Presented at Minnesota International Economic Development Conference, University of Minnesota, April 29-30.

ในสัญญา ซึ่งอาจจะทำให้การเกษตรแบบมีสัญญาจะกลายเป็นเครื่องมือในการสร้างการพึ่งพิงทางเศรษฐกิจที่มีไว้เพื่อมุ่งบรรลุวัตถุประสงค์ทางเศรษฐกิจของชนชั้นนำที่มีอำนาจเท่านั้น⁸¹

จากปี 1990 จนถึงปัจจุบัน การเกษตรแบบมีสัญญาในจีนนั้นมีพัฒนาการมาแล้วกว่าสองทศวรรษโดยมีลักษณะเด่น 4 ประการ คือ ประการที่หนึ่ง จำนวนสินค้าเกษตรโภคภัณฑ์ที่ผลิตขึ้นภายใต้ระบบการเกษตรแบบมีสัญญานั้นเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ประการที่สอง มีการขยายตัวของการเกษตรแบบมีสัญญาไปทั่วประเทศ จากจังหวัดชายฝั่งที่มีความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ไปสู่ตอนกลาง และตะวันตกของประเทศที่มีระดับการพัฒนาต่ำกว่า ประการที่สาม ขนาดของการผลิต (the scale of products) ที่ผลิตขึ้นภายใต้สัญญา มีแนวโน้มขยายตัวขึ้น ประการที่สี่ จำนวนการทำสัญญา และความซับซ้อนของสัญญามีแนวโน้มเพิ่มขึ้น⁸²

งานวิจัยของ Miyata, Minot, and Hu⁸³ ได้สนับสนุนข้อสังเกตข้างต้น กล่าวคือ การผลิตผักและผลไม้ของจีนเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดตลอดระยะเวลา 25 ปีที่ผ่านมา นับจากปี 1980 พื้นที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้นปีละ 7 % การส่งออกผักและผลไม้เพิ่มรวดเร็วยิ่งกว่าจากมูลค่า 1.2 พันล้านเหรียญสหรัฐในปี 1985 มาเป็น 6.4 พันล้านเหรียญสหรัฐในปี 2006 จีนกลายมาเป็นผู้ผลิตผลไม้รายใหญ่ของโลก เช่น เป็นผู้ผลิตแอปเปิ้ลได้มากที่สุดของโลกโดยมีตลาดหลักที่รัสเซียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

เกษตรกรผู้รับทำการเกษตรแบบมีสัญญาในจีนมีแรงจูงใจในการเข้าร่วมระบบการเกษตรแบบมีสัญญาจากการเข้าถึงตลาดและมีการประกันราคา เกษตรกรส่วนใหญ่มักจะตอบรับการเข้าร่วมหากมีการทบทวน⁸⁴ ในขณะที่บริษัทเองก็ได้ประโยชน์จากการทำการเกษตรแบบมีสัญญาในด้านการประกันปริมาณและสามารถพัฒนาคุณภาพสินค้าเกษตรได้⁸⁵ รูปแบบของการทำการเกษตร

⁸¹ Guo, Jolly, and Zhu, (2005), p. 4.

⁸² Guo, Jolly, and Zhu, (2005), pp.4-5

⁸³ Miyata, Minot, and Hu, (2007), p. 1782.

⁸⁴ Guo, Jolly, and Zhu, (2005), p. 12

⁸⁵ Guo, Jolly, and Zhu, (2007), Contract Farming in China: Perspectives of Farm Households and Agribusiness Firms, *Comparative Economic Studies*, 49(2), pp. 285-312

แบบมีสัญญา ใน 13 มณฑล 47 เมืองพบว่าเป็นการทำธุรกิจระหว่างเกษตรกรกับบริษัทหรือกับนายหน้าเป็นส่วนใหญ่ในขณะที่การทำสัญญากับหน่วยงานของรัฐและรูปแบบอื่น ๆ ในอัตราส่วนที่น้อยกว่ามาก และมีการทำสัญญาซื้อขายระหว่างบริษัทกับเกษตรกรเป็นส่วนใหญ่ ตามตารางที่ 3 และตารางที่ 4⁸⁶

ตารางที่ 3 จำนวนและร้อยละของรูปแบบองค์กรที่เกี่ยวข้องในอุตสาหกรรมเกษตรของจีน
ปี ค.ศ. 1996 และ ค.ศ. 2000

	รูปแบบองค์กร	ปี 1996		ปี 2000	
		จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1	บริษัท Dragon Head	5,381	45.51	27,000	41.00
2	คนกลางหรือนายหน้า	3,384	28.62	22,000	33.00
3	หน่วยงานของรัฐบาล	1,450	12.26	7,600	12.00
4	อื่น ๆ	1,600	13.61	9,600	14.00
	รวม	23,630	100.00	66,200	100.00

ที่มา: ปรับปรุงจาก Hongdong Guo, Robert Jolly, and Jianhua Zhu, (2005), p. 7.

ตารางที่ 4 ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างเกษตรกรชาวจีนกับบริษัทในปี ค.ศ. 2000

ความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทกับเกษตรกร	จำนวนบริษัท	ร้อยละ
1. ทำสัญญา	32,340	49.00
2. สหกรณ์การเกษตร	9,240	14.00
3. ธุรกิจที่เกษตรกรเป็นเจ้าของ	8,580	13.00
4. อื่น ๆ	15,840	24.00
รวม	66,000	100.00

ที่มา: ปรับปรุงจาก Hongdong Guo, Robert Jolly, and Jianhua Zhu, (2005), p. 8.

⁸⁶ Guo, Jolly, and Zhu, (2005), p. 7-8

สำหรับประเด็นเรื่องรายได้และการลดปัญหาความยากจน จากการศึกษากลุ่มเกษตรกรกว่า 1036 ครัวเรือนพบว่าเกษตรกรผู้ต้องการทำการเกษตรแบบมีสัญญาเพื่อเพิ่มรายได้มีมากกว่าจำนวนเกษตรกรที่สามารถรับทำการเกษตรแบบมีสัญญาเนื่องจากขาดโอกาสในการเข้าร่วม ในขณะที่การศึกษากลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกแอปเปิ้ลและหัวหอมใหญ่ในมณฑลซานตงก็พบเช่นเดียวกันว่าเกษตรกรที่เข้าร่วมระบบการเกษตรแบบมีสัญญาในจีนนั้นมีแนวโน้มที่จะถูกคัดเลือกโดยมาตรฐานบางประการ เช่น ทำเลของที่ดิน ความสามารถของเกษตรกร เป็นต้น ในเรื่องของรายได้นั้น เกษตรกรที่รับทำการเกษตรแบบมีสัญญาจะมีรายได้ที่ดีกว่าเกษตรกรที่ไม่ทำ ความแตกต่างในรายได้ระหว่างเกษตรกรผู้รับทำและไม่ทำขึ้นอยู่กับ หนึ่ง เทคนิค สอง ปัจจัยการผลิต สาม ราคาขาย รัฐควรสนับสนุนการทำการเกษตรแบบมีสัญญาโดยเฉพาะสัญญาที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรายย่อย ด้วยการโดยจัดให้มีกรอบกฎหมายที่ชัดเจน อย่างไรก็ตาม ควรจะคำนึงว่า การเกษตรแบบมีสัญญามีแนวโน้มที่จะเป็นประโยชน์ต่อเกษตรกรในสินค้าเกษตรที่มีราคาสูง⁸⁷

การเกษตรแบบมีสัญญาของบริษัทญี่ปุ่นในจีน

ปัจจุบันญี่ปุ่นเป็นประเทศที่ต้องพึ่งพาการนำเข้าสินค้าเกษตรและอาหารสูงที่สุดในกลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยมีอัตราการพึ่งพาตนเองด้านอาหาร (Self-sufficiency) หรือผลิตอาหารสำหรับบริโภคภายในประเทศได้เพียงร้อยละ 40 ของความต้องการบริโภคทั้งหมด ที่เหลือต้องนำเข้าจากต่างประเทศโดยเฉพาะสินค้าเกษตรประเภทผักผลไม้ที่มีมูลค่ารวมกว่า 70% ของมูลค่าการนำเข้าสินค้าเกษตรทั้งหมด ตัวเลขขาดดุลการค้าด้านสินค้าเกษตรมักจะเพิ่มขึ้นทุกปี ตัวอย่างเช่นในปี 2005 ญี่ปุ่นขาดดุลการค้าส่งออก-นำเข้าสินค้าเกษตรกว่า 6 หมื่นล้านเหรียญสหรัฐ⁸⁸ รัฐบาลมองว่าสถานะที่เป็นอยู่นี้ทำให้ญี่ปุ่นอยู่ภายใต้ภาวะถูกคุกคามและขาดความมั่นคงด้านอาหาร เพราะต้องพึ่งพาการนำเข้าสินค้าเกษตรและอาหารจากต่างประเทศสูงขึ้นเรื่อยๆ รัฐบาลญี่ปุ่นได้ใช้ความพยายามอย่างมากที่จะเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและเพิ่มสัดส่วนการพึ่งพาตนเองด้านอาหารจากร้อยละ 40 เป็นร้อยละ 45 ภายใน 7 ปี และมีเป้าหมายที่จะเพิ่มขึ้น

⁸⁷ สรุปจากข้อสรุปของ Miyata, Minot, and Hu, (2007), p. 1788-1789

⁸⁸ Jetro, (2005), *Jetro Agrottrade Handbook 2005 (Excerpt)*, Tokyo: JETRO, p. 1

เป็นร้อยละ 50 ในระยะต่อไป แต่ความพยายามดังกล่าวก็ดูจะยังไกลกว่าจะไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ ขณะเดียวกัน ญี่ปุ่นยังมีแนวโน้มที่ผลผลิตเกษตร ประมง และผลิตภัณฑ์สัตว์ปีกจะลดลง จากการเพิ่มขึ้นของอุณหภูมิโลก ยิ่งทำให้ญี่ปุ่นต้องนำเข้าสินค้าเกษตรและอาหารเพิ่มมากขึ้น

ทั้งนี้ มาตรการที่ญี่ปุ่นได้ดำเนินการเพื่อเรียกความมั่นใจของผู้บริโภคให้กลับคืน เช่น การให้ความสำคัญต่อการกระจายแหล่งนำเข้าไปยังประเทศอื่นๆ ในเอเชีย การออกไปลงทุน หรือร่วมลงทุนผลิตฟาร์มเกษตร เช่น การทำ การเกษตรแบบมีสัญญา และตั้งโรงงานแปรรูปสินค้าอาหารในเอเชียเพื่อป้อนตลาด และยังให้ความสำคัญในเรื่องความปลอดภัยทางอาหาร (Food Safety) มากขึ้นในฐานะที่เป็นผู้นำเข้าอาหารรายใหญ่ที่สุดของโลก ญี่ปุ่นได้เตรียมลู่ทางสำหรับความต้องการทางอาหารกับประเทศและบริษัทผู้ส่งออกในกลุ่มประเทศ GMS เพื่อขยายตลาด

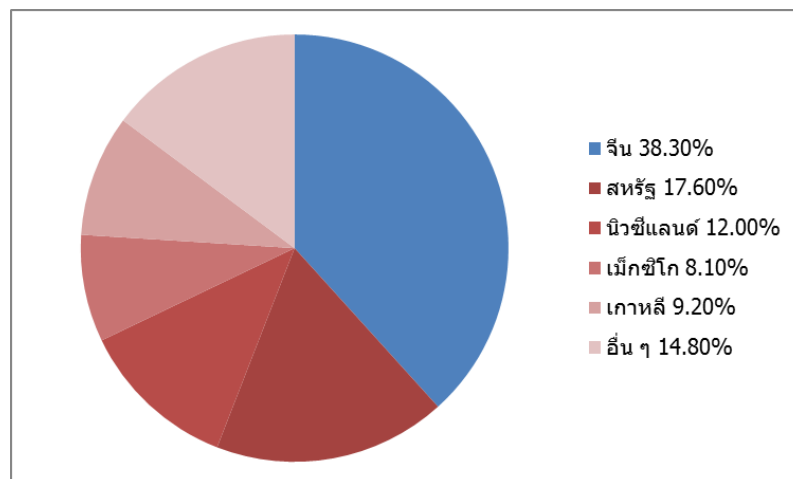
ในปัจจุบันญี่ปุ่นนำเข้าสินค้าเกษตรจากจีนเป็นจำนวนมากที่สุดเป็นอันดับสองรองจากสหรัฐอเมริกาและมีแนวโน้มที่มากขึ้นเรื่อย ๆ จากระดับ 5 พันล้านเหรียญสหรัฐฯ ในปี 2008 มาสู่ระดับ 6 พันล้านเหรียญสหรัฐฯ ในปี 2010⁸⁹ แต่ถ้านับเฉพาะผักสดอย่างเดียวญี่ปุ่นนำเข้าจากจีนเป็นอันดับหนึ่ง⁹⁰

⁸⁹ Jetro, (2012), *Japan's Agricultural, Forestry and Fisheries Trade in 2010*, Tokyo: JETRO, p.15

⁹⁰ Jetro, (2011), *Guidebook for Export to Japan (Food Articles) 2011*, Tokyo: JETRO, p. 22

แผนภูมิที่ 3 สัดส่วนการนำเข้าผักสดของประเทศญี่ปุ่นจำแนกตามประเทศต้นทาง

ปี ค.ศ. 2011

ที่มา: Guidebook for Export to Japan (Food Articles), (2011).

ตารางที่ 5 ปริมาณการนำเข้าผักสดของประเทศญี่ปุ่นจำแนกตามประเทศต้นทาง ปี ค.ศ. 2006 -

2010

ประเทศ	ปริมาณ (ตัน)				
	2006	2007	2008	2009	2010
จีน	544,371	399,254	296,243	309,715	429,846
สหรัฐอเมริกา	107,213	60,200	61,423	61,039	117,873
นิวซีแลนด์	85,194	87,961	79,986	82,878	94,454
เม็กซิโก	35,045	27,237	29,731	37,935	43,595
เกาหลี	19,178	17,209	20,066	25,044	21,018
อื่น ๆ	59,343	40,953	39,271	30,976	42,121
รวม	850,344	632,814	526,720	547,587	748,987

ที่มา: กระทรวงการคลังญี่ปุ่น

จากศักยภาพของจีนในการผลิตสินค้าเกษตรทำให้บริษัทญี่ปุ่นสนใจไปทำการลงทุนในจีนมาก และนำไปสู่การนำเข้าอาหารจากจีนที่เพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะพืชผลทางการเกษตร ซุปเปอร์มาร์เก็ตของญี่ปุ่นได้ทำการทดลองคุณภาพผักในจีนมากกว่า 10 ปี โดย 2-3 ปีที่ผ่านมาปรากฏว่า คุณภาพพืชผลของจีนดีพอที่จะขยายการค้ากับญี่ปุ่น ซึ่งพืชผักของจีนนั้นมีราคาต่ำกว่าประเทศที่ส่งออกไปที่ญี่ปุ่นอย่าง อเมริกา นิวซีแลนด์ และออสเตรเลีย การนำเข้าที่เพิ่มมากขึ้นของญี่ปุ่น ทำให้จีนมีส่วนแบ่งทางการตลาดพืชผลของญี่ปุ่นสูงขึ้นร้อยละ 40 สร้างแรงกดดันให้กับการกำหนดราคาพืชผลของญี่ปุ่น ตัวอย่างเช่น จีนใช้เมล็ดพันธุ์และเทคโนโลยีของญี่ปุ่น เพื่อพัฒนาการผลิต ผลที่ตามมาคือ พืชผลของจีนกับของญี่ปุ่นแทบจะแยกกันไม่ออก

ตารางที่ 6 มูลค่าการนำเข้าสินค้าเกษตรจากประเทศผู้ผลิตหลักของญี่ปุ่น ปี ค.ศ. 2008 - 2010

(หน่วย: 1,000 เหยียสหรัฐ)

อันดับ	ประเทศ	ปี ค.ศ. 2008	ปี ค.ศ. 2010
1.	สหรัฐฯ	18,649,243	14,548,584
2.	จีน	5,313,197	6,196,111
3.	ออสเตรเลีย	4,559,712	4,185,859
4.	ไทย	3,627,349	3,823,563

ที่มา: กระทรวงการคลังญี่ปุ่น

บริษัทของญี่ปุ่นเข้าไปลงทุนภาคเกษตรทั้งในภาคเหนือและภาคใต้ของจีน ซึ่งสามารถผลิตพืชผลได้ตลอดทั้งปี นอกจากนี้ ท่าเรือ Qingdao ของจีน ใช้เวลาเพียง 16 ชั่วโมงจากท่าเรือของญี่ปุ่น ซึ่งถือเป็นความสะดวกในการขนส่งทางเรือ โดยราคาผักของจีนนั้นประมาณครึ่งต่อครึ่งของญี่ปุ่น นอกจากจะลงทุนผลิตในจีนเพื่อส่งกลับมายังญี่ปุ่นแล้วยังมีการลงทุนโดยมุ่งตลาดภายในจีนด้วย กลุ่มบริษัทญี่ปุ่นขนาดใหญ่เหล่านี้ได้แก่ บริษัทอาซาฮีในนามบริษัทอาซาฮีกรีนซอร์สไฮเทคฟาร์มจำกัด (Asahi Green Source High-Tech Farm Co.,Ltd) ร่วมทุนกับ อิโตชูและสุมิโตโมะใน Laiyang มณฑลซานตง หรือจัดตั้งบริษัท Hangahou Xihu Beer Asahi Co.,Ltd ใน

จีน⁹¹ หรือกลุ่มบริษัทอิโตชู นอกจากจะร่วมมือกับกลุ่มบริษัทอาซาฮีแล้วยังจัดตั้งบริษัท Tingyi-Asahi-Itochu Beverages Co.,Ltd และ Yitian Joice (Shanxi) Co.,Ltd. ซึ่งเป็นบริษัทผลิตน้ำผลไม้ของญี่ปุ่นบริษัทแรกในจีนเช่นเดียวกัน⁹² หรือบริษัท Lousen ในเครือบริษัท Darong ของญี่ปุ่น ผู้นำเข้าผักของจีน เช่น ผักขม ผีอก และกะหล่ำดอก ได้สร้างโรงงานแช่แข็ง และสร้างฟาร์มจำนวน 3 ฟาร์มครอบคลุมพื้นที่ 130 เฮกตาร์ ในจังหวัด Shandong และ Jiangsu ในจีน นอกจากนี้ ผลของการขยายตัวด้านอุตสาหกรรมเกษตรยังขยายโอกาสการลงทุนของอุตสาหกรรมญี่ปุ่นในจีนด้วย เช่นบริษัทมิทซูบิชิพลาสติก (Mitsubishi Plastic Inc) ที่ลงทุนกว่า 800 ล้านดอลลาร์สร้างโรงงานผลิตพลาสติกสำหรับแปลงเพาะปลูกเรือนกระจกที่กำลังเป็นที่นิยมในจีน⁹³

ในปี 2006 กระทรวงเกษตร ประมง และป่าไม้ของญี่ปุ่น (MAFF) กล่าวว่า ญี่ปุ่นมีแผนสนับสนุนการขยายอุตสาหกรรมอาหารในเอเชียตะวันออก โดยให้ข้อมูลแก่นักลงทุน บริษัทญี่ปุ่นได้เข้าไปดำเนินการเรื่องอุตสาหกรรมอาหารในเอเชียตะวันออก โดยเฉพาะจีนเพื่อเป็นแหล่งส่งออกให้กับญี่ปุ่น เนื่องจากอัตราภาษีที่ต่ำกว่าและค่าแรงที่ถูกลง นอกจากนี้จีนยังมีนโยบายสนับสนุนการลงทุนด้านเกษตรโดยบริษัทญี่ปุ่นด้วย เช่น เมื่อบริษัทอาซาฮี อิโตชูและสุมิโตะร่วมมือกันเช่าที่ดิน 1,300 เอเคอร์ ในเมือง Laiyang มณฑลซานตงเพื่อทำแปลงเกษตรอุตสาหกรรม จีนได้กำหนดระยะเวลาปลอดค่าเช่าแก่ที่ดินจำนวน 500 เอเคอร์ เป็นระยะเวลาสามปีพร้อมทั้งจัดหาก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานทั้งถนนและไฟฟ้าไปยังพื้นที่ดังกล่าว⁹⁴

⁹¹ Asahi Group Holdings, (2011), *Asahi group's history*, Retrieved from <http://www.asahigroup-holdings.com/en/company/history/index.html>

⁹² Itochu, (2004), *Food group*, Retrieved from http://www.itochu.com.cn/EN/d06_en.htm

⁹³ Mitsubishi to Build Agricultural Film Plant in China, (August 7, 2012), *Plastics News*, Revived from <http://www.pnchina.com/en/Detail.aspx?id=1343761452&cat=0>

⁹⁴ Tang, Lixin, (2009, November), A Study on Foreign Direct Investment Agriculture in China, *International Journal of Business and Management*, 4(11), p. 128

สรุปประเด็นการเกษตรแบบมีสัญญาของญี่ปุ่นในจีน

รัฐบาลจีนดำเนินนโยบายพัฒนาประเทศสู่ความเป็นสมัยใหม่ควบคู่ไปกับการพัฒนาภาคเกษตร ภาคเกษตรเป็นทั้งพื้นที่ที่ต้องพัฒนาและเป็นพื้นที่ผลิตอาหารสนับสนุนการเจริญเติบโตของประเทศ ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ระหว่างพื้นที่ชนบทกับพื้นที่เมืองกับความต้องการสินค้าเกษตรราคาต่ำจำนวนมากคือประเด็นสำคัญที่รัฐบาลจีนพยายามแก้ไขปัญหา

การเกษตรแบบมีสัญญาเป็นระบบการทำการเกษตรที่อาจจะสอดคล้องกับความต้องการแก้ไขปัญหาระบบของรัฐบาลจีนเพราะสามารถตอบโจทย์ปัญหาทั้งสองประการได้ทั้งในเรื่องการจัดหาปัจจัยการผลิตตลาดประกันราคานำไปสู่การเพิ่มรายได้ให้แก่เกษตรกรผู้รับทำ พร้อมกันนั้นการเกษตรแบบมีสัญญาก็สามารถช่วยประกันปริมาณคุณภาพและราคาที่ไม่สูงเกินไปสำหรับผู้บริโภคด้วย

บริษัท Dragon Head ของจีนเป็นบริษัทผู้นำด้านการทำการเกษตรแบบมีสัญญาในจีน แต่เนื่องจากการที่รัฐบาลใช้เงินลงทุนจากต่างชาติในภาคเกษตรเป็นช่องทางชดเชยการขาดแคลนเงินทุนในประเทศ นำเข้าเครื่องมือและเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าตลอดจนประสบการณ์การบริหารจัดการ โดยหวังว่าสิ่งเหล่านี้จะเป็นช่วยส่งเสริมการปฏิรูปภาคเกษตร⁹⁵ รวมถึงการเปิดประเทศที่มากขึ้นของจีน ซึ่งเป็นประเทศที่มีทรัพยากรธรรมชาติและแรงงานราคาถูกอยู่จำนวนมากจึงดึงดูดทุนต่างชาติเข้าไปลงทุนในภาคเกษตรจีนด้วย ในที่นี้รวมบริษัทจากญี่ปุ่นด้วย

ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีข้อจำกัดในด้านการผลิตสินค้าเกษตรทั้งในด้านพื้นที่และแรงงานในขณะที่มีความต้องการบริโภคสินค้าเกษตรสูง ญี่ปุ่นจึงเป็นผู้นำเข้าสินค้าเกษตรรายใหญ่ประเทศหนึ่งของโลก อย่างไรก็ตาม การเป็นผู้นำเข้าสินค้าเกษตรแต่เพียงอย่างเดียวอาจไม่สามารถประกันความมั่นคงทางอาหารให้แก่ญี่ปุ่นได้ประกอบกับแรงจูงใจทางเศรษฐกิจหลายประการทำให้บริษัทญี่ปุ่นจำนวนมากสนใจที่จะลงทุนในภาคเกษตรของจีน โดยเฉพาะการใช้ระบบเกษตรแบบมีสัญญาเนื่องจากสามารถประกันปริมาณและคุณภาพได้

⁹⁵ Tang, (2009), p. 127

จะเห็นได้ว่ารูปแบบของภาคเกษตรจีนกับไทยนั้นมีความคล้ายคลึงกันหลายด้าน เช่น ในด้านการถูกใช้เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย มีความเหลื่อมล้ำทางรายได้ระหว่างพื้นที่ชนบทกับพื้นที่เมือง เกษตรกรในภาคเกษตรมีความยากจน เป็นพื้นที่ที่ญี่ปุ่นให้ความสนใจมาลงทุนทำการเกษตรแบบมีสัญญา ส่วนที่แตกต่างกันก็คือ ภาคเกษตรของไทยสามารถผลิตสินค้าเกษตรประเภทอาหารเพียงพอกับการบริโภคในประเทศและสามารถส่งออกจำหน่ายได้ ในขณะที่ประเทศจีนยังประสบปัญหาความมั่นคงทางอาหารอยู่ และบริษัทญี่ปุ่นมาลงทุนทำการเกษตรแบบมีสัญญาในไทยโดยมีเป้าหมายเพื่อส่งกลับไปจำหน่ายในญี่ปุ่นมากกว่าในขณะที่การไปลงทุนในจีนของบริษัทญี่ปุ่นนั้นบางบริษัทมีเป้าหมายเพื่อจำหน่ายในประเทศจีน

เป็นที่น่าเสียดายว่าผู้วิจัยไม่สามารถเดินทางเข้าไปเก็บข้อมูลในประเทศจีนได้ จึงไม่สามารถเปรียบเทียบรูปแบบและประเด็นต่าง ๆ ของการลงทุนทำการเกษตรแบบมีสัญญาของบริษัทญี่ปุ่นในไทยและในจีนที่ส่งผลต่อชุมชนเกษตรของทั้งสองประเทศ แต่ก็คาดหวังว่างานวิจัยชิ้นนี้จะเป็นพื้นฐานสำหรับการดำเนินการวิจัยในประเด็นดังกล่าวต่อไปในอนาคต

บทที่ 4

การทำการเกษตรแบบมีสัญญาของญี่ปุ่นในไทย: กรณีศึกษา สหกรณ์การเกษตรบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี และกลุ่มผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่น จังหวัดเชียงราย

การทำการเกษตรแบบมีสัญญาของญี่ปุ่นในไทย กรณีสหกรณ์การเกษตรบ้านลาด จังหวัด เพชรบุรี

กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกถั่วแระหอมทองอาศัยอยู่ในเขตตำบลบ้านลาด อำเภอบ้านลาด ตำบลบ้านลาดนี้มีขนาดพื้นที่ 3.07 ตารางกิโลเมตร ประชากรทั้งหมดประมาณ 3,065 คน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทราย มีแม่น้ำเพชรและคลองชลประทานไหลผ่าน จึงเหมาะแก่การเพาะปลูก และไม่มีปัญหาเรื่องความแห้งแล้ง พืชที่เกษตรกรนิยมปลูกคือ มะนาว ข้าว และพืชผักสวนครัวต่าง ๆ ประชากรในตำบลบ้านลาดไม่ค่อยมีปัญหาเรื่องความยากจน โดยมีตัวเลขสัดส่วนคนจนประมาณไม่เกิน 20% ของประชากรทั้งหมด⁹⁶

กลุ่มเกษตรกรดังกล่าวเป็นสมาชิกของสหกรณ์การเกษตรบ้านลาด ที่เป็นสหกรณ์การเกษตรเก่าแก่ มีประวัติสืบย้อนไปได้ถึงปี พ.ศ. 2483 ก่อนที่จะจดทะเบียนตามพระราชบัญญัติสหกรณ์เมื่อปี พ.ศ. 2518 เป็น “สหกรณ์การเกษตรบ้านลาด จำกัด”⁹⁷ ต่อมาเมื่อมีการปลูกถั่วแระหอมทองส่งออกไปยังญี่ปุ่นจึงได้จัดตั้งองค์กรส่งเสริมการค้าสหกรณ์ระหว่างสหกรณ์การเกษตรบ้านลาด และชุมนุมสหกรณ์ผู้บริโภค ชูโตเคน (ปัจจุบันคือบริษัท Pal System) เพื่อเพิ่มความคล่องตัวในการบริหารงาน (แม้ว่า อบช. จะเป็นหน่วยงานที่แยกมาจากสหกรณ์การเกษตรบ้านลาด แต่ก็มี mốiความใกล้ชิดกันมาก ดังนั้น จากนั้นไปผู้วิจัยจะใช้คำว่าสหกรณ์บ้านลาดแทน) โดย อบช. นี้ถูกจัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นองค์กรประสานงานให้กับเกษตรกร ในการทำธุรกิจกับชุมนุมสหกรณ์

⁹⁶ ตัวเลขสัดส่วนคนจนของจังหวัดเพชรบุรี

⁹⁷ สหกรณ์การเกษตรบ้านลาด, (ม.ป.ป.), *ประวัติสหกรณ์การเกษตรบ้านลาด*, แหล่งที่มา <http://www.banlat-coop.com/index.php?lay=show&ac=article&Ntype=8&Id=538952923>.

ผู้บริโภคทูโตเคน⁹⁸ (จากนี้จะเรียกว่าสหกรณ์ผู้บริโภค)

ภาพที่ 2 โรงงานบรรจุกล้วยหอมทอง สหกรณ์การเกษตรบ้านลาด อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี

ธุรกิจระหว่างสหกรณ์บ้านลาด กับสหกรณ์ผู้บริโภคเริ่มต้นขึ้นจากการที่สหกรณ์ผู้บริโภคได้ส่งผู้แทนมาสำรวจหาความเป็นไปได้ ในการหาแหล่งผลิตสินค้าเกษตรส่งให้แก่ลูกค้าที่เป็นสมาชิกของสหกรณ์ผู้บริโภค ในปี 1999 ภายหลังจากที่สหกรณ์ผู้บริโภคได้รับการแนะนำให้รู้จัก สหกรณ์การเกษตรบ้านลาด และเห็นว่ามีความศักยภาพในการปลูกกล้วยหอมทองส่งออกไปยังญี่ปุ่นได้ จึงได้เริ่มทำการซื้อขายระหว่างสหกรณ์ทั้งสองนับแต่ปี 1999 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เป็นการซื้อขายในระบบการเกษตรแบบมีสัญญา ที่ประกันทั้งปริมาณการรับซื้อ และราคาในการรับซื้อ จากนั้นเมื่อการค้าระหว่างสหกรณ์ทั้งสองมีความราบรื่นและเติบโตไปได้ด้วยดี จึงมีการจัดตั้ง

⁹⁸ ชุมชนสหกรณ์ผู้บริโภคญี่ปุ่นก่อตั้งในปี ค.ศ. 1990 ปัจจุบันมีสมาชิกทั่วประเทศกว่าห้าแสนคน ทำหน้าที่จัดหาสินค้าและบริการขายตรงให้กับสมาชิกสหกรณ์ โดยมีแหล่งที่มาของสินค้าทั้งจากแหล่งผลิตภายในประเทศและภายนอกประเทศ นอกจากนี้ยังทำกิจกรรมทางสังคมควบคู่ไปด้วย

สหกรณ์บ้านลาด ขึ้นในปี 2003 เพื่ออำนวยความสะดวกในการทำการค้าระหว่างกันให้มากยิ่งขึ้น

สมาชิกของ สหกรณ์บ้านลาด มีจำนวนประมาณ 300 ครอบครัว เงื่อนไขในการที่จะปลูกกล้วยหอมทองเพื่อส่งขายสหกรณ์ผู้บริโภคนั้น คือ ผู้ปลูกจะต้องเป็นสมาชิกของสหกรณ์บ้านลาด และจะต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบของสหกรณ์บ้านลาด ทางด้านการผลิต เช่น ไม่ใช้สารเคมี มีระบบบันทึก การจัดการแปลง เป็นต้น

กลุ่มผู้ปลูกกล้วยหอมทอง สหกรณ์การเกษตรบ้านลาด⁹⁹

กิจกรรมหลักของ สหกรณ์บ้านลาด ได้แก่ ประการแรก การส่งเสริมความสัมพันธ์สองฝ่ายระหว่างเกษตรกรผู้ปลูก และผู้บริโภคนั้น ประการที่สอง การพัฒนาคุณภาพการผลิต ประการที่สาม การพัฒนาระบบข้อมูล ประการที่สี่ กิจกรรมฟื้นฟู และสร้างฐานการผลิตที่ยั่งยืน ในภาพรวมแล้ว สหกรณ์บ้านลาด มีกิจกรรมดังกล่าวอย่างสม่ำเสมอ มีการจัดโครงการแลกเปลี่ยน/ดูงานของทั้งสองฝ่ายเป็นประจำอย่างน้อย ปีละหนึ่งครั้ง มีกิจกรรมในการให้ข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ และความช่วยเหลือต่าง ๆ แก่สมาชิกเป็นประจำเดือนละอย่างน้อย 1 ครั้ง และมีทุนสนับสนุนและช่วยเหลือแก่สมาชิกที่มีความจำเป็น

ความสัมพันธ์ระหว่างสหกรณ์บ้านลาดและเกษตรกร เป็นลักษณะของการแบ่งงานกันทำ โดย สหกรณ์บ้านลาด ดูแลเรื่องการจัดการทางด้านธุรกิจทั้งหมด ตั้งแต่การจัดหาปัจจัยการผลิต (ยกเว้นที่ดินและแรงงาน) การเก็บเกี่ยว การบรรจุ การจัดจำหน่าย เกษตรกรทำหน้าที่เฉพาะด้านการดูแลแปลงเพาะปลูกให้ได้มาตรฐานตามที่กำหนด อย่างไรก็ตาม แม้ว่าสหกรณ์บ้านลาดจะเป็นผู้ดูแลด้านธุรกิจทั้งหมดก็ตาม พนักงานและผู้ปฏิบัติงานของสหกรณ์บ้านลาดเกือบทั้งหมดมาจากเกษตรกรที่เป็นสมาชิก

ข้อค้นพบ

สมาชิกสหกรณ์บ้านลาดส่วนใหญ่เป็นผู้มีบ้านและที่ดินเป็นของตนเอง ไม่ค่อยมีปัญหาใน

⁹⁹ สถิติตัวเลขและรายละเอียดต่าง ๆ ในช่วงนี้ หากไม่ได้อ้างอิงไว้เป็นอย่างอื่นจะเป็นข้อมูลจากการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง

การประกอบอาชีพเกษตรเนื่องจากเพชรบุรีมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งดินและน้ำ เกษตรกรสามารถเลือกที่จะปลูกข้าวและปลูกพืชสวนอื่นเพื่อเป็นรายได้เสริมได้ ระดับการศึกษาอยู่ในขั้นอ่านออกเขียนได้ มีการรวมกลุ่มพบปะกันอย่างสม่ำเสมอภายในชุมชน สถานที่ตั้งของชุมชนเป็นเขตที่มีการคมนาคมสะดวก มีถนนคอนกรีตและถนนลาดยางคุณภาพดีตลอดทั้งชุมชน การเดินทางคมนาคมไปยังโรงพยาบาล โรงเรียน สถานที่ราชการเป็นไปได้โดยสะดวก สมาชิกทั้งหมดสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดีผ่านวิทยุ โทรศัพท์และหนังสือพิมพ์ และมีสมาชิกบางส่วนที่สามารถใช้คอมพิวเตอร์และเข้าถึงอินเทอร์เน็ตได้ นอกจากนี้ สมาชิกทั้งหมดยังเป็นเจ้าของพาหนะหรือสิ่งอำนวยความสะดวก ทั้งโทรศัพท์มือถือ และเครื่องใช้ไฟฟ้าต่าง ๆ ด้วย

สำหรับการสำรวจความพึงพอใจและประโยชน์จากการทำการเกษตรแบบมีสัญญา จากการเก็บข้อมูล ณ ปัจจุบัน ผลที่ได้รับค่อนข้างเป็นไปในทิศทางเดียวกัน สมาชิกส่วนใหญ่มีความเห็นว่าระบบการเกษตรแบบมีสัญญามีส่วนในการพัฒนาทักษะของเกษตรกร เกษตรกรมีโอกาสดูแลและเรียนรู้มากกว่าการทำเกษตรทั่วไป ทั้งบริษัทและสหกรณ์บ้านลาดจัดหาเจ้าหน้าที่ทำหน้าที่ให้ความรู้ ข้อมูลข่าวสาร ดูแลและให้คำแนะนำในการดำเนินงานแก่เกษตรกรที่เป็นสมาชิกอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง

ในประเด็นทางเศรษฐกิจ เกษตรกรทั้งหมดยอมรับว่ามีงานทำอย่างสม่ำเสมอมากขึ้น มีรายได้มากขึ้น เกษตรกรมีปัจจัยสัอย่างเพียงพอ สามารถเข้าถึงโครงสร้างพื้นฐาน มีเครื่องอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวัน มีเครื่องมือในการติดต่อสื่อสารและโทรคมนาคม เกษตรกรสามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนและปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ได้สะดวกมากขึ้น และสามารถเข้าร่วมโครงการทางเศรษฐกิจของรัฐได้ด้วย ผลพวงจากความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ ยังส่งผลให้เกษตรกรมีความสามารถในการเข้าถึงบริการสาธารณสุขและโอกาสทางการศึกษาที่มากขึ้น เกษตรกรส่วนใหญ่มีความสามารถในการเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาล และสามารถรับภาระด้านการศึกษาของบุตรหลานถึงในระดับอุดมศึกษาได้ นอกจากนี้ การรับทำการเกษตรแบบมีสัญญาทำให้สหกรณ์บ้านลาดต้องขยายขอบเขตการทำงานนอกเหนือจากการผลิต ไปสู่การเก็บเกี่ยว คัดเลือกทำความสะอาดและบรรจุหีบห่อด้วย ซึ่งขั้นตอนการทำงานดังกล่าวทำให้เกิดการจ้างงานแก่แรงงานผู้สูงอายุ สตรีและเด็ก รวมทั้งการจ้างแรงงานคนในชุมชนที่ไม่ได้ประกอบอาชีพเกษตรด้วย

พื้นที่บ้านลาดมีอัตราการออกไปใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้งสูงมากกว่าร้อยละ 90¹⁰⁰ เกษตรกรที่เป็นสมาชิกทั้งหมดมีโอกาสที่จะได้ร่วมกิจกรรมของสหกรณ์ โดยเฉพาะกิจกรรมกลุ่มที่มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และความรู้อย่างสม่ำเสมอ เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างเกือบทั้งหมดรู้สึกว่าการได้รับการยอมรับในสังคมมากขึ้น และมีความเชื่อมั่นในตนเองมากขึ้นด้วยนับ ตั้งแต่เริ่มทำการเกษตรแบบมีสัญญากับสหกรณ์ผู้บริโภค ทำให้กล้วยหอมทองและชุมชนบ้านลาดได้รับการรู้จักมากขึ้น ทั้งจากในประเทศ และในประเทศญี่ปุ่น มีการเผยแพร่ผลิตภัณฑ์และชื่อของชุมชนในเวปไซต์ ใบโฆษณาสินค้า ฉลากของสินค้า มีผู้บริโภคชาวญี่ปุ่นมาเยี่ยมชมกระบวนการผลิตและวิถีชีวิตของชาวบ้านลาด ทำให้เกษตรกรมีความภูมิใจในท้องถิ่นมากขึ้น คิดว่าได้รับการยอมรับในอัตลักษณ์ของตนจากภายนอกมากขึ้น

กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่น จังหวัดเชียงราย¹⁰¹

กลุ่มตัวอย่างของเกษตรกรผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่นให้กับบริษัทลานนาเกษตรอุตสาหกรรม (LACO) เพื่อส่งออกไปยังประเทศญี่ปุ่น อยู่ที่บ้านโอง บ้านร้อง ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย อาชีพหลักของประชากรในพื้นที่นี้คือการทำนา ทำสวน อาชีพเสริมคือการรับจ้าง หัตถกรรมพื้นบ้าน¹⁰² ลักษณะของพื้นที่เป็นพื้นที่สูง อยู่ท่ามกลางเทือกเขาและมีแม่น้ำไหลผ่าน

บ้านร้องอยู่บนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 118 ก่อนถึงเชียงราย 45 กม. ในปี 2004 มีจำนวนประชากร 287 ครอบครัว เป็นครัวเรือนเกษตร 224 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 78 แต่ทำการเกษตรเป็นหลักประมาณ 110 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 50 จำนวนประชากรทั้งหมด 1,165 คน เท่ากับครัวเรือนละ 4.06 คน เฉลี่ยอายุส่วนใหญ่อยู่ระหว่าง 15-59 ปี เกษตรกรส่วนใหญ่ทำนาร้อยละ 60.6 ทำไร่ร้อยละ 32 และปลูกผักร้อยละ 7.4

¹⁰⁰ เทศบาลตำบลบ้านลาด, สถิติผู้ไปใช้สิทธิเลือกตั้งของเทศบาลตำบลบ้านลาดปี 2541-2551

¹⁰¹ สถิติตัวเลขและรายละเอียดต่าง ๆ ในขณะนี้ หากไม่ได้อ้างอิงไว้เป็นอย่างอื่นจะเป็นข้อมูลจากการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง

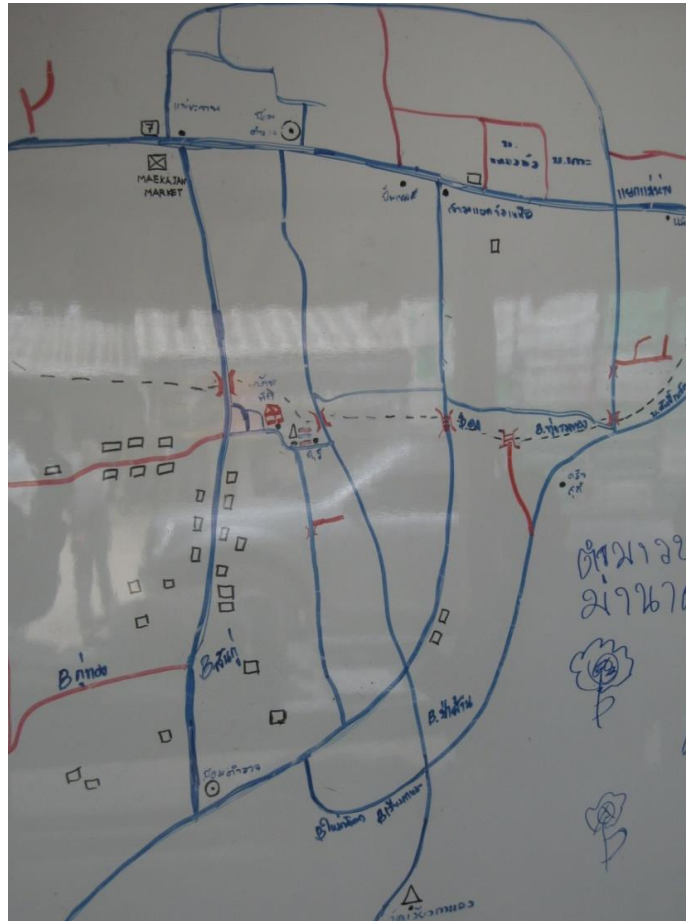
¹⁰² ข้อมูลทั่วไป ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย, แหล่งที่มา

ในปี 1997 เกษตรกรชาวบ้านร้องร้อยละ 69 มีพื้นที่ทำการเกษตรต่ำกว่า 10 ไร่ ในปี 2005 ร้อยละ 72 มีที่ดินต่ำกว่า 10 ไร่ ร้อยละ 32 มีที่ดินต่ำกว่า 5 ไร่ ร้อยละ 40 มีที่ดินระหว่าง 5-10 ไร่ ร้อยละ 28 มีที่ดินระหว่าง 10-20 ไร่ จากการสอบถาม เกษตรกรบ้านร้องมีอัตราการใช้เครื่องจักรทำการเกษตรสูง คือ มีรถแทรกเตอร์ใช้ เฉลี่ย 0.4 คันต่อหนึ่งครอบครัว

ระหว่างปี 1997-2004 เกษตรกรบ้านร้องมีอัตราการปลูกถั่วและญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นมากจาก 14 ไร่ ในปี 1997 มาเป็น 450 ไร่ในปี 2004 (น. 104) ในอดีตพืชเศรษฐกิจหลักคือกระเทียมและงา แต่ราคาผันผวนมากและราคากะเทียมตกต่ำ ปัจจุบันจึงหันมาปลูกขิง หัวหอม ข้าวโพดหวาน และถั่วญี่ปุ่น ข้าวเจ้าปลูกไว้บริโภคในครอบครัว ถั่วและญี่ปุ่นและข้าวโพดหวานเป็นการทำการเกษตรแบบมีสัญญา ขิงและหัวหอมมีพ่อค้าคนกลางมาซื้อ ผลิตผลส่วนใหญ่ที่ผลิตได้ในพื้นที่นี้ส่งออกไปยังญี่ปุ่นในรูปแบบของผักแปรรูป เกษตรกรผู้ปลูกถั่วและญี่ปุ่นก็จะทำถั่วญี่ปุ่นสลับกับนาข้าว ในขณะที่เกษตรกรที่ไม่ได้รับปลูกถั่วและญี่ปุ่นก็จะปลูกขิง ข้าว และหัวหอมสลับกันไป¹⁰³

¹⁰³ สรุปจาก 後藤 光蔵 (2007), 北部タイにおける日本向け冷凍枝豆生産と枝豆の契約栽培 1、2 『武蔵大学論集』 第 54 卷 3 号. (research note in Japanese)

ภาพที่ 3 แผนที่ตั้งแปลงเพาะปลูกของเกษตรกรผู้ปลูกถั่วแระในกลุ่ม

เกษตรกรเหล่านี้เคยรับทำเกษตรแบบมีสัญญาที่เป็นยาสูบ โดยการส่งเสริมของกรมส่งเสริมการเกษตรมาก่อนในอดีต แต่ไม่ประสบความสำเร็จ ต่อมาบริษัทลานนาเกษตรอุตสาหกรรม (LACO) ของไทย ผู้ประกอบธุรกิจแปรรูปและส่งออกสินค้าเกษตรแช่แข็งไปยังญี่ปุ่น ได้รับผลิตสินค้าเกษตรคือถั่วแระญี่ปุ่นได้นำระบบเกษตรแบบมีสัญญามาส่งเสริมให้เกษตรกรบ้านโฮ้ง บ้านร้องได้ทดลองอีกครั้ง

บริษัทลาโกมีเกษตรกรที่ร่วมโครงการประมาณ 1,000 ราย โดยเฉลี่ยมีพื้นที่ในการเพาะปลูกรายละ 5-10 ไร่ บริษัทรับประกันราคาและปริมาณที่จะรับซื้อ โดยกำหนดมาตรฐานในการรับซื้อทั้งในเรื่องสารปนเปื้อน หนอนแมลง และขนาดของฝักถั่ว นอกจากนี้บริษัทยังทำหน้าที่สนับสนุนปัจจัยการผลิตด้านเงินทุนและการดูแลจัดการแปลงปลูกให้แก่เกษตรกรในโครงการด้วย โดยจะหักค่าใช้จ่ายกลับคืนเมื่อมีการเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว

บริษัทมีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมจำนวนประมาณ 20 คน ร่วมกับเจ้าหน้าที่ของบริษัทจากญี่ปุ่นจำนวนหนึ่งทำหน้าที่ดูแลเกษตรกรที่ร่วมโครงการ โดยมีหน้าที่แนะนำ ตรวจสอบ บันทึกและควบคุมคุณภาพของผลผลิตให้แก่เกษตรกร ทางด้านเกษตรกรนั้น บริษัทไม่ได้ทำสัญญากับสหกรณ์ หรือกลุ่มเกษตรกร แต่จะทำสัญญากับหัวหน้าชุด โดยกำหนดปริมาณที่หัวหน้าชุดจะต้องรับผิดชอบในการส่งมอบให้แก่บริษัท หัวหน้าชุดจะเป็นผู้จัดหาเกษตรกรและคอยดูแลเกษตรกรในกลุ่มของตนเองร่วมกับเจ้าหน้าที่ของบริษัทอีกต่อหนึ่ง โดยได้รับค่าตอบแทนเป็นเปอร์เซ็นต์จากมูลค่าของผลผลิตที่ส่งมอบให้แก่บริษัทได้

ข้อค้นพบ

เกษตรกรผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่นส่วนใหญ่มีที่ดินและบ้านพักอาศัยเป็นของตนเอง มีพื้นที่เพาะปลูกประมาณ 3-10 ไร่ โดยทำการปลูกพืชหมุนเวียนระหว่างข้าวเหนียวและถั่วแระญี่ปุ่นก่อนที่จะรับทำการเกษตรแบบมีสัญญาด้วยการปลูกถั่วแระส่งบริษัทที่ส่งออกไปยังญี่ปุ่น เกษตรกรเคยปลูกยาสูบในระบบการเกษตรแบบมีสัญญามาก่อน แต่ไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากขาดระบบการจัดการที่ดีและไม่ได้ราคาตามที่ประกันไว้

สภาพของชุมชนอยู่ในพื้นที่ที่มีทรัพยากรสมบูรณ์ทั้งดินและน้ำ มีการคมนาคมและการสื่อสารที่สะดวก มีถนนคอนกรีตภายในชุมชน และมีทางหลวงผ่านบริเวณหน้าชุมชนสามารถเดินทางไปยังตัวจังหวัดและจังหวัดใกล้เคียงได้สะดวก เกษตรกรยังสามารถเดินทางไปยังโรงพยาบาล โรงเรียน และหน่วยราชการได้อย่างสะดวก เกษตรกรเกือบทั้งหมดครอบครองพาหนะในการคมนาคมและการสื่อสารอย่างน้อยหนึ่งชนิด มีความสามารถในการอ่านออกเขียนได้ และสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้อย่างสะดวกผ่านวิทยุ โทรศัพท์และหนังสือพิมพ์ เกษตรกรส่วนใหญ่เป็นสมาชิกขององค์กรใดองค์กรหนึ่งเป็นอย่างน้อย เช่น สมาชิกสหกรณ์การเกษตรฯ

ขั้นตอนในการทำการเกษตรแบบมีสัญญากับบริษัทก็คือ เกษตรกรจะต้องได้รับการคัดเลือกจากหัวหน้าชุด ซึ่งหัวหน้าชุดจะพิจารณาจากการมีที่ดินในการเพาะปลูกและความสามารถในการผลิตถั่วแระให้ได้คุณภาพและปริมาณที่กำหนด เมื่อผ่านการคัดเลือกแล้ว บริษัทก็จะให้เกษตรกรยืมเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง และปัจจัยอื่น ๆ ที่จำเป็นต่อการเพาะปลูกไป

ก่อน หรือเกษตรกรบางรายอาจจะใช้วิธีกู้ หรือเช่าเครื่องมือจากหัวหน้าชุดก็ได้ เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวที่ต้องใช้แรงงานจำนวนมาก เกษตรกรจะใช้ทั้งการจ้างงานคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่มาทำการเก็บเกี่ยว หรือบางครั้งก็จะใช้วิธีลงแขกจากเพื่อนสมาชิกในกลุ่มเดียวกัน หลังจากเก็บเกี่ยวเสร็จสิ้นแล้ว ก็จะนำผลผลิตที่ได้มารวม คัดแยก ทำความสะอาดที่บ้านของหัวหน้าชุดก่อนจะนำส่งบริษัทต่อไป

ภาพที่ 4 ลังใส่ถั่วและญี่ปุ่นซึ่งรอใส่ถั่วแระที่ทำการคัดแยกเสร็จแล้ว

เกษตรกรทั้งหมดมีความพึงพอใจในการทำการเกษตรแบบมีสัญญา เนื่องจากช่วยสร้างงานและสร้างรายได้ที่มากกว่าการปลูกพืชปกติถึงประมาณสามเท่า เกษตรกรมีความเห็นว่านอกจากจะช่วยสร้างงานสร้างรายได้แล้ว การเกษตรแบบมีสัญญายังให้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ อีกด้วย เช่น การได้รับความรู้เพิ่มเติม และการทำงานเป็นกลุ่ม ยิ่งไปกว่านั้น เกษตรกรจำนวนหนึ่งยังรู้สึกว่าการทำเกษตรแบบมีสัญญาที่สามารถส่งออกไปยังประเทศญี่ปุ่นได้สร้างชื่อเสียงและความ

ภาคภูมิใจให้กับตนเองด้วย อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เกษตรกรเป็นกังวลเกี่ยวกับการทำเกษตรแบบมีสัญญาคือ เรื่องราคาและความเข้มงวดในมาตรฐาน โดยเกษตรกรเกรงว่าบริษัทจะไม่สามารถรับซื้อได้ในราคาที่สูงเช่นนี้ตลอดไป และมาตรฐานที่เข้มงวดมากทำให้มีต้นทุนในการผลิตสูงขึ้น¹⁰⁴

ในด้านเศรษฐกิจ การเกษตรแบบมีสัญญาทำให้เกษตรกรมีงานทำสม่ำเสมอมากขึ้น มีรายได้มากขึ้น อีกทั้งยังทำให้เกิดการจ้างงานในชุมชน และการจ้างแรงงานนอกชุมชนเพิ่มขึ้นด้วยการทำการเกษตรแบบมีสัญญากับบริษัทยังทำให้เกษตรกรได้เข้าถึงปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ได้มากขึ้น บริษัทเป็นผู้สนับสนุนทั้งในด้านเงินทุน เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ห่วงน้ำซูดก็ให้การสนับสนุนในเรื่องของการเช่าวัสดุอุปกรณ์ในการทำการเกษตร

เกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบมีสัญญาจะต้องเป็นสมาชิกขององค์กรใดองค์กรหนึ่ง อย่างน้อยหนึ่งองค์กรและมีกิจกรรมกลุ่มอย่างสม่ำเสมอ เป็นการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร องค์ความรู้ต่าง ๆ เกษตรกรส่วนใหญ่มีความเห็นว่าตนเองมีส่วนร่วมในองค์กรมาก ระบบเกษตรแบบมีสัญญาจึงมีส่วนสนับสนุนการรวมกลุ่มและการทำงานเป็นกลุ่มของเกษตรกร นอกจากนี้ ผลการสอบถามยังพบว่าเกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบมีสัญญาทั้งหมดไปใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้งอย่างสม่ำเสมออีกด้วย

การประเมินความเข้มแข็งของชุมชนตามดัชนีชี้วัด

ในส่วนนี้จะอธิบายข้อค้นพบด้วยกรอบแนวคิดเรื่องการสร้าง ความเข้มแข็งของชุมชน โดยจะทำการประเมินข้อมูลที่ได้ว่าการเกษตรแบบมีสัญญา มีความสัมพันธ์กับความเข้มแข็งในด้านใดบ้างด้วยกรอบแนวคิดเรื่องการสร้าง ความเข้มแข็งของ Frit Wils ที่ทำการประเมินความเข้มแข็งของชุมชนในด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม จากนั้นจะเป็นการอธิบายข้อค้นพบเกี่ยวกับการเกษตรแบบมีสัญญาในเรื่องความสัมพันธ์ของการเกษตรแบบมีสัญญากับ “ทุน” ในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยใช้เกณฑ์ “ทุน” ทางสังคมที่เป็นพื้นฐานของความเข้มแข็ง

¹⁰⁴ บริษัทกำหนดอัตราหอนแมลงที่ติดมากับผักถือว่าต่ำเกินไป ทำให้เกษตรกรต้องใช้เวลามากในการคัดเลือก และหากตรวจพบว่าสินค้าที่ผลิตได้ไม่ผ่านมาตรฐานบริษัทก็อาจจะรับซื้อในราคาต่ำ หรือยกเลิกการซื้อได้

ของชุมชนของ Ruth Alsop และ Nina Heinsohn ได้เสนอไว้หกสาขา คือ ทุนด้านจิตวิทยา ทุนด้านข้อมูลข่าวสารและการคมนาคม ทุนด้านองค์กร ทุนด้านวัตถุ ทุนด้านการเงิน และทุนมนุษย์ กล่าวคือ

1) ด้านสังคม

การเพิ่มโอกาสที่เท่าเทียมกันมากขึ้น

การเกษตรแบบมีสัญญาเพิ่มโอกาสในการทำงานของแรงงานแฝงของภาคเกษตร เช่น ผู้สูงวัย ผู้ไม่มีที่ดิน เด็กและสตรี และยกระดับฝีมือแรงงานของเกษตรกร ก่อนที่จะปลูกกล้วยหอมทองส่งออกไปยังญี่ปุ่น เกษตรกรส่วนใหญ่ปลูกมะนาว ข้าว และพืชผักสวนครัว ซึ่งไม่สามารถปลูกได้ตลอดปี มีราคาไม่แน่นอน ต้องใช้สารเคมีมาก ทำให้ต้นทุนสูงและส่งผลเสียต่อสุขภาพ การแบ่งแปลงบางส่วนมาทำการเกษตรแบบมีสัญญา ทำให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น และเป็นรายได้ที่สม่ำเสมอสามารถคาดการณ์ได้แน่นอน เป็นแรงจูงใจให้เกษตรกรขยายพื้นที่ในการทำเกษตรมากขึ้น แม้ว่าตนเองจะไม่สามารถดูแล แปลงเพาะปลูกทั้งหมด ทำให้ต้องจ้างแรงงานมาช่วยดูแล จึงเป็นการช่วยสร้างงานให้กับเกษตรกร ที่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองด้วย ในขณะเดียวกันระบบของสหกรณ์บ้านลาด ที่มีการแบ่งงานกันทำ ระหว่างเกษตรกร และสหกรณ์บ้านลาด ทำให้เกษตรกรผู้สูงวัย และผู้ที่มีที่ดินแต่ขาดแคลนแรงงาน ที่ไม่สามารถจัดการดูแลและทำการเกษตรด้วยตนเองได้หมดทุกขั้นตอน สามารถเข้าร่วมกิจกรรมนี้ได้ นอกจากนี้ เครือข่ายงานของสหกรณ์บ้านลาดยังเปิดโอกาสในการจ้างแรงงานเด็กและสตรีอีกด้วย

การเกษตรแบบมีสัญญาของ สหกรณ์บ้านลาด นี้มีส่วนในการยกระดับฝีมือแรงงานภาคเกษตร จากแรงงานเกษตรทั่วไป มาเป็นเกษตรกรที่มีความรู้ ความเข้าใจเรื่องการจัดการแปลงเพาะปลูก การเก็บเกี่ยว การบรรจุ การตลาด และการค้าระหว่างประเทศได้ในระดับหนึ่ง

ในกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกถั่วและญี่ปุ่นยังไม่เห็นภาพของการเพิ่มโอกาสในการทำงานของผู้สูงวัย สตรีและเด็กมากนัก แต่จะมีการเพิ่มโอกาสในการจ้างแรงงานที่ไม่มีที่ดิน แรงงานต่างถิ่นมากกว่า ซึ่งอาจจะเป็นเพราะว่ากลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกถั่วและญี่ปุ่นไม่ได้มีการรวมตัวกันเป็นสหกรณ์ ซึ่ง

จะทำให้มีขนาดใหญ่ มีระบบการจัดการ การแบ่งงานกันทำที่มากกว่าและชัดเจนกว่าระบบหัวน้ำซุด ที่มีขนาดของการผลิตไม่ใหญ่มากนัก และมีการรวมศูนย์อำนาจการตัดสินใจและการบริหารไว้ที่หัวหน้าซุดเพียงคนเดียว

การเข้าถึงบริการสาธารณะ

เกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบมีสัญญา มีรายได้มากขึ้น จึงสามารถเข้าถึงบริการด้านสุขภาพ และด้านการศึกษาได้มากขึ้น เกษตรกรที่มีบุตรหลานส่วนใหญ่สามารถรับภาระด้านการศึกษา ของ บุตรหลานได้จนถึงระดับอุดมศึกษา อย่างไรก็ตาม เขตตำบลบ้านลาดไม่ได้เป็นเขตที่มีปัญหาความยากจน รุนแรง และขาดแคลนทรัพยากร เกษตรกรส่วนใหญ่จึงอาจจะสามารถเข้าถึงบริการเหล่านี้ได้ แม้ว่าจะไม่ได้รับทำการเกษตรแบบมีสัญญาก็ตาม เพียงแต่ว่า การทำเกษตรแบบมีสัญญาช่วยเพิ่มโอกาสดังกล่าว ด้วยการทำให้เกษตรกรมีรายได้มากขึ้น

แม้ว่าการเพิ่มโอกาสทางการศึกษาในระบบอาจจะไม่ได้เกิดจากการเกษตรแบบมีสัญญาทั้งหมด แต่ หากพิจารณาประเด็นเรื่องการเรียนรู้ในระบบแล้ว การทำเกษตรแบบมีสัญญาช่วยสร้างการเรียนรู้ในชุมชนให้กับบุคคลที่อยู่นอกการศึกษาในระบบ การเข้าเป็นสมาชิกสหกรณ์บ้านลาด สหกรณ์บ้านลาดส่งเสริมการเรียนรู้ของสมาชิก สมาชิกจะต้องมีการเรียนรู้ต่อเนื่อง การทำงานเป็นกลุ่ม การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความคิดเห็น การฝึกอบรมที่เหมาะสมกับอาชีพ และวิถีชีวิตของชุมชน ซึ่งเป็นบริการที่รัฐอาจจะไม่ได้จัดไว้ให้สำหรับประชาชนทั่วไป

สำหรับการบริการพื้นฐานบางประการ เช่น ระบบชลประทานขนาดเล็กในแปลงเพาะปลูก สหกรณ์บ้านลาด ก็จะสนับสนุน ด้านการเงินเพื่อให้เกษตรกรสามารถดำเนินการได้ เพราะจะส่งผลดีต่อประสิทธิภาพการผลิต และคุณภาพของสินค้า

กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่นก็มีโอกาสเข้าถึงบริการสาธารณะมากขึ้นจากการทำการเกษตรแบบมีสัญญา เพียงแต่อาจจะมีความต่อน้อยกว่า เนื่องจากกลุ่มมีขนาดเล็กกว่า ความผูกพัน และพันธะที่มีต่อกลุ่มน้อยกว่าสหกรณ์บ้านลาด การเข้า-ออกจากกลุ่มจึงเป็นไปได้ง่าย

สถานภาพทางสังคมที่สูงขึ้น

สถานภาพทางสังคมที่สูงขึ้นจะได้รับการยอมรับ ความภาคภูมิใจในตนเอง และการเป็นที่รู้จักจากภายนอก เป็นต้น การทำเกษตรแบบมีสัญญาเป็นระบบเกษตรที่เชื่อมโยงกับระบบตลาด จึงต้องมีการรวมกลุ่มสมาชิก มีการแบ่งงานกันทำ กิจกรรมของระบบเกษตรนี้มีหลากหลาย และไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการเพาะปลูก จึงเปิดโอกาสผู้ที่มีบทบาทในการทำงานน้อยได้มีบทบาทมากขึ้น ในโรงงานบรรจุกล้วยหอมทองของ สหกรณ์บ้านลาด จะมีพนักงานของ สหกรณ์บ้านลาด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเด็ก สตรี และผู้สูงอายุ และเป็นครอบครัวของเกษตรกรที่เป็นสมาชิก มารับจ้างทำงานในแผนกต่าง ๆ ตามกำลัง และความสามารถที่จะทำได้ งานเหล่านี้ ทำให้เกิดการใช้ประโยชน์ของแรงงานแฝง ซึ่งปกติแล้วจะเป็นแรงงานที่ว่างงาน การมีงานทำ มีรายได้ของสมาชิกในชุมชนที่เคยว่างงานเป็นการสร้างสถานภาพที่ดีกว่าเดิมในชุมชน

นอกจากนี้ การทำงานของ สหกรณ์บ้านลาด มีหลากหลาย ทำให้เกิดการจ้างแรงงานมีฝีมือมากขึ้นในชุมชน เช่น งานส่งเสริมและควบคุมคุณภาพผลิตภัณฑ์ แต่เดิมจะมีพนักงานของบริษัทจากกรุงเทพฯ เป็นผู้ดูแล แต่ในปัจจุบัน มีการจ้างเจ้าหน้าที่ส่งเสริมของ สหกรณ์บ้านลาด ซึ่งก็เป็นคนในท้องถิ่นนั่นเอง การที่มีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมของตนเอง ทำให้มีบทบาทที่แตกต่างกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมของรัฐ โดยเฉพาะในด้านการตอบสนองต่อความต้องการของสมาชิกได้ตรงกับความต้องการและรวดเร็วกว่า

สำหรับชุมชนในภาพรวมแล้ว เกษตรกรมีความรู้สึกที่ได้รับการยอมรับจากสังคมภายนอกมากขึ้น ทั้งจากในประเทศ และจากต่างประเทศ การทำเกษตรแบบมีสัญญากับสหกรณ์ผู้บริโภคชาวญี่ปุ่นด้วยการปลูกกล้วยหอมพันธุ์พื้นเมือง ทำให้คนภายนอกรู้จักตำบลบ้านลาดมากขึ้น ในฐานะที่เป็นแหล่งปลูกกล้วยหอมพันธุ์ดี ในขณะเดียวกัน ผู้บริโภคก็รู้จักผลิตภัณฑ์ และเกษตรกรผู้ปลูกเป็นอย่างดี เนื่องจาก สหกรณ์บ้านลาด มีนโยบายที่จะสร้างความเชื่อมั่น และความผูกพันระหว่างผู้บริโภคและผู้ผลิต

กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกกล้วยและญี่ปุ่นมีความภาคภูมิใจในตนเองมากขึ้น และรู้สึกได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนมากขึ้นเช่นเดียวกัน แต่จะแตกต่างจากสหกรณ์บ้านลาดในเรื่องของการ

เป็นที่ยอมรับในระดับสากลและความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของตนเอง เนื่องจากเกษตรกรไม่ได้มีการติดต่อสื่อสารโดยตรงกับผู้บริโภคชาวญี่ปุ่น และสินค้าที่ผลิตไม่ใช่พืชพื้นเมืองที่มีเอกลักษณ์ของตนเอง

2) ด้านเศรษฐกิจ

สถานภาพทางเศรษฐกิจดีขึ้น

ดัชนีชี้วัดทางด้านเศรษฐกิจเป็นดัชนีชี้วัดที่เด่นชัดที่สุดสำหรับเกษตรกรผู้รับทำ การเกษตรแบบมีสัญญา เกษตรกรบ้านลาดเคยมีรายได้หลักจากการปลูกข้าวและมะนาว แต่พืชทั้งสองชนิดนี้มีราคาผันผวนตามราคาตลาด ในบางครั้งราคาก็ตกต่ำ การรับทำการเกษตรแบบมีสัญญา ด้วยการแบ่งแปลงเพาะปลูกมาปลูกกล้วยหอมทองจำนวนหนึ่ง จึงเป็นการเพิ่มรายได้ที่แน่นอน และไม่จำเป็นต้องเลิกการปลูกพืชที่เคยปลูก ทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น ในขณะที่ไม่ได้มีต้นทุนการผลิตด้านการเงินที่สูงมากนัก กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่นมีรายได้สูงมากกว่าการปลูกพืชปกติอย่างเห็นได้ชัด และมีอัตรารายได้เพิ่มมากกว่าเกษตรกรผู้ปลูกกล้วยหอมทอง เนื่องจากถั่วแระญี่ปุ่นเป็นสินค้าที่ไม่มีตลาดในประเทศ และมีความละเอียด ซับซ้อนในการดูแลจัดการมากกว่ากล้วยหอมทอง

ภาพที่ 5 สภาพของบ้านเกษตรกรผู้ไม่สามารถรับทำการเกษตรแบบมีสัญญาได้ (บ้านร้อง)

ภาพที่ 6 สภาพบ้านของหัวหน้าชุดผู้รับทำการเกษตรแบบมีสัญญา (บ้านร้อง)

การเข้าถึงปัจจัยการผลิต

เกษตรกรสามารถเข้าถึงปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ในเรื่องของทุน เครื่องมือ เครื่องจักร ตลอดจนได้รับความรู้ เทคโนโลยี และการจัดการแปลงเพาะปลูก ได้มากขึ้น ซึ่งเป็นบริการที่สหกรณ์บ้านลาดจัดหาไว้ให้สำหรับสมาชิก นอกจากนี้ การรวมกลุ่มกันทำให้สมาชิกสามารถเข้าถึงแหล่งเงินกู้จากภาครัฐได้ง่ายขึ้น

บริษัทที่รับซื้อถั่วและญี่ปุ่นมีความเข้มงวดในการรับซื้อผลผลิตมาก ดังนั้นเกษตรกรผู้ปลูกถั่วและญี่ปุ่นจะได้รับการบริการที่เกี่ยวข้องกับการเพิ่มคุณภาพผลผลิตมาก ไม่ว่าจะเป็นการจัดหาเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง การให้ความรู้ การจัดหาเจ้าหน้าที่ไปให้คำแนะนำ ตรวจสอบและควบคุมคุณภาพ

3) ด้านการเมือง

เกษตรกรบ้านลาดมีอัตราการใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้งในทุกระดับค่อนข้างสูงถึงกว่าร้อยละเก้าสิบ มีสมาชิกของสหกรณ์เป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ซึ่งสอดคล้องกับดัชนีชี้วัดเรื่องการเมืองที่มีอำนาจเพิ่มมากขึ้นในทางการเมืองว่า ชุมชนจะต้องมีการออกไปใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้งมากและสมาชิกในชุมชนมีตำแหน่งทางการเมือง

บทบาททางการเมืองด้านการแทรกแซงหรือคัดค้านกระบวนการจัดสรรทรัพยากรของภาครัฐยังไม่พบแต่สมาชิกได้แสดงบทบาทที่ชัดเจนในเรื่องการควบคุมและจัดการทรัพยากรท้องถิ่นด้วยตนเอง ด้วยการออกระเบียบของสหกรณ์บ้านลาดที่สามารถจำกัดการเข้ามาถือครองที่ดินของทุนต่างถิ่นและทุนข้ามชาติทั้งนี้โดยไม่มีความกังวลใจเกี่ยวกับนโยบายของรัฐที่จะทำการเปิดเสรีทางการค้า เนื่องจากสมาชิกในชุมชนมีการรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่น

อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่าสหกรณ์บ้านลาดจะไม่ทำงานร่วมกับรัฐ ในทางกลับกันสหกรณ์บ้านลาดมีแนวโน้มในการให้ความร่วมมือหรือทำงานร่วมกับภาครัฐมาก ในประเด็นที่ต้องอาศัยอำนาจรัฐ สหกรณ์บ้านลาด มีความยินดีที่จะปฏิบัติตามระเบียบต่าง ๆ ของทางราชการ ไม่ว่าจะเป็นการปฏิบัติตามมาตรฐาน HACCP ในระดับสากล และตามมาตรฐาน GAP ของไทย

นอกจากนั้น สหกรณ์บ้านลาด ยังริเริ่มโครงการของตนเองเสนอต่อภาครัฐ โดยเสนอให้จังหวัดรับรองและสนับสนุนในการสร้างตราสินค้ากล้วยหอมทองบ้านลาด ให้เป็นสินค้าเอกลักษณ์ประจำจังหวัดเพชรบุรี (ขณะนี้เรื่องอยู่ในระหว่างการพิจารณา)

สมาชิกของกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่นก็มีอัตราการไปใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้งสูง แต่ไม่ได้มีความสนใจในการลงสมัครรับเลือกตั้งในทุกระดับ แม้แต่เกษตรกรที่ประสบความสำเร็จและได้รับการยอมรับอย่างสูงก็หลีกเลี่ยงที่จะมีส่วนร่วมในทางการเมือง เนื่องจากให้ความสำคัญกับการขยายปริมาณการผลิต และการปลูกถั่วแระญี่ปุ่นนั้นจะต้องใช้เวลาในการดูแลรักษามาก

4) ด้านวัฒนธรรม

ความเป็น “คนบ้านลาด” และสินค้าของบ้านลาดได้รับการยอมรับมากขึ้นจากการที่เกษตรกรบ้านลาดรับทำเกษตรแบบมีสัญญากับสหกรณ์ผู้บริโภค ประชาชนของทั้งสองฝ่ายได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ผ่านการเดินทางเยี่ยมชมการทำงานของทั้งสองฝ่ายเป็นประจำทุกปี โดยสมาชิกของ สหกรณ์บ้านลาด จะหมุนเวียนไปดูงานที่ญี่ปุ่น และผู้บริโภคชาวญี่ปุ่นจะเดินทางมาเยี่ยมชมกระบวนการเพาะปลูก และวิถีชีวิตของเกษตรกรบ้านลาด ในขณะที่ ในระดับประเทศ ชื่อของบ้านลาดก็ได้รับการยอมรับ และเป็นที่สนใจมากขึ้น ในฐานะที่เป็นสหกรณ์การเกษตรที่ทำสัญญาซื้อขายโดยตรงกับสหกรณ์ผู้บริโภค ของญี่ปุ่น ถือเป็นต้นแบบของรูปแบบความร่วมมือระหว่างชุมชนต่อชุมชนที่เป็นหนึ่งในข้อตกลง เปิดเขตเสรีทางการค้าระหว่างไทยกับญี่ปุ่นด้วย

วัฒนธรรมของกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่นมีแนวโน้มที่จะถูกทำให้ลบเลือนลงไป ผ่านการเปลี่ยนชนิดของพืชที่ปลูก ในอดีต พื้นที่บริเวณดังกล่าวมีการปลูกข้าวเหนียว และซึ่งเป็นจำนวนมาก แต่เนื่องจากข้าวเหนียวและชิงราคาตก อีกทั้งยังมีความผันผวนสูง เกษตรกรที่สามารถรับทำการเกษตรแบบมีสัญญาได้ จึงเปลี่ยนมาปลูกถั่วแระญี่ปุ่นและเลิกปลูกพืชดั้งเดิม

5) ทุนทางสังคม (Assets)

ทุนทางสังคมเป็นพื้นฐานของการสร้างความเข้มแข็ง ชุมชนที่มีทุนทางสังคมมาก ย่อมจะทำให้สร้างความเข้มแข็งของชุมชนได้ง่ายและยั่งยืนกว่าชุมชนที่ไม่มีทุนทางสังคม หรือทุนทาง

สังคมถูกทำลายไป ทูทางสังคมนี้ Ruth Alsop และ Nina Heinsohn ได้เสนอทุนพื้นฐานของการสร้างความเข้มแข็งไว้หกสาขาคือ ทุนด้านจิตวิทยา ทุนด้านข้อมูลข่าวสารและการคมนาคม ทุนด้านองค์กร ทุนด้านวัตถุ ทุนด้านการเงิน และทุนมนุษย์

จากข้อมูลพื้นฐานเบื้องต้นของกรณีศึกษาพบว่า ในด้านจิตวิทยา สมาชิกของสหกรณ์บ้านลาดมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชน และระหว่างบุคคลภายนอกชุมชน ด้านข้อมูลข่าวสารและการคมนาคม สมาชิกของชุมชนไม่มีอุปสรรคในการรับข้อมูลข่าวสารจากสื่อต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นจากวิทยุ โทรทัศน์ หรือหนังสือพิมพ์ และสมาชิกสามารถเดินทางได้อย่างสะดวกเนื่องจากมีถนนลาดยาง และถนนคอนกรีตผ่านชุมชนและบ้านเรือนของสมาชิก แม้ว่าโครงสร้างพื้นฐานเหล่านี้จะเป็นบริการสาธารณะจากรัฐ แต่ถนนบางส่วนได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้นเพื่อรองรับการทำการเกษตรแบบมีสัญญา โดยเฉพาะถนนจากแปลงเพาะปลูกมาสู่ถนนสายหลัก

ในด้านจิตวิทยา กลุ่มผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่นมีความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกันในชุมชนน้อยกว่าสหกรณ์บ้านลาด เนื่องจากการรวมกลุ่มเกิดขึ้นจากการคัดเลือกของหัวหน้าชุด ใช้เกณฑ์การเลือกจากความสามารถในการผลิตมากกว่าเกณฑ์ด้านความเป็นคนในชุมชนเดียวกัน ปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนเดียวกันมีทั้งในด้านบวกคือ การจ้างงานสร้างรายได้ให้แก่สมาชิกในชุมชน และในด้านลบคือ ความขัดแย้งระหว่างหัวหน้าชุดกับเกษตรกรผู้ที่ไม่ผ่านมาตรฐานการปลูกถั่วแระญี่ปุ่น อย่างไรก็ตาม เกษตรกรผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่นส่วนใหญ่มีความภาคภูมิใจในการทำเกษตรแบบมีสัญญา ในด้านข้อมูลข่าวสารและการคมนาคม สมาชิกทั้งหมดไม่มีอุปสรรคในการรับข้อมูลข่าวสารจากสื่อต่าง ๆ และมีการคมนาคมที่สะดวก

ทุนด้านองค์กรเป็นสิ่งที่สังเกตเห็นได้ชัดเจน การเกษตรแบบมีสัญญาที่กำหนดให้มีการรวมกลุ่ม ทำให้ผู้รับทำจะต้องเป็นสมาชิกขององค์กร และในกระบวนการสรรหาผู้นำกลุ่ม สหกรณ์บ้านลาดกำหนดให้มีการเลือกตั้ง และมีวาระที่จะต้องเลือกตั้งใหม่ ซึ่งเป็นการทำให้สมาชิกมีอิทธิพลต่อการทำงานขององค์กร ทางด้านทุนที่เป็นวัตถุ สมาชิกของสหกรณ์บ้านลาดส่วนใหญ่มีที่ดินเป็นของตนเอง การจัดตั้งสหกรณ์บ้านลาดและทำการเกษตรแบบมีสัญญาช่วยให้สมาชิกได้

เป็นเจ้าของเครื่องมือ และถาวรวัตถุที่จำเป็นต่อการประกอบอาชีพเพิ่มมากขึ้น เช่น เครื่องทำความสะอาดกล้วย เครื่องบรรจุ โรงงาน เป็นต้น

กลุ่มผู้ปลูกถั่วและญี่ปุ่นมีทุนด้านองค์กรไม่เด่นชัดมากนัก การรวมตัวกันเป็นกลุ่มย่อย ไม่มีโครงสร้างอย่างเป็นทางการ มีการรวมศูนย์อำนาจการตัดสินใจอยู่ที่หัวหน้าชุดคนเดียวทำให้สมาชิกไม่ได้มีส่วนร่วมกับการกำหนดทิศทางการทำงานในกลุ่ม ในขณะที่สมาชิกรู้สึกว่ามีส่วนร่วมในการดำเนินงานของสหกรณ์การเกษตรที่ตนเองเป็นสมาชิกอยู่มากกว่า นอกจากนี้สมาชิกของกลุ่มยังไม่มีสิทธิในการเลือกหรือคัดค้านการทำงานของหัวหน้าชุด เนื่องจากหัวหน้าชุดถูกเลือกโดยบริษัท หากสมาชิกไม่พอใจการทำงานของหัวหน้าชุดสิ่งที่สมาชิกจะกระทำได้คือการลาออกจากการเป็นสมาชิกของกลุ่มเท่านั้น ซึ่งในทางปฏิบัติแล้วอาจหมายถึงการหมดโอกาสที่จะรับทำการเกษตรแบบมีสัญญาของบริษัทดังกล่าวด้วย เพราะหัวหน้าชุดของบริษัทมักจะไม่ทำงานทับซ้อนในพื้นที่เดียวกัน ในด้านทุนที่เป็นวัตถุ กลุ่มผู้ปลูกถั่วและญี่ปุ่นสามารถเข้าถึงเครื่องมือและอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพได้สะดวกมากขึ้น โดยมีบริษัทและหัวหน้าชุดเป็นผู้จัดหาให้บริการในราคาถูกกว่าราคาตลาด หรือไม่ก็มีเงื่อนไขด้านการใช้บริการที่ดีกว่า เช่น ในเรื่องของระยะเวลาการใช้งานที่นานกว่ามาตรฐานตามท้องตลาด

ในเรื่องของทุนด้านการเงิน การเกษตรแบบมีสัญญามีส่วนอย่างมากในการสนับสนุนทุนด้านการเงิน ในด้านการสนับสนุนปัจจัยการผลิต ซึ่งมีผลโดยตรงต่อการจ้างงาน การเพิ่มรายได้ช่วยลดภาระหนี้สินของเกษตรกร สามารถกล่าวได้ว่า ระบบการเกษตรแบบมีสัญญาทำให้สามารถเข้าถึงแหล่งทุนได้มากขึ้น หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า ระบบการเกษตรนี้ ทำให้เงินทุนเดินทางไปหาเกษตรกรผู้มีที่ดินและแรงงานได้โดยตรงโดยแลกเปลี่ยนกับกรรมสิทธิเหนือผลผลิตบางประการ การที่บริษัทหรือผู้ซื้อต้องการผลผลิตที่มีคุณภาพสูงทำให้จำเป็นต้องให้ความรู้และดูแลการทำงานของเกษตรกร ในแง่ที่ทุนมนุษย์ก็จะได้รับผลดีในแง่ของการเรียนรู้ มีทักษะด้านการผลิต การบริหารจัดการเพิ่มมากขึ้น การทำสัญญาซื้อขายระหว่างกันโดยกำหนดปริมาณและราคารับซื้อที่ชัดเจนล่วงหน้าทำให้เกษตรกรรู้สึกถึงความมั่นคงในชีวิตมากขึ้น ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อสุขภาพจิตและสุขภาพกายที่ดี

บทที่ 5

“การทำงาน” ของระบบเกษตรแบบมีสัญญา: การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของ เกษตรกรกับตนเองและกับสิ่งแวดล้อมรอบตัว

ผู้วิจัยจัดประเภทผลกระทบของการเกษตรแบบมีสัญญากับความเข้มแข็งของชุมชนเป็นสองลักษณะ ลักษณะแรกเป็นผลกระทบที่ปรากฏในระดับพื้นผิวของปรากฏการณ์ กล่าวคือ การเกษตรแบบมีสัญญาสามารถ “ให้” อะไรกับชุมชน หรือเป็นประโยชน์กับชุมชนอย่างไร และสิ่งที่ชุมชนได้รับการเกษตรแบบมีสัญญานั้นคืออะไร ผลกระทบเช่นนี้จะปรากฏชัดเป็นรูปธรรมหรืออย่างน้อยสามารถวัดผลได้ตามดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนดังที่ได้อธิบายในบทที่ 4

ผลกระทบในลักษณะที่สอง เป็นผลกระทบที่ปรากฏในระดับโครงสร้างของเหตุการณ์ กล่าวคือ “การทำงาน” ของระบบเกษตรแบบมีสัญญามีผลทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงบางประการที่โครงสร้างของชุมชน โดยโครงสร้างที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นจะมีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน หรือส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของชุมชนกับตัวแสดง หรือปัจจัยต่าง ๆ ที่ชุมชนเกี่ยวข้องอยู่ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับชุมชน ระหว่างชุมชนกับรัฐ เป็นต้น ผลกระทบนี้เกิดขึ้นจาก “การทำงาน” หรือคุณสมบัติเฉพาะตัวของระบบการเกษตรแบบมีสัญญาที่มีความสามารถเปลี่ยนแปลงลักษณะเฉพาะของตัวแสดงหลักคือเกษตรกรได้ ดังนั้น ผลกระทบในลักษณะที่สองนี้จึงเป็นประเด็นที่สำคัญมาก เพราะเกษตรกรคือแกนกลางของการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืน การเปลี่ยนแปลงลักษณะเฉพาะของเกษตรกรจึงมีผลกระทบในวงกว้าง ซึ่งทั้งหมดนี้จะสามารถเข้าใจได้ผ่าน “การทำงาน” ของระบบการเกษตรแบบมีสัญญา

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมิได้สรุปว่า การเปลี่ยนแปลงในด้านความเข้มแข็งของชุมชนที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลมาจากการทำการเกษตรอย่างมีสัญญาเพียงประการเดียวโดยตรง แต่มีความเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้น เกิดขึ้นในบริบทของการทำเกษตรแบบมีสัญญา ดังนั้น การเกษตร

แบบมีสัญญาย่อมจะมีส่วนในเปลี่ยนแปลงนั้น และถ้าหากพิจารณาว่า การประกอบอาชีพ หรือวิธีการผลิตเป็นองค์ประกอบสำคัญของชีวิตมนุษย์และสังคม รูปแบบการผลิตของเกษตรกร ย่อมเป็นองค์ประกอบสำคัญของความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

นอกจากนี้ ยังมีสิ่งที่ต้องระลึกอยู่เสมอว่า รูปแบบการทำการเกษตรแบบมีสัญญานั้นมีความแตกต่างหลากหลายมาก รูปแบบของการทำเกษตรแบบมีสัญญาแบบหนึ่ง อาจจะนำมาซึ่งผลกระทบแบบหนึ่งที่ไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน ข้อสังเกต ณ ที่นี้ เป็นข้อสังเกตที่มาจากการศึกษา การทำเกษตรแบบมีสัญญาของกรณีศึกษาสองรูปแบบ คือ ในกรณีของสหกรณ์การเกษตรบ้านลาด กับกรณีของกลุ่มผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่น เท่านั้น

จากการลงเก็บข้อมูลในพื้นที่และได้มีโอกาสพบปะ พูดคุย และศึกษาความเป็นไปของ เกษตรกร กลุ่มเกษตรกรผู้ทำการเกษตรแบบมีสัญญา และชุมชนเกษตรกรรอบพื้นที่ทำการเกษตร แบบมีสัญญา พบว่าการเกษตรแบบมีสัญญาได้สร้างความเปลี่ยนแปลงกับชุมชนในระดับ โครงสร้าง โดยมีผลเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับตัวของเขาเอง เกษตรกรกับสมาชิก ร่วมชุมชน เกษตรกรกับตลาด เกษตรกรกับรัฐ และเกษตรกรกับโลก

พัฒนาการโดยย่อของเกษตรกรตัวอย่างสองพื้นที่

ลูกกล้วย (นามแฝง) กับพ่อถั่วแระ (นามแฝง) เป็นเกษตรกรที่ผู้วิจัยเลือกมาเป็นตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทั้งสองท่านเป็นเกษตรกรผู้รับทำการเกษตรแบบมีสัญญาที่ได้ชื่อว่าประสบความสำเร็จทั้งในด้านเศรษฐกิจ สถานะในสังคม และในด้านการพัฒนาตนเอง

ลูกกล้วย

ลูกกล้วยเป็นเกษตรกรในอำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี จบการศึกษามัธยมศึกษาปีที่ 6 สมรสแล้ว มีบุตรธิดาสองคน ทั้งคู่จบการศึกษาในระดับปริญญาโท และปริญญาตรีตามลำดับ คุณลุงเป็นเกษตรกรตามบิดามารดา โดยได้รับมรดกเป็นที่ดินจำนวนหนึ่ง พืชหลักที่เคยปลูกคือ ข้าวและมะนาว ที่ดินส่วนที่คุณลุงไม่สามารถดูแลทำการเพาะปลูกได้ก็ปล่อยให้เกษตรกรผู้ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองเช่าทำการเพาะปลูกข้าวโดยได้รับค่าเช่าเป็นรายปี

ลูกกล้วยเป็นสมาชิกกลุ่มแรก ๆ ของสหกรณ์บ้านลาดฯ ที่ผลิตกล้วยหอมทองให้กับสหกรณ์ผู้บริโภคญี่ปุ่นในระบบการเกษตรแบบมีสัญญา ซึ่งมีเกณฑ์และเงื่อนไขในการรับเกษตรกรผู้ที่จะเข้าร่วมโครงการ ได้แก่ ต้องเป็นสมาชิกของสหกรณ์การเกษตรบ้านลาด มีที่ดิน มีบุคคลรับรอง มีระบบการผลิตปลอดสารพิษ และจะต้องปฏิบัติตามข้อตกลงอื่น ๆ ตามมติที่ประชุมของสหกรณ์ฯ ทั้งนี้ต้นทุนในการผลิตกล้วยหอมทองปลอดสารพิษเพื่อส่งออกไปยังสหกรณ์ผู้บริโภคญี่ปุ่นอยู่ที่ประมาณ 17,650 บาท ต่อหนึ่งไร่ รวมค่าเตรียมดิน ค่าหน่อพันธุ์ ค่าแรง ฯลฯ หากการเพาะปลูกเป็นไปได้ด้วยดี จะมีรายได้ ประมาณ 40,000 บาท ต่อผลผลิตหนึ่งไร่

ในการผลิตกล้วยหอมทองเพื่อส่งออกไปยังญี่ปุ่นนี้ สหกรณ์บ้านลาดรับผิดชอบกระบวนการผลิตทั้งหมดจนกระทั่งการส่งมอบสินค้าให้กับผู้ให้บริการด้านการขนส่ง ได้แก่ การรับผลิตผล คัดแยก ทำความสะอาด และบรรจุ โดยสหกรณ์บ้านลาดได้ลงทุนสร้างโรงเรือนและจ้างพนักงานมาดำเนินการกิจกรรมดังกล่าว ทั้งนี้แรงงานที่จ้างมากจะเป็นแรงงานสตรี เด็ก และผู้ที่ไม่ได้ประกอบอาชีพหลัก โดยเป็นสมาชิกในชุมชนนั่นเอง

นอกจากนี้ ในการปลูกกล้วยส่งสหกรณ์ สมาชิกผู้ที่มีที่ดินไม่มีความจำเป็นจะต้องดำเนินการเพาะปลูกเอง เนื่องจากสามารถจ้างแรงงานมาช่วยดูแลพืชได้

พ่อถั่วแระ

พ่อถั่วแระเป็นเกษตรกรดีเด่นของจังหวัดเชียงราย อายุหกสิบเศษ ลักษณะภายนอกและสุขภาพแข็งแรงดูอ่อนกว่าวัยมาก เขาเป็นที่นับถือของชาวบ้านในพื้นที่ ได้รับการยกย่องเรียกว่าพ่อถั่วแระ ดังนั้นจึงขอใช้นามแฝงของเขาว่า “พ่อถั่วแระ”

พ่อถั่วแระเป็นเกษตรกรโดยกำเนิด แต่งงานกับเกษตรกรในหมู่บ้านเดียวกัน มีลูกสาวหนึ่งคน ในปี พ.ศ. 2554 ลูกสาวเขามีอายุครบ 16 ปี กำลังศึกษาในระดับมัธยมปลายในโรงเรียนมัธยมในอำเภอ และคาดหวังว่าจะศึกษาต่อในระดับมหาวิทยาลัย เขามีที่ดินเป็นของตัวเอง 14 ไร่ เมื่อแรกเริ่มทำการเกษตรแบบมีสัญญานั้นเขาใช้พื้นที่เพียงบางส่วนปลูกถั่วแระ ในขณะที่ใช้พื้นที่ที่เหลือปลูกพืชตามสมัยนิยมในพื้นที่ ผลการปลูกถั่วแระดำเนินไปได้ด้วยดีทำให้พ่อถั่วแระขยาย

พื้นที่ปลูกมากขึ้น และหลังจากนั้นเพียงปีเดียวเขาก็ยังได้ขยายการเพาะปลูกถั่วและออกไปอีกและมีความจำเป็นที่จะต้องจ้างแรงงานมาทำงานในพื้นที่เนื่องจากขยายการเพาะปลูกกว้างเกินกว่าที่จะสามารถใช้แรงงานภายในครัวเรือนดูแลพืชได้ นอกจากนี้เขายังปลูกพืชหมุนเวียนที่เป็นพืชในระบบเกษตรแบบมีสัญญาแทนที่พืชแบบดั้งเดิม เช่น มันฝรั่งสำหรับบริษัทเลย์ หัวหอมใหญ่สำหรับบริษัทต่างประเทศ

การเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับตนเอง

“โรเบิร์ตตื่นแต่เช้า ทานอาหารกับครอบครัวและเดินทางไปทำงานของเขา เมื่อไปถึง เจ้าหน้าที่ในสำนักงานของเขาแจ้งว่า วันนี้เขามีนัดประชุมและรับรองแขกจากไทยและญี่ปุ่นในช่วงเช้าและบ่ายตามลำดับ แขกชุดแรกต้องการพบเขาเนื่องจากเขาเป็นตัวอย่างนักธุรกิจที่ประสบความสำเร็จหน่วยงานที่เกี่ยวข้องของไทยอยากขอเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์และให้เขาเป็นต้นแบบสำหรับคนอื่น ๆ ส่วนแขกชุดที่สองเป็นตัวแทนจำหน่ายและกลุ่มลูกค้าที่มีความสัมพันธ์ทางการค้าด้วยดีมายาวนานแขกกลุ่มนี้มาเยี่ยมชมวิธีการผลิตสินค้าของเขาเป็นประจำปีหลายครั้ง นอกจากตารางนัดวันนี้แล้ว เขาและเครือข่ายของเขาก็มีกำหนดการไปเยือนญี่ปุ่นเพื่อสร้างความเข้าใจและความมั่นใจในสินค้าของเขาแก่ผู้บริโภคชาวญี่ปุ่นด้วย โรเบิร์ตรับทราบข้อมูล และคิดวก่อนที่จะถึงกำหนดนัดหมายในวันนี้ เขายังพอมีเวลาที่จะเดินทางไปตรวจโรงงานและพูดคุยกับคนงานหากว่ามีปัญหาเขาจะได้ให้ความเห็นช่วยแก้ไข หลังจากสะสางเอกสารที่สำนักงาน ก่อนออกไปตรวจโรงงาน เขานึกขึ้นมาได้ว่าตารางนัดสัมภาษณ์นักวิชาการจากกรุงเทพฯ ชนกับกำหนดการเดินทางไปประชุมกับคณะกรรมการการเกษตรที่รัฐสภา เขาจึงโทรไปแจ้งเลื่อนนัดสัมภาษณ์ไปเป็นวันอื่นแทน”

ข้อความข้างบน นอกจากชื่อ “โรเบิร์ต” แล้ว ทุกประการเป็นกิจวัตรประจำวันจริงของ “ลุงกล้วย” ตารางการทำงานของเขาดูเหมือนไม่แตกต่างจากนักธุรกิจส่งออกทั่วไป เว้นเสียแต่ว่าเขา

พื้นที่การปลูกพืชเพียงสิบกว่าไร่ และมีกำไรจากการผลิตเพียงปีละประมาณหนึ่งแสนบาท

ด้วยความช่วยเหลือและสนับสนุนจากบริษัทผู้ซื้อ และรัฐในบางกรณี ทั้งทางตรงและทางอ้อม ระบบการเกษตรแบบมีสัญญาเอื้ออำนวยให้เกษตรกรรายย่อยสามารถ “ลงทุน” เพื่อผลิตสินค้าเกษตรได้ โดยไม่จำเป็นต้องใช้เงินลงทุนมาก ไม่จำเป็นต้องใช้พื้นที่มาก ไม่จำเป็นต้องใช้แรงงานมาก ผลที่ตามมาคือ การร่วมลงทุนระหว่างบริษัทผู้ซื้อและเกษตรกรผู้รับทำการเกษตรแบบมีสัญญา เกิดขึ้นได้เพราะมีการเปลี่ยนที่ดินและแรงงานของเกษตรกรให้เป็น “ทุน” ที่สามารถนำไป “ลงทุน” ได้ ซึ่งมีความแตกต่างจากการนำไปให้เช่าตามปกติ เนื่องจากการลงทุนที่ประสบความสำเร็จจำเป็นต้องใช้ทักษะหลายประการมากกว่าการครอบครองสังหาริมทรัพย์ โดยเฉพาะทักษะด้านการบริหารจัดการ ผู้ลงทุนต้องเผชิญหน้ากับความเสี่ยง และการแข่งขันในระบบตลาด และมีความแตกต่างจากการทำธุรกิจเกษตรขนาดใหญ่ที่ต้องใช้ที่ดิน แรงงาน และเงินทุนมาก เกษตรกรรายย่อยจึงมีโอกาที่จะลงทุนในระบบนี้อย่างทั่วถึง

เมื่อที่ดินกลายเป็นทุน ความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับที่ดินและแรงงานก็เปลี่ยนไป ที่ดินไม่ใช่ “ธรรมชาติ” ที่เกษตรกรใช้ “แรงงาน” ของตนลงมือทำเพื่อให้เกิดผลผลิตเหมือนในระบบเกษตรดั้งเดิม เกษตรกรมีวิธีคิดเกี่ยวกับที่ดินใหม่ในฐานะทุนที่สามารถทำให้เกิดผลนอกเงยทางเศรษฐกิจได้โดยไม่จำเป็นต้องลงมือทำงานด้วยตนเอง ด้วยเหตุนี้ ลูกกล้วยจึงมีความคิดที่จะเรียกคือให้นาให้เช่ามาทำแปลงปลูกกล้วย พ่อกว๋และจิ้งขยายพื้นที่การปลูกกล้วยและออกไปโดยจ้างแรงงานมาทำงานในส่วนที่ไม่สามารถทำได้

สำหรับเกษตรกรที่ไม่มี “ทุน” ประเภทที่ดิน พื้นที่ของพวกเขาในระบบเกษตรแบบมีสัญญา คือ การทำหน้าที่เป็น “แรงงาน” เนื่องจากระบบการเกษตรนี้ ต้องการแรงงานมารองรับส่วนขยายจากการผลิตในแปลงเพาะปลูก การเกษตรแบบมีสัญญาที่ประสบความสำเร็จจึงมีผลต่อการจ้างงานและกระจายรายได้ ชัดแตกต่างระหว่างแรงงานในระบบการเกษตรแบบมีสัญญากับแรงงานในระบบเกษตรดั้งเดิมคือ แรงงานในระบบเกษตรแบบมีสัญญาเป็นแรงงานที่มีงานสม่ำเสมอ มีทั้งงานในแปลงเพาะปลูก และงานนอกแปลงเพาะปลูก เช่น การทำงานในโรงงานคัดแยกและบรรจุค่าตอบแทนที่ได้มีอัตราแน่นอนและเป็นเงิน ในขณะที่แรงงานรับจ้างในระบบเกษตรดั้งเดิมนั้น

สภาวะการจ้างงานขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลายประการ ส่วนมากมักจะเป็นงานในแปลงเพาะปลูก อัตราค่าจ้างไม่แน่นอน และไม่จำเป็นต้องจ่ายเป็นเงินเสมอไป ในหลายกรณีก็เป็นการช่วยเหลือกันในชุมชน

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ปี พ.ศ. 2542 นิยามความหมายของเกษตรกรไว้ว่า “เป็นผู้ทำเกษตรกรรม” หมายถึงผู้ที่ทำ “การใช้ที่ดินเพาะปลูกพืชต่าง ๆ รวมทั้งการเลี้ยงสัตว์ การประมง และการป่าไม้”¹⁰⁵ หากพิจารณานิยามนี้กับลักษณะการประกอบอาชีพของลูกกล้วยกับพ่อถั่วแระ จะเห็นว่าไม่ครอบคลุมความเป็นจริงทั้งหมดหลังจากที่พวกเขาเริ่มทำการเกษตรแบบมีสัญญา ในขณะที่ “เกษตรกร” ผู้เป็นแรงงานรับจ้างทำงานในแปลงเพาะปลูกนั้น เขามีได้ใช้ที่ดินผลิตพืชผลทางการเกษตรและแปลงเป็นรายได้ แต่เขาใช้ “แรงงานของเขา” ทำงานในที่ดินเพื่อแลกค่าจ้าง ซึ่งในประเด็นนี้ก็ไม่แตกต่างกับแรงงานรับจ้างในแปลงเกษตรเพื่อการพาณิชย์ทั่วไป

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า การเกษตรแบบมีสัญญาสามารถเปลี่ยน “เกษตรกร” ให้เป็น “ผู้ประกอบการ” และ “แรงงาน” ด้วยการเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับปัจจัยการผลิตสำคัญ คือ ที่ดินและแรงงานให้กลายเป็นทุน

การเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับสมาชิกในชุมชน¹⁰⁶

นาย ก. เป็นเกษตรกร เขาเริ่มทำการเกษตรแบบมีสัญญากับบริษัทร่วมลงทุนจากญี่ปุ่น ด้วยความที่เขาเป็นผู้กว้างขวางมีบารมี มีคนนับถือยำเกรงในชุมชน บริษัทจึงติดต่อให้เขาทำหน้าที่เป็น หัวหน้าชุด รับผิดชอบเกษตรกรผู้เป็นลูกบ้านจำนวนหลายร้อยครัวเรือน รายได้ของเขามาจากการได้รับส่วนแบ่งเปอร์เซ็นต์จากปริมาณผลผลิตของลูกบ้านที่ส่งให้กับบริษัทประมาณกิโลกรัมละ

¹⁰⁵ คณะกรรมการชำระพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, (2546), พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ปี พ.ศ. 2542, กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, น. 144.

¹⁰⁶ ตัวอย่างที่น่าเสนอในที่นี้ เป็นเกษตรกรที่มีตัวตนจริงอยู่ในพื้นที่การทำเกษตรแบบมีสัญญาในจังหวัดเชียงราย ข้อมูลมาจากการสัมภาษณ์และการสังเกตด้วยการลงพื้นที่จำนวน 4 ครั้ง ในระยะเวลาห่างกันประมาณครั้งละ 3 เดือน 6 เดือน และหนึ่งปีตามลำดับ ผู้วิจัยขอปกปิดชื่อจริงเนื่องจากมิได้ขออนุญาตเผยแพร่ชื่อจากผู้ให้สัมภาษณ์

2-4 บาท ภายในระยะเวลาอันสั้น กิจการของเขาเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงเชิงกายภาพที่ชัดเจนเห็นเป็นที่ประจักษ์แก่คนในชุมชนเดียวกันในรูปของรถยนต์ใหม่ บ้านใหม่

นาย ข. เป็นเกษตรกร เขารับทำการเกษตรแบบมีสัญญากับบริษัทร่วมลงทุนจากญี่ปุ่น เขามีที่ดินมากกว่าอัตราเฉลี่ยของเกษตรกรในพื้นที่ประมาณสองเท่า และได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้ที่มีความรู้ความชำนาญในเรื่องเกษตรและการใช้ที่ดินเป็นอย่างดี เขาประสบความสำเร็จในการเพาะปลูกในระบบเกษตรแบบมีสัญญา เขาจึงขยายพื้นที่เพาะปลูกออกไปอย่างสม่ำเสมอในระยะเวลาสองสามปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2551-2554)

นาย ค. เป็นเกษตรกร เขารับทำการเกษตรแบบมีสัญญากับบริษัทร่วมลงทุนจากญี่ปุ่น เขามีพื้นที่เพาะปลูกเล็กน้อยแต่เห็นว่าการเกษตรแบบมีสัญญาให้ผลตอบแทนที่ดีมากกว่าการปลูกพืชแบบดั้งเดิม อย่างไรก็ตาม เขาไม่สามารถปฏิบัติตามเงื่อนไขของการปลูกในระบบการเกษตรแบบมีสัญญาอย่างครบถ้วนได้ หัวหน้าชุดจึงตัดรายชื่อเขาออกจากกลุ่มผู้ปลูก เขาไม่สามารถไปสมัครกับหัวหน้าชุดรายอื่นได้ เนื่องจากหัวหน้าชุดมักไม่ทำงานทับซ้อนกัน ปัจจุบันแม้ว่าเขาต้องการอยู่ในระบบเกษตรแบบมีสัญญา แต่ไม่สามารถกลับเข้าไปได้อีก และจำเป็นต้องปลูกพืชแบบดั้งเดิมซึ่งให้ผลตอบแทนแก่เขาไม่มาก จนถึงทุกวันนี้เขายังคิดแค้นเคืองหัวหน้าชุดที่ตัดสิทธิ์เขาออกจากกลุ่ม

นาย ง. เป็นเกษตรกร แต่เขาไม่มีที่ดิน เขาไม่ผ่านเกณฑ์การรับเข้าเป็นผู้ปลูกในระบบเกษตรแบบมีสัญญา เขามีบทบาทในระบบนี้ด้วยการรับจ้างทำงานในแปลงเพาะปลูกให้กับผู้อยู่ในระบบเกษตรแบบมีสัญญา และรับจ้างทำงานในโรงงานคัดแยกและบรรจุก่อนส่งให้บริษัท อย่างไรก็ตาม ค่าตอบแทนรายวันที่เขาได้ไม่มากนักและถ้าเป็นไปได้ เขาอยากมีที่ดินและอยากรับทำการเกษตรแบบมีสัญญา

เกษตรกรทั้งสี่รายที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ เป็นเกษตรกรที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน แน่นอนว่ามีความเกี่ยวข้องกับการเกษตรแบบมีสัญญาจำนวนหนึ่งสรุปผลการวิจัยว่า การเกษตรแบบมีสัญญาอาจทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางรายได้ในชุมชน (ซึ่งเป็นลักษณะร่วมประการหนึ่งของการพัฒนาทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงปัจจัยสำคัญในการสร้างรายได้ของคนในชนบทจาก

แรงงานมาเป็นทุน (Zhou Yingying, Han Hua, and Stevan Harrell; 2008, p. 532) งานวิจัยชิ้นนี้ก็มีทิศทางสอดคล้องกับข้อสรุปดังกล่าวเช่นเดียวกัน แต่นอกเหนือจากความเหลื่อมล้ำทางด้านการรายได้แล้ว ผู้วิจัยยังสังเกตว่า ภายใต้บริบทการทำการเกษตรแบบมีสัญญาของชุมชนหนึ่ง ๆ ความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับสมาชิกในชุมชนเดียวกันกำลังเกิดการเปลี่ยนแปลง

ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจนประการแรกคือ ความเปลี่ยนแปลงจากความสัมพันธ์จากเพื่อนบ้านในชุมชนเดียวกัน เป็นความสัมพันธ์แบบนายจ้าง-ลูกจ้าง หรือ หัวหน้าชุด-ลูกหมู่ ความเปลี่ยนแปลงประการที่สองคือ การสร้างทักษะเฉพาะทางให้กับเกษตรกรที่ส่งผลให้เกิดตำแหน่งเฉพาะในระบบการผลิต เช่น นาย ก. เปลี่ยนความสัมพันธ์ฉันท์เพื่อนบ้านกับนาย ง. มาเป็นความสัมพันธ์แบบนายจ้าง-ลูกจ้าง ผ่านการจ้างงานถาวรเป็นระยะเวลานาน ในขณะเดียวกัน นาย ก. นาย ข. นาย ค. และนาย ง. จะถูกทำให้มีทักษะเฉพาะด้านในกระบวนการผลิตแบบการเกษตรแบบมีสัญญา นาย ก. จึงกลายเป็นเกษตรกรที่มีทักษะในการบริหารการเกษตร ควบคุมเกษตรกรมากกว่าการเพาะปลูก นาย ข. อาจกลายเป็นเกษตรกรที่มีความชำนาญในการปลูกพืชเฉพาะอย่างเท่านั้น และอาจจะประสบความยากลำบากในการเปลี่ยนไปปลูกพืชอื่นนอกกรอบการเกษตรแบบมีสัญญา กล่าวคือ ในระบบนี้ ต้องการทักษะเฉพาะด้านจากเกษตรกร คล้ายคลึงกับระบบการผลิตแบบสายพาน มากกว่าทักษะรอบด้านในวิถีชีวิตเกษตรแบบปกติ

ความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวทั้งสองประการ เป็นความสัมพันธ์แบบสูง-ต่ำ¹⁰⁷ ซึ่งแตกต่างจากความสัมพันธ์ของชุมชนแบบดั้งเดิมที่มีลักษณะเป็นแนวราบมากกว่า ความร่ำรวยของสมาชิกในชุมชนในปัจจุบันเป็นผลมาจากแรงงานของสมาชิกในชุมชนคนอื่น ๆ ผลประโยชน์ที่สมาชิกชุมชนที่ร่ำรวยกว่าส่งผ่านมายังสมาชิกชุมชนที่มีความมั่งคั่งน้อยกว่า หรือยากจนกว่าจึงเป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนแบบแนวราบ ความมั่งมี ความยากจน การกระจายรายได้ จะมีมิติของการแบ่งปัน เป็นสินน้ำใจ เป็นการให้

¹⁰⁷ เกษตรกรผู้ให้สัมภาษณ์หลายรายอธิบายความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นด้วยบุญและวาสนาที่ไม่เท่ากันแต่ก็ยอมรับว่าฐานะที่ไม่เท่ากันและห่างกันมากขึ้นเรื่อย ๆ นี่ทำให้เกิดช่องว่างที่มากขึ้นในความสัมพันธ์ระหว่างกันฉันท์เพื่อนร่วมชุมชน

ระหว่างผู้ที่มีกับผู้ที่น้อยกว่า หรือไม่มี หรือเป็นการแลกเปลี่ยนกันระหว่างสมาชิกในชุมชนเดียวกัน ที่ช่วยเหลือกันในยามจำเป็น

ในระบบเกษตรแบบมีสัญญา ระดับชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีของบุคคลในชุมชนเดียวกันจึงเป็นเรื่องของการกักตุนโอกาส (Opportunity Hoarding) หรือมีโอกาสดีกว่า และเป็นเรื่องของโครงสร้างทางการผลิตที่มีผู้ได้มากกว่า-ได้น้อยกว่าสืบทอดกันเป็นทอด ๆ โอกาสของการมีรายได้ที่ดีมากขึ้นของเกษตรกรในพื้นที่ตัวอย่างขึ้นอยู่กับ การถือครองที่ดินและความสามารถในการเข้าร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่ม ตลอดจนการได้รับสิทธิเฉพาะในโครงสร้างการผลิต เช่น การเป็นหัวหน้าชุดรายได้ของผู้ที่อยู่ในตำแหน่งการผลิตที่สูงกว่าจะแปรผันตามรายได้ของผู้ที่อยู่ในตำแหน่งการผลิตที่ต่ำกว่า (ลูกไร่ปลูกมากหัวหน้าชุดยิ่งได้มาก)

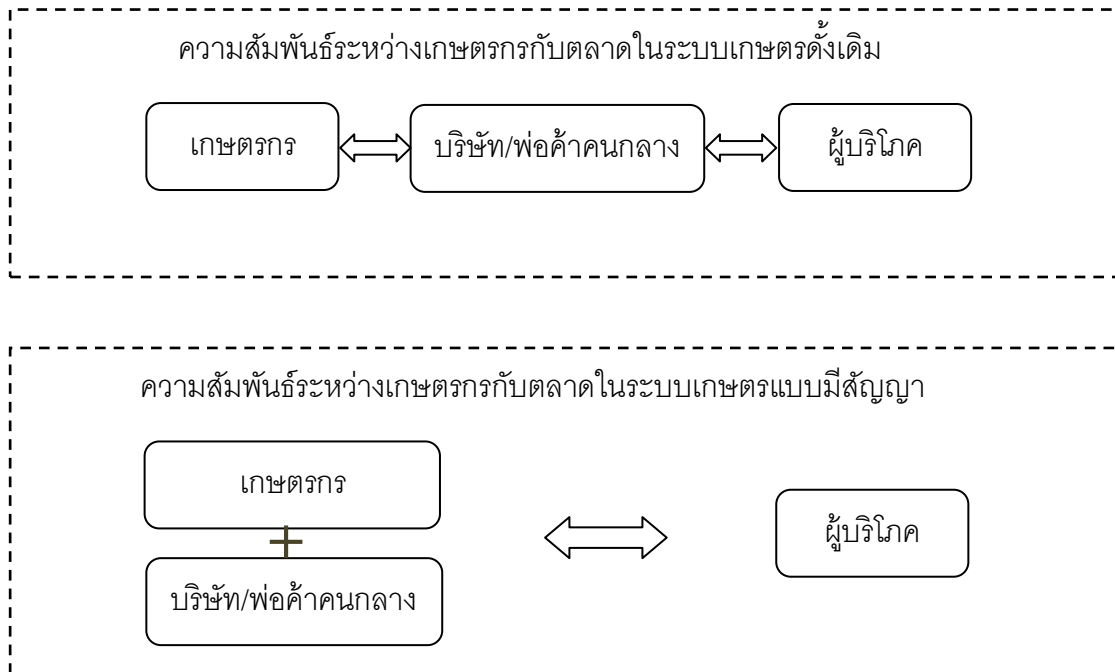
การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์นี้ มีนัยว่าการเกษตรแบบมีสัญญาเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนที่เคยมีสายสัมพันธ์ที่รอบด้าน ให้มามีความสัมพันธ์กันในระบบตลาด ในสถานะต่าง ๆ กัน ด้วยการเปลี่ยนสมาชิกในชุมชนให้ “สามารถ” มีความเป็นปัจเจกชนมากขึ้นได้ การดำรงชีวิตในชุมชนที่จำเป็นต้องแลกเปลี่ยนพึ่งพากันในชุมชน สามารถถูกทดแทนได้ด้วยการจัดหาผ่านระบบตลาด ได้แก่ การจ้างแรงงาน การให้เช่าอุปกรณ์อำนวยความสะดวกในการผลิต เป็นต้น ความสัมพันธ์ในระบบตลาดเช่นนี้ ปัจจัยที่ส่งผลมากต่อชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีของเกษตรกร คือการกักตุนโอกาส ด้วยการถือครองกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินหรือทรัพยากร การเป็นสมาชิกกลุ่ม และการมีพื้นที่อยู่บนโครงสร้างการผลิตที่เหนือกว่าสมาชิกคนอื่น ๆ เช่น การเป็นหัวหน้าชุด การเป็นเจ้าของกิจการ เป็นต้น

การเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับตลาด

ลูกกล้วยและพ่อถั่วกระเคยเป็นเกษตรกรที่ทำหน้าที่ผลิตและนำไปจำหน่าย หรือมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อไปจำหน่ายต่อ ความสัมพันธ์กับตลาดของลูกกล้วยและพ่อถั่วกระเคยเป็นแบบความสัมพันธ์โดยตรง ซื้อขาย ณ ราคาตลาดในช่วงเวลานั้น (Spot Market) ที่ผู้ซื้อผู้ขายแต่ละรายเข้ามาแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการโดยแบกรับความเสี่ยงและความผันผวนด้านราคาและปริมาณด้วยตนเอง

การรับทำการเกษตรแบบมีสัญญาทำให้ลูกค้าและพ่อค้าไม่จำเป็นต้องแบกรับความเสี่ยงและความผันผวนเรื่องตลาดและเรื่องราคาทั้งหมด อีกทั้งยังไม่จำเป็นต้องไปมีความสัมพันธ์ทางตรงกับตลาด โดยมีบริษัทผู้รับซื้อทำหน้าที่จัดการความสัมพันธ์กับตลาดแทน เกษตรกร มีนักวิชาการหลายท่านให้ความเห็นว่า การเกษตรแบบมีสัญญาทำให้บริษัทรับหน้าที่แบกรับความเสี่ยงเรื่องตลาดและราคาแทนเกษตรกร ในความเห็นของผู้วิจัย การแบกรับความเสี่ยงของบริษัทไม่ได้หมายความว่าเกษตรกรผู้รับทำสัญญาจะหลุดพ้นไปจากความเสี่ยงนี้โดยสิ้นเชิง เพราะในทางปฏิบัติแล้ว ระบบการเกษตรแบบมีสัญญาไม่ได้ตัดความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับตลาดออกไปโดยสิ้นเชิง เกษตรกรยังมีความสัมพันธ์กับตลาดอยู่ แต่ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของบริษัทผู้ทำการเกษตรแบบมีสัญญา หากบริษัทไม่สามารถแข่งขันในตลาด หรือล้มเหลวจากการเสี่ยงของการลงทุนในตลาด เกษตรกรก็จะเป็นผู้ได้รับผลกระทบในแง่ลบจากความเสี่ยงนั้นด้วยในบั้นปลาย ดังเช่นในกรณีของกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกข้าวญี่ปุ่น จังหวัดสุโขทัย ที่บริษัทผู้รับทำการเกษตรแบบมีสัญญาเกิดปัญหาภายในบริษัทจนต้องปิดตัวลงและไม่สามารถจ่ายค่าข้าวญี่ปุ่นที่รับซื้อมาจากเกษตรกรได้ อย่างไรก็ตามในขณะที่เกษตรกรยังมีความสัมพันธ์กับตลาดด้านความเสี่ยงอยู่ ความสัมพันธ์กับตลาดด้านตำแหน่งในตลาดของเกษตรกรในฐานะผู้ขายสินค้าจะค่อย ๆ หดหายไปเนื่องจากบริษัทบริหารจัดการแทน

ภาพที่ 7 การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับตลาด

เราอาจจะสามารถทำความเข้าใจเรื่องการแบกรับความเสี่ยงของเกษตรกรได้ดีมากขึ้นเมื่อพิจารณาการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับตลาดในระบบการเกษตรแบบมีสัญญา ในระบบการเกษตรแบบดั้งเดิม ตำแหน่งของเกษตรกรในระบบตลาดอยู่ในฐานะผู้ผลิต ในตำแหน่งนี้ ผู้ผลิตรับผิดชอบความเสี่ยงในระบบตลาดทั้งหมดพร้อมกับมีโอกาสที่จะได้กำไรสูงสุดจากตลาดด้วยเช่นกัน แต่ในระบบการเกษตรแบบมีสัญญา แม้ว่าเกษตรกรจะทำหน้าที่ผลิตสินค้าเกษตรเหมือนเดิม แต่ตำแหน่งของเกษตรกรในระบบตลาดเปลี่ยนแปลงจากตำแหน่งผู้ผลิตไปสู่สถานะที่อาจเรียกได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของบริษัทผู้รับซื้อ หรือ “พนักงาน” ของบริษัท แต่เป็นพนักงานของบริษัทที่บริษัทไม่ต้องแบกรับภาระเรื่องเงินเดือน และสวัสดิการต่าง ๆ เกษตรกรจึงได้รับผลตอบแทนตามที่ตกลงกับบริษัท ไม่มากไม่น้อยไปกว่านั้น แต่ไม่ได้หมายความว่าปลอดจากความเสี่ยงโดยสิ้นเชิง ตามกรณีตัวอย่างที่ได้กล่าวมาแล้ว

อะไรคือต้นทุนของเกษตรกรในความสัมพันธ์กับตลาดผ่านการเป็นส่วนหนึ่งของบริษัท แลกกับความเสี่ยงในระบบตลาดที่ลดลง? จากการศึกษาและสังเกตกลุ่มตัวอย่าง ผู้วิจัยเห็นว่าต้นทุนที่เกษตรกรต้องแลกเปลี่ยนกับความสัมพันธ์ใหม่นี้อย่างน้อยสามประการ

ต้นทุนประการแรก คือ การสูญเสียกรรมสิทธิ์เหนือผลผลิต เกษตรกรในฐานะผู้ผลิตย่อมมีกรรมสิทธิ์เหนือผลผลิต เกษตรกรในฐานะ “พนักงาน” ย่อมมีหน้าที่ดูแลผลผลิตอันเป็นทรัพย์สินของบริษัท โดยมีบริษัทเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์เหนือผลผลิตที่แท้จริง

ต้นทุนประการที่สอง คือ การสูญเสียเสรีภาพในการตัดสินใจเหนือกระบวนการผลิต เกษตรกรในระบบการเกษตรแบบมีสัญญาเป็นผู้ดูแลแปลงเพาะปลูกภายใต้เงื่อนไขอันเคร่งครัดของบริษัทคู่สัญญา ในเรื่องของพันธุ์ วิธีการเพาะปลูก ระยะเวลาการให้น้ำ ให้น้ำปุ๋ย วิธีการดูแลรักษา วิธีการเก็บ การคัดแยก การบรรจุหีบห่อ กระบวนการผลิตตั้งแต่ต้นจนถึงมือบริษัทขนส่งล้วนอยู่ภายใต้การกำกับของบริษัท ในขณะที่ความเสี่ยงที่จะเกิดความเสียหายกับผลผลิตระหว่างกระบวนการผลิตตกเป็นของเกษตรกร

ต้นทุนประการที่สาม คือ การสูญเสียโอกาสที่จะพัฒนาตนเองอย่างรอบด้านของเกษตรกร โดยเฉพาะทักษะในการแข่งขันในตลาดด้วยตนเอง และทักษะด้านการเพาะปลูก หรือพัฒนาพันธุ์พืช เกษตรกรในระบบนี้ขาดแรงจูงใจที่จะต้องพัฒนาทักษะทั้งสองประการ เนื่องจากบริษัทรับผิดชอบการทำหน้าที่ดังกล่าวแทนเกษตรกร

การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับรัฐ

ภาคเกษตรเป็นภาคการผลิตที่ได้รับการอุดหนุนและปกป้องตลาดจากภาครัฐสูง เพราะเป็นแหล่งกำเนิดวัฒนธรรม เป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีพ เป็นฐานสำคัญของการพัฒนาภาคการผลิตอื่น ๆ เช่น ภาคอุตสาหกรรม และเป็นภาคการผลิตที่มีความสำคัญทางการเมือง

เกษตรกรในระบบการเกษตรแบบดั้งเดิมมีความสัมพันธ์กับรัฐใกล้ชิดในฐานะผู้รับความช่วยเหลือจากรัฐ ในด้านนโยบายราคา การสนับสนุนด้านเงินทุน ปัจจัยการผลิต เหตุผลประการหนึ่งที่รัฐไทยมีความจำเป็นต้องอุดหนุนเกษตรกรเนื่องจากการกำหนดให้การพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นหัวใจที่จะยกระดับการพัฒนาของประเทศ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องกดราคาสินค้าเกษตรประเภทอาหารจำเป็นให้ต่ำ เพื่อให้สามารถกำหนดระดับอัตราค่าแรงขั้นต่ำให้สูงให้ผู้ประกอบการ

และนักลงทุน ตลอดจนให้สามารถผลิตเพื่อการแข่งขันในตลาดโลกได้ด้วยต้นทุนที่ต่ำกว่า

ระบบเกษตรแบบมีสัญญาสามารถเข้ามาทดแทน หรือเสริมการอุดหนุนภาคเกษตรจากภาครัฐได้ ด้วยการรับหน้าที่บางส่วนแทนรัฐ เช่น การจัดหาทุน บัณฑิตการผลิต หรือ การให้ความรู้แก่เกษตรกร นอกจากนี้ เกษตรกรผู้รับทำการเกษตรแบบมีสัญญาจากต่างประเทศไม่มีความจำเป็นต้องพึ่งพาการปกป้องตลาดสินค้าเกษตรของประเทศไทย เนื่องจากสามารถขายผลผลิตในราคาที่สูงกว่าท้องตลาดได้ตามสัญญา นอกจากนี้ในบางกรณี ภาคเอกชนยังสามารถใช้กลไกของภาครัฐในการสนับสนุนหรือส่งเสริมการเกษตรแบบมีสัญญาอีกด้วย

เกษตรกรในระบบการเกษตรแบบมีสัญญากับเกษตรกรนอกระบบการเกษตรแบบมีสัญญาจึงมีความจำเป็นในการพึ่งพิงการอุดหนุนจากรัฐในระดับที่ต่างกันและในประเด็นที่แตกต่างกัน เกษตรกรในระบบการเกษตรแบบมีสัญญาไม่มีความจำเป็นต้องพึ่งพาการอุดหนุนด้านทุน บัณฑิตการผลิต และราคาและการปกป้องตลาดจากรัฐ ในขณะที่เกษตรกรในระบบการผลิตแบบดั้งเดิมยังมีความจำเป็นต้องได้รับการอุดหนุนและการปกป้องจากรัฐในประเด็นดังกล่าวอยู่ แต่เกษตรกรในระบบการเกษตรแบบมีสัญญามีความต้องการให้รัฐช่วยเหลือและสนับสนุนในด้านการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน การออกแบบและสร้างกฎหมาย กฎระเบียบ กติกาที่ชัดเจนและเอื้อประโยชน์แก่เกษตรกรมากขึ้น ตลอดจนมีความจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนจากการทำข้อตกลงในระดับนานาชาติของรัฐ

สำหรับเกษตรกรในระบบการเกษตรแบบมีสัญญา ระดับความจำเป็นในการพึ่งพิงรัฐจะน้อยกว่าเกษตรกรนอกระบบการเกษตรแบบมีสัญญา โดยมีบริษัทมารับหน้าที่ดูแลและช่วยเหลือเกษตรกรแทนรัฐในบางด้าน การเกษตรแบบมีสัญญาจึงเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาตามแนวทางเสรีนิยมใหม่ที่ต้องการเห็นกลไกการตลาดทำหน้าที่ดูแลประชาชนแทนสวัสดิการ หรือการปกป้องจากรัฐ เพราะยึดในหลักการว่าความมั่งคั่งของประชาชนจะสามารถเข้าถึงได้ผ่านกลไกตลาดเสรี¹⁰⁸

¹⁰⁸ Harvey, David, (2007), *A Brief History of Neoliberalism*, New York: Oxford, p. 2

ดังนั้น ในกรณีของการทำการเกษตรแบบมีสัญญาที่ประสบความสำเร็จ เกษตรกรที่ให้สัมภาษณ์มักจะไม่ค่อยเรียกร้องความช่วยเหลือจากรัฐ รัฐในสายตาของผู้ที่เกี่ยวข้องในระบบเกษตรแบบมีสัญญาจึงควรทำหน้าที่ควบคุมกฎระเบียบและอำนวยความสะดวก (Regulate and Facilitate) มากกว่าที่จะเข้ามาแทรกแซงกลไกการตลาด ผ่านนโยบายราคา หรือปกป้องตลาดผ่านกลไกทางภาษีและที่มิใช่ภาษี ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการทำการเกษตรแบบมีสัญญาของ FAO ที่ทำการศึกษาโดย Eaton และ Shepherd ว่า การเกษตรแบบมีสัญญาที่ประสบความสำเร็จจะต้องได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล แต่บทบาทของรัฐบาลควรจะเป็นในด้านการควบคุมกฎระเบียบ การสนับสนุน และบทบาทด้านการพัฒนา โดยเฉพาะในด้านกฎหมาย¹⁰⁹

การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับโลก

ความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับโลก ในกรณีตัวอย่างคือประเทศญี่ปุ่น ในอดีตดูเหมือนจะเป็นความสัมพันธ์ที่ห่างไกลและแทบจะไม่ส่งผลกระทบถึงกันโดยตรง แต่การเกษตรแบบมีสัญญาทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมเกษตรกรในชนบทกับโลกอันห่างไกลอย่างเป็นรูปธรรม ทันทีที่พรมแดนทางกายภาพและทางกฎหมายเปิดกว้างสำหรับการเคลื่อนที่ของทุน สินค้าและบริการอย่างเสรีมากยิ่งขึ้น การเกษตรแบบมีสัญญาทำให้ระยะห่างระหว่างเกษตรกรกับผู้บริโภคสายสุดท้ายหดสั้นลง โลกาภิวัตน์และการค้าเสรีย่อโลกและเปิดโอกาสให้กับธุรกิจเกษตรข้ามชาติองค์ประกอบเหล่านี้ทำให้เกษตรกรสามารถผลิตและจำหน่ายให้กับผู้บริโภคต่างแดนได้ด้วยขั้นตอนที่สั้นมากเมื่อเทียบกับระบบการผลิตสินค้าเกษตรแบบดั้งเดิม นอกจากนี้เทคโนโลยีด้านสารสนเทศ และระบบตรวจสอบย้อนหลังที่พัฒนาโดยบริษัทผู้นำเข้า ทำให้ผู้บริโภคต่างแดนก็สามารถตรวจสอบย้อนกลับไปยังแหล่งผลิต ได้เห็นหน้าค่าตาผู้ปลูก ได้รับรู้กระบวนการผลิตจากแดนไกลในทุกชั้นทุกตอนก่อนจะบริโภค การเกษตรแบบมีสัญญาจึงมีส่วนในการนำผู้ผลิตและผู้บริโภคจำนวนมากที่อยู่ห่างไกลกันมาใกล้ชิดกันได้

สืบเนื่องจากรูปแบบความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไประหว่างเกษตรกรกับรัฐ นอกจากเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรแบบมีสัญญาจะมีความจำเป็นในการพึ่งพารัฐ

¹⁰⁹ Eaton and Shepherds, (2001), p. 36-37

น้อยลงแล้ว ยังจะได้รับผลกระทบจากนโยบายหรือความเปลี่ยนแปลงเรื่องราคาและปริมาณสินค้าอาหารในระดับนานาชาติมากกว่าความเปลี่ยนแปลงเรื่องดังกล่าวภายในประเทศ กล่าวอย่างเป็นรูปธรรมคือ ลูกกล้วยและพ่อถั่วแระไม่ได้รับผลกระทบใด ๆ เลยจากการที่ราคากล้วยหอมภายในประเทศตกต่ำ หรือไม่มีผู้ต้องการบริโภคถั่วแระ แต่จะได้รับผลกระทบมากจากความเปลี่ยนแปลงในเรื่องราคาและปริมาณความต้องการกล้วยหรือถั่วแระในญี่ปุ่น หรือแม้แต่อาจจะได้รับผลกระทบเมื่อมีแหล่งผู้ผลิตสินค้าประเภทเดียวกันในตลาดโลกเพิ่มขึ้นหรือลดลง ซึ่งหมายความว่า เกษตรกรในระบบการเกษตรแบบมีสัญญาจะมีความเชื่อมโยงกับ “ชุมชน” และ “ตลาด” โลกของสินค้าเกษตรที่พวกเขาทำการเกษตรแบบมีสัญญา มากกว่ามีความเชื่อมโยงกับ “ชุมชน” และ “ตลาด” ในพื้นที่ที่พวกเขาทำการผลิตและอยู่อาศัย

รัฐไทยกับการเกษตรแบบมีสัญญา

ในอดีต รัฐไทยมีความริเริ่มที่จะพัฒนาศักยภาพของภาคเกษตรและออกแบบสถาบันที่คอยให้ความช่วยเหลือเกษตรกร ด้วยการเริ่มกล่าวถึงศักยภาพของภาคเกษตรไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 ปี พ.ศ. 2520-2524 หรือ ค.ศ. 1977-1981 ร่วมกับพระราชบัญญัติการลงทุนของคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน (BOI) ที่ส่งเสริมการลงทุนด้านอุตสาหกรรมเกษตรมีส่วนอย่างมากในการส่งเสริมธุรกิจเกษตร¹¹⁰ นับจากนั้นการสนับสนุนธุรกิจเกษตรและการเกษตรแบบมีสัญญาก็ถูกบรรจุไว้ในแผนพัฒนาฯ อย่างต่อเนื่องทั้งในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5, 6, และฉบับที่ 7¹¹¹

¹¹⁰ Jasper Goss and David Burch, “From Agricultural Modernisation to Agri-Food Globalisation: The Waning of National Development in Thailand,” *Third World Quarterly*, Vol. 22, No. 6, The Post-Cold War Predicament, (Dec., 2001), p. 978

¹¹¹ (1) สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, (ม.ป.ป.), แผนการแก้ปัญหาความยากจน (บทที่ 2), ใน ส่วนที่หก: การแก้ปัญหาความยากจนและพัฒนาชนบทเขตล้าหลัง, *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5*, หน้า 319-330, แหล่งที่มา <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=87>;

(2) สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, (ม.ป.ป.), การผลิตเพื่อขาย (บทที่ 3), ใน แผนงานที่ 7 แผนพัฒนาระบบการผลิต การตลาด และการสร้างงาน, *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม*

ในปัจจุบัน ประเทศไทยยังคงให้ความสำคัญและมีบทบาทสูงสำหรับภาคเกษตรในภาพรวม เมื่อพิจารณาจากงบประมาณประจำปีของรัฐที่นำไปใช้เกี่ยวกับภาคเกษตร ที่ใกล้เคียงกับกระทรวงคมนาคม มากกว่ากระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ แม้ว่าจะน้อยกว่ากระทรวงกลาโหมอย่างเทียบกันไม่ได้ก็ตาม ในปีงบประมาณ 2554 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้รับงบประมาณ 73,913.6 ล้านบาท กระทรวงคมนาคมได้รับงบประมาณ 80,354.00 ล้านบาท กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงพัฒนาสังคมฯ ได้รับงบประมาณ 7,469.31 ล้านบาท และ 9,756.33 ล้านบาทตามลำดับ¹¹² เป้าหมายการทำงานของกระทรวงเกษตรฯ ที่ครอบคลุมรอบด้าน ทั้งในด้านการพัฒนาและการส่งเสริมการเกษตร การฟื้นฟูอาชีพและแก้ไขปัญหา การจัดการแหล่งน้ำ ที่ดิน และบริการอื่น ๆ

อย่างไรก็ตาม จากกรณีศึกษาในพื้นที่บ้านลาดและบ้านร้อง บทบาทรัฐ กลไกของรัฐ ส่วนกลางและรัฐท้องถิ่นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรแบบมีสัญญามักจะเป็นไปในลักษณะของการเป็นผู้ให้การสนับสนุน เผยแพร่ เป็นหลัก หรืออาจจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่าบริษัทข้ามชาติสามารถใช้กลไกของรัฐไทยทั้งส่วนกลาง ภูมิภาคและท้องถิ่นช่วยส่งเสริมการทำการเกษตรแบบมีสัญญาของตนเอง ในขณะที่บทบาทของรัฐในด้านการควบคุมค่อนข้างต่ำ เป็นต้นว่าไม่มีการเก็บสถิติข้อมูลเกี่ยวกับการทำการเกษตรแบบมีสัญญาของบริษัทข้ามชาติในท้องที่บ้านร้อง

Eaton และ Shepherds เสนอว่าบทบาทที่พึงประสงค์ของรัฐในการสร้างการเกษตรแบบมีสัญญาที่ประสบความสำเร็จ คือบทบาทด้านควบคุมกฎระเบียบ สนับสนุน และบทบาทด้านการ

แห่งชาติฉบับที่ 6, หน้า 210-214, แหล่งที่มา <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=88>;

(3) สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, (ม.ป.ป.), การพัฒนาการเกษตร (บทที่ 2) ใน ส่วนที่ 2: แนวทางการรักษาอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจให้มีเสถียรภาพ, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7, หน้า 40-42, แหล่งที่มา <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=89>

¹¹² สำนักงบประมาณ สำนักนายกรัฐมนตรี. (ม.ป.ป.). งบประมาณโดยสังเขป (ฉบับปรับปรุง) ตาม

พระราชบัญญัติประจำปีงบประมาณรายจ่าย พ.ศ. 2554. แหล่งที่มา

<http://www.bb.go.th/FILEROOM/CABBBBIWEBFORM/DRAWER29/GENERAL/DATA0000/00000103.PD>

F. น. 68.

พัฒนาซึ่งจะเห็นได้ว่า รัฐไทยดำเนินนโยบายสอดคล้องกับข้อเสนอของ Eaton และ Shepherds มาก แต่ข้อเสนอของ Eaton และ Shepherds เสนอจากฐานคิดเรื่องความสำเร็จของการทำการเกษตรแบบมีสัญญา ซึ่งเมื่อพิจารณาจากมุมมองทางสังคมที่รอบด้าน บทบาทของรัฐเพียงเท่านั้นอาจจะไม่เพียงพอ เพราะนอกจากความสำเร็จทางเศรษฐกิจของการทำการเกษตรแบบมีสัญญาแล้วรัฐยังมีพันธกิจในการดูแลสังคมในด้านอื่น ๆ ด้วย เช่น สิ่งแวดล้อม และความมั่นคงทางอาหารของชาติที่จะได้รับผลกระทบจากการเข้ามาทำการเกษตรแบบมีสัญญาของบริษัทข้ามชาติ

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย องค์ความรู้ และข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

เปรียบเทียบกรณีศึกษากับองค์ความรู้เรื่องการเกษตรแบบมีสัญญาที่มีอยู่แล้ว

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเข้มแข็งของชุมชนกับการเกษตรแบบมีสัญญาของบริษัทญี่ปุ่นในประเทศไทยจำนวน 2 กรณี คือ สหกรณ์บ้านลาด และกลุ่มผู้ปลูกถั่วแระ แม้จะเป็นการศึกษากลุ่มตัวอย่างขนาดเล็ก ที่มุ่งเน้นทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการเกษตรแบบมีสัญญา อย่างไรก็ตามผู้วิจัยมีความเห็นว่า การศึกษานี้สามารถใช้เปรียบเทียบและเป็นตัวอย่างที่จะสะท้อนภาพการเกษตรแบบมีสัญญาในหลายประเด็น

ข้อดีและข้อเสียของการเกษตรแบบมีสัญญา

งานวิจัยจำนวนมากแจกแจงข้อดีข้อเสียหรือผลประโยชน์ที่เกษตรกรกับบริษัทจะได้จากการทำเกษตรแบบมีสัญญาแตกต่างกันไปตามเงื่อนไขนานาประการ ผู้วิจัยเห็นด้วยแต่ขอสรุปลงไปอีกว่า สิ่งที่ทำให้เกิดความแตกต่างของข้อดีข้อเสียของการเกษตรแบบมีสัญญาในที่ต่าง ๆ นั้นคือ “อำนาจต่อรอง” ระหว่างบริษัทกับเกษตรกร ซึ่งอำนาจต่อรองนี้เกิดจากการถือทรัพยากรและมีทางเลือกมากกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง ฝ่ายที่มีทรัพยากรมากและมีโอกาสเลือกได้มากกว่าจะมีโอกาสได้ประโยชน์จากการเกษตรแบบมีสัญญามากกว่า ในการนี้รัฐคือกุญแจสำคัญของการกำหนดให้บริษัทหรือเกษตรกรมีอำนาจต่อรองมากหรือน้อยผ่านโครงสร้างทางกฎหมาย เช่น กฎหมายกรรมสิทธิ์ที่ดินร่วมในจีน กฎระเบียบเรื่องการทำเกษตรแบบมีสัญญาผ่านสหกรณ์ในญี่ปุ่นทำให้บริษัทลดโอกาสที่จะมีอำนาจต่อรองเหนือเกษตรกรรายย่อยลง

ในกระบวนการทำการเกษตรแบบมีสัญญาจะมีกระบวนการแยกการทำงาน ซึ่งนำไปสู่การลดทักษะรอบด้านของเกษตรกรหรือลดทักษะแรงงาน (Deskilling of labor) จากการสังเกตเกษตรกรในกลุ่มตัวอย่างสองกลุ่มพบว่าเกษตรกรที่มีทางเลือกในการทำเกษตร เช่น เกษตรกรบ้านลาดสามารถปลูกพืชหมุนเวียนอื่นสลับกับกล้วยหอม เกษตรกรบ้านร้องสามารถรับปลูกพืชใน

ระบบเกษตรแบบมีสัญญาจากบริษัทอื่น ๆ ทำให้ทักษะของเกษตรกรไม่ได้ถูกลดลงจนเหลือทักษะเฉพาะด้านเพียงอย่างเดียว เพราะเกษตรกรยังจำเป็นต้องใช้ทักษะอื่น ๆ ในการเพาะปลูกและบริหารพืชชนิดอื่นพร้อมกันไปด้วย ข้อสังเกตนี้ก็สอดคล้องกับ Grossman ว่ากระบวนการลดทักษะเกษตรกรอาจจะเกิดขึ้นจริงในกรณีศึกษาบางกรณี แต่ไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในทุกกรณี ในบางกรณี เกษตรกรต้องปรับปรุงเทคนิคให้เข้ากับบริบทท้องถิ่น บางครั้ง ยังดัดแปลงเทคโนโลยีที่ได้รับจากพืชที่ทำการเกษตรแบบมีสัญญาไปใช้ในพืชอื่นที่มีได้ทำสัญญาไว้ด้วย ทั้งสองกรณีนี้ Grossman¹¹³ มีความเห็นว่าควรนับเป็นทักษะที่เพิ่มขึ้นมากกว่าเป็นการลดทักษะ ซึ่งผู้วิจัยก็เห็นด้วยกับ Grossman แต่ต้องเพิ่มเงื่อนไขเฉพาะเจาะจงเป็นราย ๆ

ต่อประเด็นอำนาจตัดสินใจเต็มของเกษตรกร หรือ Peasant autonomy นั้น Watts¹¹⁴ เสนอว่า autonomy ของเกษตรกรในระบบนี้ว่าเป็นแค่มายาภาพ สามารถเรียกได้ว่าเป็น “แรงงานติดที่” (propertied laborers) หรือไม่นั้น Grossman มีความเห็นว่า เกษตรกรยังมีอำนาจที่จะตัดสินใจ “ออกจาก” ระบบการเกษตรแบบมีสัญญา และสามารถใช้ที่ดินของตนเองไปปลูกพืชอื่น ๆ ได้โดยไม่จำเป็นต้องปฏิบัติตามบริษัทหรือหน่วยงานที่สนับสนุนการเกษตรแบบมีสัญญา ในประเด็นนี้ผู้วิจัยมีความเห็นเพิ่มเติมจากของ Watts และ Grossman ว่า การศึกษาค้นคว้านี้ทำให้เห็นกรณีที่สองกล่าวมา แต่กรณีจะเป็นไปดังนั้นหรือไม่ ก็ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขประกอบ โดยเฉพาะเงื่อนไขเรื่อง “อำนาจต่อรอง” ที่มีพื้นฐานจากที่ดิน คุณภาพของดิน ทักษะ การรวมกลุ่ม และการแข่งขันในตลาด เช่น ประเภทของสินค้าเกษตร หรือปริมาณผู้เสนอปลูก

ปัญหาสำคัญอีกปัญหาหนึ่งของเกษตรกรรายย่อยในระบบการเกษตรแบบมีสัญญาคือการถูกลดชั้นเป็นเพียงแรงงานสำหรับผู้ที่ไม่มีที่ดิน¹¹⁵ หรือการพึ่งพิงบริษัทมากเกินไปในด้านการ

¹¹³ Lawrence Grossman, (1998), *The Political Ecology of Bananas: Contract Farming, Peasants, and Agrarian Change in the Eastern Caribbean*, London: University of North Carolina Press, p.204

¹¹⁴ Peter D. Little and Michael J. Watts, (1994)

¹¹⁵ G. Porter and K. Phillips-Howard, (1997), “Comparing contracts: an evaluation of contract farming schemes in Africa,” *World Development* , 25(2), p. 235

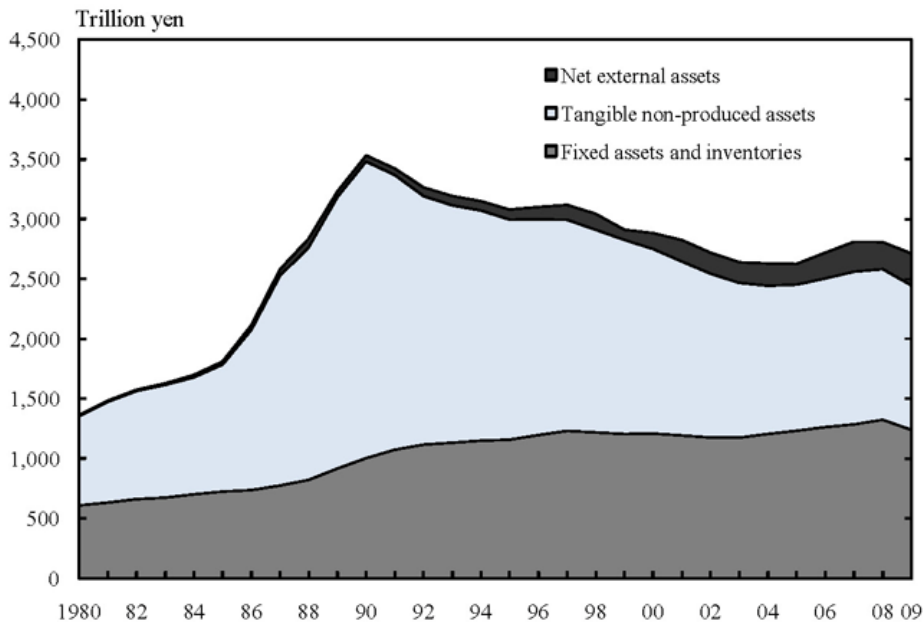
ผลิต¹¹⁶ สำหรับเกษตรกรไทย ปัญหาเกษตรกรไรที่ดินกลายเป็นแรงงานเกิดขึ้นเช่นเดียวกันกับพื้นที่อื่น ๆ ในขณะที่ปัญหาการพึ่งพิงบริษัทมากเกินไปด้านการผลิตนั้น จากการลงพื้นที่หลายครั้งในระยะเวลาต่อเนื่องสามถึงสี่ปีพบว่าเกษตรกรมีการประเมินความเสี่ยงด้านนี้อยู่ตลอดเวลา เช่น กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกถั่วแระในจังหวัดเชียงใหม่จำนวนมากรับทำการเกษตรแบบมีสัญญาและมีการปลูกพืชหลากหลายรูปแบบตามแต่โอกาสเอื้ออำนวย จนอาจกล่าวได้ว่าเกษตรกรในระบบเกษตรแบบมีสัญญาก็นำหน้าเสมือนเป็นผู้ประกอบการและมีการแสวงหาโอกาสในการลงทุนจากส่วนเกินที่ได้รับอยู่ตลอดเวลาเช่นเดียวกัน

การเกษตรแบบมีสัญญาเป็นเรื่องของโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองโลก?

งานของ Little และ Watts แสดงให้เห็นว่าการเกษตรแบบมีสัญญากำเนิดมาบนพื้นฐานความเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขท้องถิ่นกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองของโลกมากกว่าจะเป็นเรื่องของการพัฒนาทางด้านเทคนิคการผลิตและกระบวนการผลิตเท่านั้น ในประเด็นนี้ การศึกษาของผู้วิจัยก็ทำให้เห็นภาพเช่นเดียวกัน กล่าวคือ กระบวนการทำการเกษตรแบบมีสัญญาของบริษัทญี่ปุ่นในไทย สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองของโลกและของญี่ปุ่น และของไทย ซึ่งเกิดจากการพัฒนาทุนนิยมโลกอย่างมีแบบแผน จากการขยายตัวของระบบทุนนิยม

¹¹⁶ Glover and Kusterer, (1990), p. 156

แผนภูมิที่ 4 ความมั่งคั่งของญี่ปุ่นระหว่างปี ค.ศ. 1980 - 2009¹¹⁷

ญี่ปุ่นเป็นประเทศพัฒนาทุนนิยมรุ่นที่สองที่พัฒนาทุนนิยมในประเทศด้วยการพัฒนาอุตสาหกรรม เริ่มจากอุตสาหกรรมที่ใช้แรงงานเป็นหลัก ยกกระดับสู่อุตสาหกรรมที่มีฐานเทคโนโลยีและเทคโนโลยีระดับสูง มีระดับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจขยายตัวอย่างรวดเร็วในทศวรรษที่ 70-80 โดยเฉพาะเมื่อเริ่มเข้าสู่ทศวรรษที่ 80 ญี่ปุ่นก็มีการสะสมทุนและความมั่งคั่งในอัตราสูงกว่าทศวรรษก่อนหน้ามาก (ดูแผนภูมิที่ 3) อัตราส่วนภาคการผลิตเปลี่ยนจากภาคเกษตรสู่ภาคอุตสาหกรรมและมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนไปสู่ภาคบริการในอัตราส่วนที่มากขึ้น อัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่สูง ปริมาณสินทรัพย์รวมของประเทศที่เพิ่มขึ้นอย่างมหาศาล มีผลสำคัญทำให้เกิดการขยายตัวของชนชั้นกลางที่มีกำลังซื้อ ชื่นชอบการบริโภคสินค้าดีมีคุณภาพ

¹¹⁷ Statistics Bureau, Director-General for Policy Planning and Statistical Research and Training

Institute, *National Wealth*, in Chapter 3: Economy, Retrieved from

<http://www.stat.go.jp/english/data/handbook/c03cont.htm>

และมีวิถีชีวิตแบบอเมริกัน¹¹⁸ เมื่อเข้าสู่ทศวรรษที่ 90 กระแสโลกาภิวัตน์ที่ก่อตัวอยู่นานแล้วเริ่มจะสามารถสังเกตเห็นได้ชัดเจนได้เปิดโอกาสที่ประเทศต่าง ๆ จะเชื่อมโยงเข้าหากันโดยมีแรงผลักดันทางด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ เช่น การย้ายฐานการผลิต รูปแบบการบริโภคสินค้าและบริการ เป็นต้น¹¹⁹ ความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับไทยก็เป็นไปในทิศทางนี้ด้วยเช่นเดียวกัน

การหดตัวของภาคเกษตร การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ การเพิ่มขึ้นของชนชั้นกลางที่มีกำลังซื้อสูง รูปแบบการบริโภคอุปโภคตามกระแสโลกาภิวัตน์ หรือรูปแบบการบริโภคอาหารตามเมนูตะวันตก นำไปสู่การเติบโตอย่างรวดเร็วของตลาดอาหารสำเร็จรูป ซึ่งมีส่วนประกอบเป็นวัตถุดิบที่ไม่สามารถผลิตได้ในญี่ปุ่นทั้งหมด หรือสามารถผลิตได้ในประเทศอื่นด้วยต้นทุนที่ต่ำกว่า จึงเป็นแรงผลักดันให้บริษัทการค้าของญี่ปุ่นออกมาแสวงหาแหล่งผลิตอาหารที่มีคุณภาพนอกประเทศ

เนื่องจากผู้บริโภคในญี่ปุ่นเป็นผู้บริโภคที่มีกำลังซื้อสูงและใส่ใจกับคุณภาพ ความปลอดภัยและรายละเอียดอื่น ๆ ของอาหารมาก หรือกล่าวโดยสั้นคือ “คุณภาพสำคัญกว่าราคา”¹²⁰ ดังนั้นบริษัทญี่ปุ่นที่นำเข้าสินค้าเกษตรจึงไม่สามารถที่จะดำเนินการเพียงนำเข้าวัตถุดิบเข้ามาเท่านั้น แต่มีความจำเป็นที่จะต้องเข้าไปควบคุมคุณภาพของสินค้าตามมาตรฐานของญี่ปุ่นอีกด้วย

รูปแบบการขยายตัวของทุนนิยมในญี่ปุ่นสอดคล้องกับการปรับเปลี่ยนโครงสร้างภาคเกษตรไทย กล่าวคือในระหว่างที่เศรษฐกิจญี่ปุ่นขยายตัวสูง มีการย้ายฐานการผลิตมาสู่ภูมิภาคอาเซียน รวมทั้งประเทศไทย และมีความต้องการนำเข้าสินค้าเกษตรจำนวนมาก บริษัทการค้าของญี่ปุ่นเช่น Mitsubishi และ Mitsui ได้เล็งเห็นแนวโน้มนี้และเริ่มเข้ามาสำรวจช่องทางการลงทุนภาคอุตสาหกรรมอาหารในไทยเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของผู้บริโภคญี่ปุ่นตั้งแต่ทศวรรษที่ 60¹²¹ อย่างไรก็ตาม ผู้บริโภคในญี่ปุ่นต้องรอจนถึงทศวรรษที่ 80 เมื่อรัฐบาลไทยเผชิญกับปัญหา

¹¹⁸ Makoto Itoh, (2000), *The Japanese Economy Reconsidered*, New York: Palgrave, p. 110

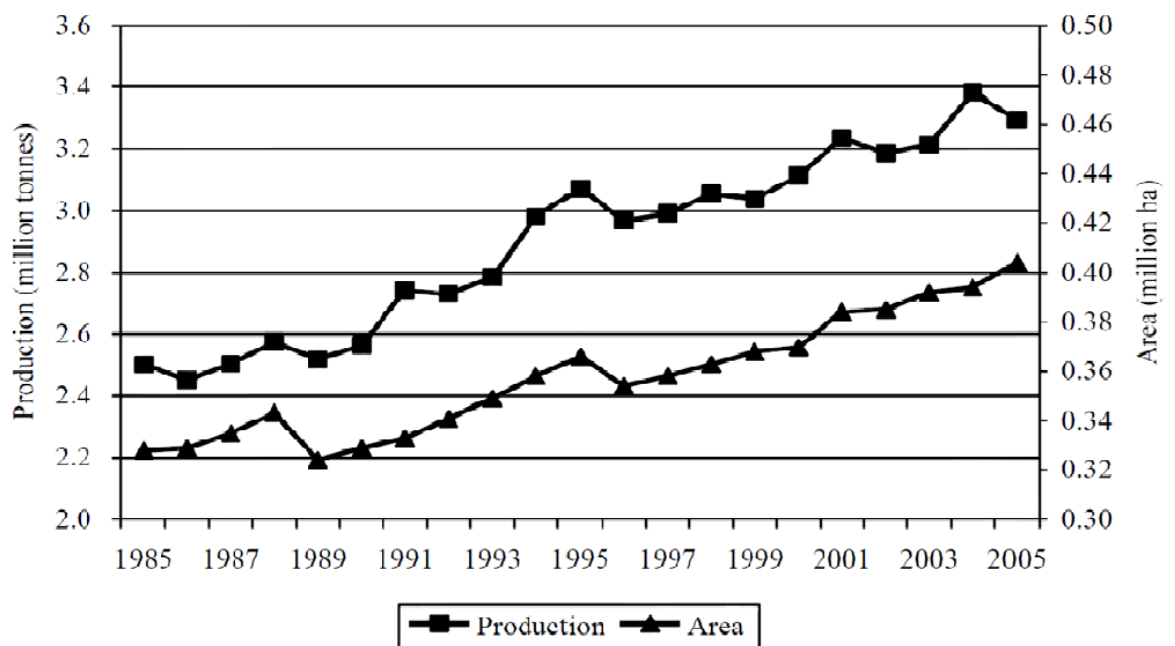
¹¹⁹ Makoto Itoh, (2000), p. 108

¹²⁰ ศิริพร และเอกสิทธิ์, (2551)

¹²¹ Jasper Goss and David Burch, (2001), p. 979

ความยากจนในชนบทอย่างรุนแรง จึงมีความต้องการที่จะปรับปรุงภาคเกษตร ด้วยการใช้ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด เทคโนโลยีเพิ่มผลผลิต ส่งเสริมอุตสาหกรรมเกษตรเพื่อการส่งออก กล่าวคือ ประเทศไทยในทศวรรษนี้ได้มีความพยายามที่จะเปลี่ยนภาคเกษตรไทยเป็นเชิงพาณิชย์ ตามวิสัยทัศน์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 และใช้การพัฒนาภาคเอกชนมากกว่าการสร้างกฎระเบียบหรือสถาบันใหม่ ๆ ของรัฐมาดำเนินการ¹²²จึงทำให้อัตราการขยายตัวของการปลูกผักเพื่อการส่งออกของไทยเพิ่มขึ้นอย่างมากนับจากทศวรรษที่ 80 เป็นต้นมาเช่นเดียวกัน (ดูแผนภูมิที่ 5)

แผนภูมิที่ 5 ปริมาณผลิตภาพและพื้นที่ปลูกผักของไทย ปี ค.ศ. 1985-2005

ที่มา: Johnson, Weinberger, and Wu¹²³

¹²² Jasper Goss and David Burch, (2001), p. 978

¹²³ Johnson, Weinberger, and Wu, (2008), The Vegetable Industry in Tropical Asia: An overview of production and trade, with a focus on Thailand, Indonesia, the Philippines, Vietnam, and India, (CD-ROM). Shanhuah, Taiwan: AVRDC-The World Vegetable Center.

เมื่อพิจารณาการเข้ามาทำการเกษตรแบบมีสัญญาของบริษัทญี่ปุ่นในไทย ในกรณีการเข้ามาแสวงหาแหล่งปลูกกล้วยหอมทองของบริษัท Pan Pacific ที่เป็นตัวแทนของสหกรณ์ผู้บริโภคญี่ปุ่น นับแต่ทศวรรษที่ 80 และการร่วมลงทุนและส่งออกผลิตภัณฑ์ถั่วแระญี่ปุ่นของบริษัทลาโก้ไปญี่ปุ่นด้วยระบบการเกษตรแบบมีสัญญา ในต้นทศวรรษที่ 90 จะเห็นได้ว่ามีความสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของญี่ปุ่นและของโลก การเกษตรแบบมีสัญญาของบริษัทญี่ปุ่นในไทย จึงไม่ใช่เหตุบังเอิญ หรือเพียงแค่มีนวัตกรรมด้านเทคโนโลยีการผลิตเพียงอย่างเดียว แต่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองโลก การปรับเปลี่ยนโครงสร้างภาคเกษตรของประเทศไทยให้เป็นเกษตรในเชิงพาณิชย์ เสมือนเป็นการสร้างโครงสร้างพื้นฐานไว้รองรับการขยายตัวของธุรกิจเกษตรข้ามชาติเข้ามาในประเทศไทยโดยปริยาย ทั้งในเรื่องของการสนับสนุนการรวมกลุ่ม การตั้งสหกรณ์ การอบรมในความรู้เรื่องเทคโนโลยีการผลิต และอื่น ๆ ซึ่งสามารถเห็นร่องรอยของนโยบายรัฐไทยที่เอื้อประโยชน์แก่การขยายตัวของธุรกิจเกษตรข้ามชาตินี้ได้จาก การที่บริษัทญี่ปุ่นสามารถใช้กลุ่มสหกรณ์การเกษตรที่มีอยู่แล้ว เป็นผู้ผลิตสินค้าเกษตรส่งกลับไปญี่ปุ่นได้โดยไม่ต้องเสียเวลาทรัพยากร และต้นทุนในการสร้างกลุ่ม ให้ความรู้ หรืออื่น ๆ นอกจากนี้ ในหลายกรณี หน่วยงานภาครัฐของไทยยังได้ทำหน้าที่ส่งเสริมและให้ความรู้เกี่ยวกับการปลูกพืชที่เป็นการเกษตรแบบมีสัญญาจากบริษัทญี่ปุ่นด้วย ในฐานะที่เป็นวิถีทางในการสร้างรายได้ให้เกษตรกรไทย

ดังนั้น การเกษตรแบบมีสัญญาของบริษัทญี่ปุ่นในไทย จึงเป็นผลพวงของนโยบายพัฒนาประเทศของไทยและญี่ปุ่น ภายใต้ชุดนโยบายการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย การลดปัญหาความยากจน การปรับโครงสร้างภาคเกษตรให้เป็นเกษตรเชิงพาณิชย์ของไทย กับชุดนโยบายการพัฒนาประเทศให้เป็นประเทศทันสมัยเทียบตะวันตก การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม การแข่งขันในตลาดโลกของญี่ปุ่น

ในแง่นี้ แม้ว่าการเกษตรแบบมีสัญญาจะเป็นเครื่องมือของภาคเอกชน โดยใช้แนวทางของระบบตลาด แต่อาจกล่าวได้ว่า การเกษตรแบบมีสัญญามีที่มาและแพร่ขยายไปได้ทั่วโลกเนื่องจากนโยบายการพัฒนาของรัฐมากกว่าเจตจำนงของบริษัทเอกชน

การเกษตรแบบมีสัญญาให้ความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันหรือไม่

สำหรับประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมระหว่างเกษตรกรกับบริษัทนั้นเป็นเรื่องที่บริษัทญี่ปุ่นให้ความระมัดระวังมิให้ประเด็นนี้จะมีผลกระทบต่อการทำธุรกิจร่วมกัน Pal System ผู้ซื้อกล้วยหอมทองจากสหกรณ์บ้านลาดพยายามสานสัมพันธ์ระหว่างบริษัท เกษตรกรและผู้บริโภค อยู่ตลอดเวลาผ่านกิจกรรมเที่ยวเชิงอนุรักษ์ สร้างเว็บไซต์ให้ผู้บริโภคมีโอกาสเห็นแปลงปลูกและหน้าตาเกษตรกรผู้ปลูก เปิดโอกาสให้ผู้ปลูกมีโอกาสไปทำความรู้จักผู้บริโภคในญี่ปุ่นและก็เปิดโอกาสให้ผู้บริโภคชาวญี่ปุ่นมาเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่เพชรบุรี

ไม่ว่าบริษัทกับเกษตรกรจะมีทัศนคติต่อการทำงานร่วมกันอย่างไร ข้อเท็จจริงคือเกษตรกรกับบริษัทมีจุดเริ่มต้นที่ไม่เท่ากันตั้งแต่แรก บริษัทมีทุนมีความรู้เรื่องการผลิตและเรื่องการตลาดมากกว่าเกษตรกรอย่างเปรียบเทียบไม่ได้ บริษัทได้ผลกำไรด้านการผลิตที่มีการลงทุนมากและความเสี่ยงสูงมาอยู่กับเกษตรกรมากกว่าที่เกษตรกรจะสามารถจูงใจหรือควบคุมให้บริษัทร่วมรับความเสี่ยงนี้ ดังนั้นการเกษตรแบบมีสัญญาจึงมิใช่การร่วมแบกรับความเสี่ยงระหว่างบริษัทกับเกษตรกร แต่เป็นความพยายามผลัดภาระความเสี่ยงไปอยู่กับอีกฝ่ายหนึ่งที่มีอำนาจต่อรองน้อยกว่า

สามารถลดปัญหาความยากจนได้หรือไม่?

แม้ว่าผลการวิจัยจำนวนหนึ่งเห็นแนวโน้มของการใช้การเกษตรแบบมีสัญญาเพื่อลดปัญหาความยากจน เช่น Rehber, 1998, Shama, 2007, Miyata, Minot, Hu, 2007, Sethbonsang, 2008 แต่ก็มิ้นักวิชาการหลายคนตั้งคำถามกับการนำการเกษตรแบบมีสัญญาไปใช้เพื่อลดปัญหาความยากจนซึ่งคำถามนี้ ศิริพรและเอกสิทธิ์ ได้ตอบไว้แล้วบางส่วนในงานวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย เรื่อง โครงการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและนโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่นและผลกระทบต่อประเทศไทย: กรณีศึกษาภาคเกษตรและนโยบายความมั่นคงทางอาหารของญี่ปุ่นกับความร่วมมือระหว่างประเทศด้านเกษตรของญี่ปุ่นในเอเชีย ความโดยสรุปว่าระบบการเกษตรแบบมีสัญญาถูกออกแบบและสร้างมาเพื่อการทำธุรกิจเกษตร การนำเครื่องมือนี้มาใช้เพื่อลดปัญหาความยากจนเป็นเรื่องที่ต้องระมัดระวังและต้องมีการ

ดัดแปลง หรือกระทั่งออกแบบใหม่เพื่อให้ตอบสนองต่อเป้าหมายใหม่¹²⁴

เปรียบเทียบกรณีศึกษากับความเข้มแข็งของชุมชน

การเกษตรแบบมีสัญญามีรูปแบบเดียวกับการพัฒนากระแสหลักคือ เน้นความสามารถในการแข่งขันและประสิทธิภาพในการผลิต ดังนั้น ระบบการเกษตรนี้จะคัดเลือกเกษตรกรและพื้นที่ที่มีศักยภาพมากที่สุด และจะคัดผู้ที่ไม่มีประสิทธิภาพในการผลิตออกไป ผลที่ได้รับคือ ประการแรก เกษตรกรจำนวนหนึ่งจะไม่สามารถเข้าถึงการทำเกษตรในระบบนี้ ซึ่งจะทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในด้านการจ้างงานและรายได้ระหว่างเกษตรกรในชุมชนเดียวกัน ประการที่สอง เกษตรกรที่มีคุณสมบัติเบื้องต้นที่จะทำการเกษตรแบบมีสัญญาได้แต่ขาดประสิทธิภาพ ก็จะถูกคัดออกมาในภายหลัง ซึ่งนอกจากจะทำให้เกิดปัญหาในเรื่องของความเหลื่อมล้ำแล้ว อาจจะทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างเกษตรกรกับบริษัท และเกษตรกรกับเกษตรกรในชุมชนเดียวกันอีกด้วย

การเกษตรแบบมีสัญญาสามารถช่วยขยายโอกาสและสนับสนุนเกษตรกรผู้ที่มีศักยภาพอยู่แล้วให้ได้ใช้ศักยภาพของตนเองได้อย่างเต็มประสิทธิภาพมากกว่าที่จะช่วยสนับสนุนเกษตรกรที่ขาดศักยภาพให้ได้มีโอกาสเลื่อนสถานภาพและสร้างชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นได้ หากถามว่าโดยทั่วไปแล้วการเกษตรแบบมีสัญญามีส่วนสนับสนุนให้เกษตรกรเข้มแข็งขึ้นหรือไม่ ก็อาจจะสามารถบอกได้ว่า การเกษตรแบบมีสัญญามีส่วนสนับสนุนให้เกษตรกรมีความเข้มแข็งมากขึ้น โดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจ แต่ความเข้มแข็งดังกล่าวจะจำกัดอยู่ในกลุ่มผู้ที่มีความสามารถและมีโอกาสอยู่แล้วเท่านั้น หากพิจารณาไปถึงการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ซึ่งหมายรวมถึงสมาชิกทุกคนในชุมชน และพิจารณาด้วยหลักการของการสร้างความเข้มแข็งที่มีความพยายามที่จะสนับสนุนและให้โอกาสแก่ผู้ที่ขาดโอกาสและถูกคัดออกจากระบบเศรษฐกิจกระแสหลักแล้ว การเกษตรแบบมีสัญญาโดยทั่วไปอาจจะไม่สามารถตอบสนองความต้องการดังกล่าวได้มากนัก

ข้อสังเกตเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของเกษตรกรกับสิ่งแวดล้อมรอบตัว ทั้งในเรื่องการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของเกษตรกร การถูกเปลี่ยนให้มีความเป็นปัจเจกชนมากขึ้นกว่า

¹²⁴ ศิริพร และเอกสิทธิ์, (2551), น. 39-50

ความเป็นชุมชน ความรู้สึกที่สามารถพึ่งพาตลาดได้มากกว่ารัฐ ตลอดจนความรู้สึกเชื่อมโยงถึงความเป็นชุมชนในที่อื่น ๆ โดยไม่ต้องอิงเข้ากับพื้นที่ที่ประกอบอาชีพและอาศัยอยู่ มีนัยบางอย่างที่สัมพันธ์กับกรอบวิธีคิดเรื่องชาติ และผลประโยชน์แห่งชาติ และทำให้เห็นการทำงานของแนวคิดเสรีนิยมใหม่ว่ามีผลกระทบต่อ “ความเป็นชาติ” “การรวมกลุ่มในภูมิภาค” หรือ “ชุมชนนานาชาติ” อย่างเป็นรูปธรรม

การเกษตรแบบมีสัญญากับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

ข้อค้นพบและข้อสรุปที่ได้จากกรณีศึกษาเรื่องการเกษตรแบบมีสัญญากับความเข้มแข็งของสองชุมชนเกษตรกรที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ผู้วิจัยเสนอแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับชุมชนเกษตรสองประการคือ ประการแรก การวัดความเข้มแข็งของชุมชนควรพิจารณาที่ความสัมพันธ์ของหน่วยต่าง ๆ ในชุมชนประกอบในฐานะปัจจัยสำคัญมากกว่าที่จะพิจารณาจากดัชนีชี้วัดแบบ static เพียงปัจจัยเดียว เพราะความเข้มแข็งของชุมชนเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชนมากกว่าการครอบครองเข้าถึงวัตถุ ดังนั้น ดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งจึงมิได้มีความหมายเท่ากับความเข้มแข็งของชุมชน

ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำรงชีวิตของสมาชิกชุมชนจะส่งผลต่อรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชนกับตนเอง และระหว่างสมาชิกชุมชนกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวของเขาด้วย ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้จะส่งผลต่อสถานะและตำแหน่งของหน่วยต่าง ๆ ในชุมชน และสถานะและตำแหน่งของชุมชนในสังคม ทั้งในระดับประเทศและระดับระหว่างประเทศ ในบริบทของการเกษตรแบบมีสัญญา รูปแบบการผลิตที่เป็นส่วนของของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมจะทำให้ความสัมพันธ์ของหน่วยต่าง ๆ ในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับตัวของเขาเอง เกษตรกรกับชุมชน รัฐและตลาด ความเข้มแข็งของส่วนย่อยจะแปรผกผันกับความเข้มแข็งของส่วนใหญ่ ชุมชนท้องถิ่นมีความสัมพันธ์และมีสำนึกร่วมกับชุมชนอื่น ๆ ที่มีรูปแบบการดำรงชีพของสมาชิกชุมชนที่คล้ายคลึงกันมากกว่าจะสัมพันธ์และมีสำนึกร่วมกับชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้ชิดกันทางภูมิศาสตร์

ประการที่สาม การเข้าใจ “การทำงาน” ของระบบการเกษตรแบบมีสัญญามีความสำคัญ เพราะสามารถบ่งชี้ได้ว่าเกษตรกรคือตัวแปรสำคัญที่ระบบการเกษตรแบบมีสัญญาทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้น จนทำให้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับตนเองและกับสภาพแวดล้อมรอบตัวเปลี่ยนแปลงไป และความเปลี่ยนแปลงนี้เองเป็นตัวกำหนดความเข้มแข็งของเกษตรกรและชุมชน ประการสุดท้ายคือ จากตรรกะทั้งหมดนี้ทำให้ความเข้มแข็งของเกษตรกรและของชุมชนไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกันเสมอไป

แน่นอนว่างานวิจัยนี้เป็นการศึกษากรณีเฉพาะ มีกลุ่มตัวอย่างไม่ครอบคลุม แต่ผู้วิจัยคาดหวังว่าการศึกษานี้จะสามารถเป็นดัชนีสะท้อนภาพรวมของส่วนใหญ่ได้บ้างและน่าจะเป็นประโยชน์หากมีการเสนอแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้สำหรับประกอบการศึกษาวิจัยประเด็นนี้ในอนาคต

ความเข้มแข็งของชุมชนไม่สามารถประเมินได้ด้วยดัชนีชี้วัดภายนอกเพียงประการเดียว

การเกษตรแบบมีสัญญาช่วยให้เกษตรกรรายย่อยสามารถเข้าถึงปัจจัยการผลิตและตลาด บริษัทผู้รับทำการเกษตรแบบมีสัญญาจะจัดหาปัจจัยการผลิตที่จำเป็นบางรายการให้เกษตรกรที่เป็นสมาชิกของชุมชน ได้แก่ เงินทุน เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช ความรู้และเทคโนโลยีในการผลิต สำหรับเกษตรกรในพื้นที่กรณีศึกษา พวกเขาสามารถเข้าถึงปัจจัยการผลิตเหล่านี้ได้จากช่องทางอื่น เช่น จากการเป็นสมาชิกของสหกรณ์การเกษตร หรือการเข้าร่วมกิจกรรมฝึกอบรมที่ภาครัฐจัดหาให้กับเกษตรกรทั่วไป เกษตรกรจึงเป็นฝ่ายเลือกช่องทางในการเข้าถึงปัจจัยการผลิตที่จำเป็นตามความสะดวกของตนเองและเลือกที่จะรับจากบริษัทหรือตัวแทนผู้ทำการเกษตรแบบมีสัญญาเนื่องจากความสะดวกมากกว่าความขาดแคลน เกษตรกรบางรายกู้เงินจากสหกรณ์การเกษตรประจำอำเภอเพียงครั้งเดียวเพื่อให้ได้สิทธิในการเป็นสมาชิกสหกรณ์ฯ เท่านั้น และหลังจากนั้น เมื่อเข้าร่วมการเกษตรแบบมีสัญญาแล้ว เกษตรกรดังกล่าวไม่เคยกู้เงินจากสหกรณ์ฯ หรือทำกิจกรรมกับสหกรณ์ฯ ที่จำเป็นต่อการผลิตของตนเองอีกเลย¹²⁵

¹²⁵ เกษตรกรผู้ปลูกถั่วและญี่ปุ่น บ้านร่อง จังหวัดเชียงราย, สัมภาษณ์โดยเอกสิทธิ์ หนูหนักดี, 2554

อย่างไรก็ตาม ปัจจัยการผลิตที่สำคัญ คือ ที่ดิน เป็นตัวแปรสำคัญที่จะทำให้เกษตรกรเข้าถึงปัจจัยการผลิตอื่น ๆ เกษตรกรที่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองจะไม่ได้มีการพิจารณาให้เข้าร่วมในระบบการผลิตของเกษตรแบบมีสัญญา ซึ่งหมายความว่าเกษตรกรเหล่านี้จะไม่สามารถเข้าถึงปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ที่เกษตรกรในระบบเกษตรแบบมีสัญญาได้รับจากบริษัทด้วย ที่ดินจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดสำหรับเกษตรกรและเป็นฐานทรัพยากรที่จะนำไปสู่โอกาสอื่น ๆ ที่เกษตรกรจะพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง

การที่เกษตรกรรายย่อยสามารถเข้าถึงตลาดเนื่องจากการประกันปริมาณและราคาจากตลาดมีส่วนในความเปลี่ยนแปลงทางบวกของเกษตรกรได้แก่ การมีรายได้เพิ่มมากขึ้นและสม่ำเสมอ การได้รับการฝึกฝนอบรมเพิ่มพูนความรู้และเทคโนโลยีในการผลิต (แม้จะเป็นความรู้และเทคโนโลยีการผลิตเฉพาะทางก็ตาม) การได้มีโอกาสติดต่อแลกเปลี่ยนสัมพันธ์กับโลกภายนอก อาจจะกล่าวโดยสรุปได้ว่า การเกษตรแบบมีสัญญามีส่วนทำให้เกษตรกรสามารถยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ในด้านเศรษฐกิจได้อย่างเป็นรูปธรรม ผลของการมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นทางเศรษฐกิจ ทำให้เกษตรกรในระบบเกษตรแบบมีสัญญามีต้นทุนสำหรับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนตามดัชนีวัดความเข้มแข็งของชุมชนในด้านต่าง ๆ ดังนั้น สามารถกล่าวได้ว่า การเกษตรแบบมีสัญญาสามารถสร้าง หรือมีส่วนสนับสนุนการสร้างองค์ประกอบบางด้านแก่ความเข้มแข็งของชุมชน โดยเฉพาะในด้านที่สามารถวัดผลหรือสังเกตได้อย่างเป็นรูปธรรม บนเงื่อนไขว่าชุมชนเหล่านั้นจะต้องมีต้นทุนพื้นฐานอยู่บ้าง เช่น การมีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง หรือจะต้องอยู่ภายใต้การอุดหนุน สนับสนุน หรืออุปถัมภ์จากองค์กรภายนอก เช่น รัฐและหน่วยงานของรัฐ องค์กรพัฒนาภาคเอกชน หรือองค์กรระหว่างประเทศ ซึ่งในกรณีหลังนั้น ประเด็นเรื่องการสร้างความเข้มแข็งโดยชุมชนเองอย่างเป็นเอกเทศอาจจะประเด็นถกเถียงต่อไป

การมีดัชนีวัดความเข้มแข็งของชุมชนครบถ้วน จึงมิได้เท่ากับความเข้มแข็งของชุมชนเสมอไป เนื่องจากชุมชนเป็นสถาบันทางสังคมที่มีพลวัตของตนเองเช่นเดียวกับสถาบันอื่น ๆ ความเข้มแข็งของชุมชนจึงควรถูกพิจารณาจาก “ความเปลี่ยนแปลง” ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนด้วย ในแง่นี้ “ความเปลี่ยนแปลง” จึงมีนัยต่อความเข้มแข็งมากกว่า “การครอบครองเข้าถึง” ปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน

ความเข้มแข็งของชุมชนขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยต่าง ๆ ในชุมชน

“ชุมชนเข้มแข็ง” ประกอบด้วยแกนหลักสองส่วน คือ “ชุมชน” และ “เข้มแข็ง” ความเป็นชุมชนนั้นนิยามกันว่าเกิดจากสายสัมพันธ์ ความมีอัตลักษณ์ร่วมกัน ส่วนความเข้มแข็งนั้น Freidman เน้นไปที่ความสามารถในการแก้ไขปัญหาของตนเองได้

ความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยต่าง ๆ ในชุมชนเกษตรที่รับทำเกษตรแบบมีสัญญาที่สำคัญคือ การเปลี่ยนเกษตรกรให้เป็นผู้ประกอบการ นายหน้า นายจ้าง ลูกจ้าง ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนความสัมพันธ์จากแนวราบให้มาเป็นความสัมพันธ์แบบแนวตั้ง การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ทำให้สมาชิกในชุมชนมองเห็น “ความเหลื่อมล้ำ” ระหว่างสมาชิกด้วยกันได้ชัดเจนมากกว่าแต่ก่อน เกษตรกรถูกทำให้เป็นปัจเจกมากยิ่งขึ้นจากการแทนที่การแลกเปลี่ยนต่าง ๆ ในชุมชนเกษตรแบบดั้งเดิมด้วยสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนของระบบทุนนิยมคือ เงิน ความเป็นปัจเจกชนที่มีกรรมสิทธิในทรัพย์สินของตนเองทำให้เกษตรกรสามารถเข้ามาทำธุรกรรมในตลาดได้ ระบบเกษตรแบบมีสัญญาช่วยให้เกษตรกรสามารถเข้ามาเป็นผู้เล่นในตลาดได้ง่ายมากขึ้น ด้วยการสนับสนุนปัจจัยที่เกษตรกรขาดแคลน และทำให้ระยะห่างระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภคหดสั้นลงอย่างมาก กระบวนการทางการตลาดที่สั้นลงนี้ส่งผลให้โอกาสที่รัฐจะเข้ามาแทรกแซงตลาดลดน้อยลงไปด้วย ประกอบกับนโยบายเศรษฐกิจตามแนวทางเสรีนิยมใหม่ของรัฐไทย ทำให้เกษตรกรในระบบเกษตรแบบมีสัญญามีความเกี่ยวข้องกับรัฐลดลงในขณะที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับตลาดมากขึ้น

ความเข้มแข็งของส่วนย่อยและส่วนใหญ่ที่แปรผกผันกัน

การแยกตัวออกมาจากส่วนใหญ่ของส่วนย่อยทำให้ส่วนย่อยสามารถดำรงอยู่ได้โดยพึ่งพิงส่วนใหญ่ที่ใกล้ชิดกันน้อยลง หรือไม่จำเป็นต้องพึ่งพิงเลย แต่สามารถดำรงอยู่ด้วยกันได้ผ่านการแลกเปลี่ยนทำให้ความเข้มแข็งของส่วนย่อยไม่จำเป็นต้องคิดถึงความอยู่รอดของส่วนใหญ่ อาจจะสามารถได้ว่าความเข้มแข็งของส่วนย่อยมาจากการแข่งขันแบบ zero-sum มากกว่าแบบ win-win ความเข้มแข็งของส่วนย่อยจึงมาจากการเสียเปรียบของส่วนย่อยอื่น ๆ หรือส่วนใหญ่

การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของเกษตรกรกับตนเองและกับสิ่งต่าง ๆ รอบตัว นำไปสู่โอกาสใหม่ ๆ ในการพัฒนาตนเองของเกษตรกร เกษตรกรในฐานะปัจเจกบุคคลจึงมีความเข้มแข็งมากขึ้น สามารถดำรงชีวิต พัฒนาศักยภาพของตนเองโดยไม่จำเป็น หรือพึ่งพาชุมชนของตนเองน้อยลง เช่น สามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนจากบริษัทต่างประเทศแทนที่การกู้ยืมเงินสหกรณ์อำเภอ การจ้างแรงงานแทนที่การช่วยกันลงแขก แม้แต่ระบบการให้เกียรติยศ หรือการยอมรับนับถือในชุมชนก็สามารถถูกแทนที่ด้วยระบบการให้เกียรติยศในระดับชาติ หรือระดับระหว่างประเทศแทน เป็นต้น ความเหลื่อมล้ำที่เริ่มสังเกตได้ชัดในหมู่สมาชิกชุมชนเดียวกัน มิติความสัมพันธ์ทางสังคมถูกแทนที่ด้วยมิติทางเศรษฐกิจมากขึ้น ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้อาจทำให้ “ความเป็นชุมชน” ลดความเข้มแข็งลงหากความเข้มแข็งของชุมชนกำเนิดจากความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นของสมาชิกในชุมชน และความเป็นหนึ่งเดียวกันของชุมชน ความเข้มแข็งของเกษตรกรแต่ละรายในระบบเกษตรแบบมีสัญญาจึงอาจจะสลายความเข้มแข็งในภาพรวมของชุมชนได้

ชุมชนเข้มแข็งทางไกล (Long-distance Empowered Community)

แม้ว่าความเข้มแข็งของเกษตรกรในฐานะปัจเจกอาจส่งผลกระทบด้านลบต่อความเข้มแข็งของชุมชนในภาพรวม ก็ได้หมายความว่าระบบเกษตรแบบมีสัญญาจะไม่สามารถสร้างชุมชนที่เข้มแข็งขึ้นมาได้ อันที่จริงแล้วระบบเกษตรแบบมีสัญญามีแนวโน้มที่จะสร้างชุมชนที่เข้มแข็งขึ้นมาได้ แต่จะเป็นชุมชนที่มีลักษณะและรูปแบบที่แตกต่างจากชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนเกษตรแบบดั้งเดิม

ชุมชนแบบใหม่นี้ ผู้วิจัยขอเรียกว่าเป็น “ชุมชนเข้มแข็งทางไกล” ที่มีฐานอยู่บนผลประโยชน์ร่วมกันของผู้เกี่ยวข้องในห่วงโซ่อุปทาน (supply chain) ในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลกาภิวัตน์ที่มีการแข่งขันทางการค้าอย่างเข้มข้น ห่วงโซ่อุปทานที่มีประสิทธิภาพคือหัวใจสำคัญของการอยู่รอดของบริษัท โดยเฉพาะในสินค้าที่ผู้ผลิตสามารถเข้าสู่ตลาดได้ง่าย เกษตรกรในฐานะต้นทางของกระบวนการผลิตจึงมีความสำคัญ บริษัทตัวแทนการค้า หรือผู้ซื้อจึงพยายามสานสัมพันธ์ระหว่างกันที่แน่นแฟ้นเพื่อปกป้องส่วนแบ่งการตลาดและระดับราคาสินค้าของตนเอง ซึ่ง

ความสัมพันธ์ที่แนบแน่นนี้จะดำรงอยู่เรื่อยไปจนกว่าระดับราคาของสินค้าเกษตรที่มีผลประโยชน์ร่วมกันนั้นจะตกต่ำจนไม่สามารถทำกำไรได้มากกว่าสินค้าประเภทอื่น ๆ

ชุมชนแบบใหม่นี้มีผลประโยชน์ร่วมกัน แต่ผลประโยชน์ไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน ความสัมพันธ์ของหน่วยต่าง ๆ ในชุมชนนี้มีลักษณะคล้ายจะเป็นพันธมิตรข้ามชนชั้น ที่เกิดจากพันธมิตรร่วมกันระหว่างเกษตรกร ผู้บริโภคที่มักจะเป็นชนชั้นกลางรายได้สูงและบริษัท แต่ถ้าพิจารณาอย่างถึงที่สุดแล้ว สมาชิกในชุมชนนี้เป็นสมาชิกที่มีสถานะทางชนชั้นเหมือนกันโดยมีประเภทสินค้าที่ผลิตแตกต่างกัน กล่าวคือ ทั้งหมดนี้คือชนชั้นของผู้ประกอบการ นายหน้า พนักงาน และแรงงาน

ลักษณะเด่นที่สุดของชุมชนรูปแบบนี้คือ การเป็นชุมชนที่ยึดโยงกันด้วยสายสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในระบบตลาด เป็นชุมชนที่ไม่จำเป็นต้องมีอุดมการณ์ร่วมกัน ไม่จำเป็นต้องร่วมชาติ ร่วมภูมิภาค หรือมีอัตลักษณ์วัฒนธรรมของตนเอง กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ชุมชนนี้เป็นชุมชนที่สามารถมีความแตกต่างอย่างสุดขีดได้ แต่ความแตกต่างนั้นจะต้องอยู่ในกรอบการแลกเปลี่ยนของระบบตลาดและมีรูปวิถีชีวิตการบริโภคที่เหมือนกัน ถ้าหากแก่นสารของชุมชนเกษตรดั้งเดิมคืออัตลักษณ์ แก่นสารของชุมชนใหม่นี้คือวิถีการผลิตและการบริโภคที่เหมือนกัน

ดังนั้น สหกรณ์การเกษตรบ้านลาดจึงสามารถติดต่อสานสัมพันธ์กับสหกรณ์ผู้บริโภคญี่ปุ่นอย่างสะดวกใจ ชีวิตความเป็นอยู่ของกลุ่มผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่นในเชิงรายล้อมมีความสำคัญต่อพนักงานบริษัทญี่ปุ่น ความเป็นไปของสถานการณ์สินค้าเกษตรโลกจะยิ่งส่งผลโดยตรงต่อเกษตรกรไทยมากกว่านโยบายเกษตรไทยในบางด้าน

อย่างไรก็ตาม ความเป็นชุมชนย่อมไม่สามารถเกิดขึ้นจากฐานทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชนที่มีความแตกต่างกันย่อมไม่สามารถรู้สึกถึง “เป็นพวกเดียวกัน” ได้หากไม่มีความสัมพันธ์ในมิติอื่น ๆ โดยเฉพาะมิติที่สำคัญคือ ความรู้สึกถึงความเชื่อมโยงของกันและกัน ในแง่นี้ ระบบการเกษตรแบบมีสัญญาของญี่ปุ่นในกรณีของสหกรณ์บ้านลาด มีแนวโน้มที่จะทำให้ผู้ผลิตและผู้บริโภคได้พบปะรู้จักสัมพันธ์กันจนมีสำนึกว่าต่างฝ่ายต่างมีตัวตนอยู่บนโลกใบเดียวกัน แม้จะไม่สามารถพบหน้ากันทั้งหมด แต่พวกเขาเหล่านั้นสามารถที่จะ

รู้สึก “เอ้ออาทร” คนที่ไม่เคยพบหน้าและรู้จักได้ ความรู้สึกเช่นนี้เองที่สร้างสำนึกชุมชนขนาดใหญ่ที่เราคุ้นเคยคือ “ชาติ” หรือ “ชุมชนในจินตนาการ” (imagined community)¹²⁶ นั่นเอง

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายสำหรับภาครัฐ

ผู้วิจัยขอเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายจุลภาค คือ จะเสนอแนะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความเข้มแข็งให้เกษตรกรมากกว่าจะเสนอแนะวิธีสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนตามคำถามการวิจัยที่ได้ตั้งไว้ เนื่องจากประเด็นหลังนั้นเป็นประเด็นที่ซับซ้อนมากกว่าประเด็นแรก และข้อเสนอที่ได้ อาจจะเป็นข้อเสนอที่รัฐไทยเพียงรัฐเดียวไม่สามารถกระทำได้นี้เนื่องจากการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนอาจหมายถึงการเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาประเทศ ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการให้ข้อเสนอในประเด็นแรกนั้นน่าจะเป็นประโยชน์และสามารถทำได้ในทางปฏิบัติมากกว่า

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าระบบเกษตรแบบมีสัญญาคือการนำเกษตรกรเข้าสู่ระบบตลาดเสรี โดยที่รัฐลดบทบาทในการดูแลจัดการเกษตรกรส่วนนี้ลง ผู้วิจัยจึงจะไม่เสนอแนวทางที่ขัดแย้งกับลัทธิเศรษฐกิจดังกล่าว เพราะเป็นสิ่งที่รัฐไทยปัจจุบันไม่สามารถกระทำได้นี้เนื่องจากมีข้อผูกพันนานาประการกับประเทศต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดทางเศรษฐกิจ ข้อเสนอเชิงนโยบายต่อไปนี้จะจะเป็นข้อเสนอในกรอบแนวทางเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ที่มีสมมติฐานว่ารัฐไม่ควรจะแทรกแซงกลไกตลาด

กรรมสิทธิส่วนบุคคล ปัจเจกชนดูแลตนเอง เท่าเทียมภายใต้กฎระเบียบ¹²⁷ คือปัจจัยพื้นฐานสำคัญของปัจเจกชนในระบอบเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ ปัจเจกชนจะสามารถอยู่รอดในตลาดต้องเข้าถึงองค์ประกอบทั้งสามเป็นอย่างน้อย ในปัจจุบันมีแนวโน้มว่าระบบการเกษตรแบบมีสัญญาได้กลายเป็นระบบการทำเกษตรหลัก เกษตรกรในพื้นที่ตัวอย่างยืนยันว่าในอำเภอของตนเองเกษตรกรเกือบทุกคนที่มีที่ดินจะรับทำเกษตรแบบมีสัญญาทั้งสิ้น¹²⁸ ชุมชนเกษตรไทยจึง

¹²⁶ สรุปลจากแนวคิดเรื่อง “ชาติ” คือชุมชนแบบหนึ่งของ Anderson, Benedict, (2008), Imagined Community, London: Verso.

¹²⁷ สรุปลจาก Harvey, (2007)

¹²⁸ สัมภาษณ์เกษตรกรผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่น บ้านร่อง จังหวัดเชียงราย, สัมภาษณ์โดยเอกสิทธิ์ หนูนุกัถิ, เมื่อ 4

กำลังถูกดึงเข้าสู่ระบบตลาดเสรี ประเทศไทยจึงจำเป็นต้องสนับสนุนหรือจัดหาองค์ประกอบขั้นพื้นฐานดังกล่าวให้กับเกษตรกรเพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมให้เกษตรกรสามารถอยู่รอดได้ในระบบนี้

การเพิ่มอำนาจต่อรองให้เกษตรกรรายย่อย

หัวใจสำคัญของการทำสัญญาระหว่างเกษตรกรกับบริษัทคืออำนาจต่อรอง ผู้ที่มีอำนาจต่อรองมากก็มีแนวโน้มที่จะได้ประโยชน์จากสัญญามาก บริษัทผู้ทำการเกษตรแบบมีสัญญามีทั้งความรู้ความชำนาญข้อมูลข่าวสารและเงินทุนซึ่งนับว่าบริษัทมีอำนาจต่อรองสูง ในประเทศญี่ปุ่นเมื่อมีการทำการเกษตรแบบมีสัญญาในประเทศช่วงทศวรรษที่ 80 รัฐบาลญี่ปุ่นเล็งเห็นถึงความจำเป็นในการเพิ่มอำนาจต่อรองให้เกษตรกรจึงมีนโยบายให้การทำสัญญาระหว่างบริษัทกับเกษตรกรจะต้องเป็นการทำสัญญาผ่านองค์กรตัวกลาง ได้แก่ สหกรณ์การเกษตร (Asano-Tamanoi; 1988 ในเอกสารเรื่องการเกษตรแบบมีสัญญาโดย IDE-Jetro น. 4) ซึ่งมีผลให้เกษตรกรรายย่อยมีอำนาจต่อรองมากขึ้น จึงเป็นกรณีศึกษาที่ควรจะนำมาเป็นแบบอย่างสำหรับการออกแบบโครงสร้างเชิงสถาบันที่จะช่วยเหลือเกษตรกรรายย่อยในระบบการเกษตรแบบมีสัญญาของไทย

กรรมสิทธิ์ที่ดินและการจัดการที่ดินภาคเกษตร

ที่ดินเป็นพื้นฐานสำคัญในการดำรงชีวิตของเกษตรกร ข้อมูลจากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่าเกษตรกรที่มีที่ดินของตนเอง หรืออย่างน้อยในช่วงเวลาที่พวกเขาที่มีที่ดินของตนเอง และมีเงื่อนไขเอื้ออำนวยต่อการเกษตรที่ดีจะไม่ประสบปัญหาความยากจน แน่นอนว่าข้อเสนอเรื่องการปฏิรูปที่ดินหรือให้กรรมสิทธิ์ที่ดินแก่เกษตรกรนี้เป็นประเด็นที่มีผู้เสนอไว้อย่างกว้างขวางและรัฐไทยเองก็รับรู้และพยายามดำเนินการอยู่แล้ว แต่ผู้วิจัยต้องการเพิ่มเติมในประเด็นว่า ภายใต้กฎหมาย กฎเกณฑ์และระเบียบเศรษฐกิจการค้าโลกแบบเสรีนิยมใหม่ในปัจจุบันทำให้การอุดหนุนและสนับสนุนภาคเกษตรเป็นไปได้อย่างยากลำบากมากขึ้น ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วภาคเกษตรเป็นภาคการผลิตที่มักจะได้รับอุดหนุนจากรัฐในประเทศต่าง ๆ ดังนั้น การปฏิรูปที่ดิน การให้

กรรมสิทธิ์ที่ดินแก่เกษตรกรเป็นแนวทางหนึ่งที่น่าจะถือได้ว่าเป็นการอุดหนุนเกษตรกรให้มีความเข้มแข็งในระยะยาวโดยไม่ขัดต่อข้อตกลงระหว่างประเทศ หากรัฐไทยมีเจตนารมณ์ที่จะสร้างความเข้มแข็งให้กับเกษตรกรไทยก็ควรที่จะเร่งรัดจัดการและจริงจังกับเรื่องปฏิรูปที่ดินมากขึ้น เนื่องจากเป็นปัจจัยพื้นฐานในการสร้างชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีของเกษตรกร

เกี่ยวกับประเด็นเรื่องที่ดินนี้ การศึกษาของ Zhang และ Donaldson ที่ศึกษารูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างธุรกิจเกษตรกับเกษตรกรรายย่อยในมณฑลซานตงและยูนนาน ของจีนพบว่า ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินร่วมแต่ให้การผลิตเป็นของปัจเจกนั้นมีผลต่อดุลอำนาจระหว่างเกษตรกรกับบริษัท โดยในพื้นที่ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินร่วมเข้มแข็งนั้นเกษตรกรรายย่อยมักจะได้ประโยชน์มากขึ้น เพราะเป็นแหล่งที่มาของรายได้ทางเศรษฐกิจและเป็นฐานอำนาจต่อรองทางการเมือง

ทั้งนี้ญี่ปุ่นอาจเป็นตัวอย่างให้กับไทยได้ในด้านการรักษาและจัดการที่ดินสำหรับภาคเกษตร เนื่องจากมีนโยบายและความพยายามในการดูแลรักษาจัดการที่ดินภาคเกษตรมาเป็นระยะเวลานาน หน่วยงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจึงควรทำการศึกษาเปรียบเทียบนโยบายและการจัดการที่ดินภาคเกษตรของญี่ปุ่นกับไทยเพื่อสร้างข้อเสนอเชิงนโยบายบนฐานงานวิจัยเสนอต่อรัฐไทย

ระบบประกันความเสี่ยง

Horioka และ Kanda นักวิจัยสองท่านของสถาบันวิจัยเศรษฐกิจและสังคมมหาวิทยาลัยโอซาก้าเสนอทางออกของปัญหาเศรษฐกิจของญี่ปุ่นว่า ปัจเจกชนในเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ต้องเผชิญหน้ากับความเสี่ยงและความไม่แน่นอนในชีวิตมากขึ้น ในตัวอย่างของสังคมญี่ปุ่นพบว่าปัจเจกชนแบกรับความเสี่ยงไว้มากเกินไป เพื่อที่จะกระตุ้นเศรษฐกิจของญี่ปุ่นอีกครั้งจึงควรที่จะกระจายความเสี่ยงไปยังสังคมอย่างทั่วถึง¹²⁹ ผู้วิจัยเห็นว่าแนวคิดดังกล่าวสอดคล้องและสามารถประยุกต์ใช้กับสถานการณ์ของเกษตรกรในระบบเกษตรแบบมีสัญญาในไทยได้

¹²⁹ สรุปจาก Horioka, Charles Yuji and Kanda, Reiko., (2010, December 5), *Revitalizing Japanese Economy by Socializing Risk*, Discussion Paper No. 799, Retrieved from <http://www.iser.osaka-u.ac.jp/library/dp/2010/DP0799.pdf>.

นิยามหนึ่งของการเกษตรแบบมีสัญญาคือการกระจายความเสี่ยงระหว่างเกษตรกรกับบริษัท ในทางปฏิบัติไม่ได้หมายความว่าคู่สัญญาทั้งสองจะแบกรับความเสี่ยงไว้เท่ากันและความเสี่ยงจะถูกแบ่งออกไปอย่างเท่าเทียมกันทั้งหมด ยังมีความเสี่ยงสำคัญที่เกษตรกรต้องแบกรับไว้เองไม่ว่าจะรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม นั่นคือ ความเสี่ยงของความล้มเหลวในกระบวนการผลิต ทั้งที่เกิดจากความสามารถของเกษตรกรเอง หรือเกิดจากเหตุสุดวิสัยเช่นภัยธรรมชาติ ความล้มเหลวที่อาจเกิดขึ้นนี้เกิดขึ้นบนต้นทุนของเกษตรกร ได้แก่ แรงงานของตนเอง ค่าจ้างแรงงาน ค่าเช่าที่ดิน ค่าเช่าอุปกรณ์ ค่าเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช ในวัฏจักรชีวิตของเกษตรกรความล้มเหลวที่เกิดขึ้นจากการผลิตเพียงหนึ่งรอบการผลิตอาจทำให้เกษตรกรต้องตกอยู่ในวังวนของการเป็นหนี้และความยากจนไปเป็นระยะเวลานาน¹³⁰ ในขณะที่บริษัทคู่สัญญายังมีรายได้จากการขายและให้เข้าปัจจัยการผลิต

เครื่องมือกระจายความเสี่ยงในสังคมเสรีนิยมใหม่ประการหนึ่งคือ ระบบประกันภัย ซึ่งเป็นการสร้างความมั่นคงในชีวิตและระบบช่วยเหลือปัจเจกชนที่เผชิญอุปสรรคชั่วคราวโดยไม่เป็นภาระด้านงบประมาณของรัฐ โดยให้ภาคเอกชนผู้ที่ได้รับประโยชน์จากการทำธุรกรรมร่วมกันเป็นผู้ลงทุน และบริษัทประกันเป็นผู้กระจายความเสี่ยงที่จะเกิดในกระบวนการผลิตไปยังสังคมในวงกว้าง

เกษตรกรจึงควรที่จะสามารถเข้าถึงระบบประกันภัยของภาคเกษตรด้วยเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ อาจจำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากภาครัฐในการออกแบบกำหนดรูปแบบลักษณะของการประกันภัยเฉพาะของภาคเกษตร เนื่องจากเป็นภาคการผลิตที่มีลักษณะแตกต่างจากภาคอุตสาหกรรมหรือภาคบริการที่มีบริการประกันภัยที่ชัดเจนอยู่แล้ว และควรให้ผู้ได้รับประโยชน์สูงสุดแต่มีความเสี่ยงต่ำในกระบวนการผลิตเป็นผู้รับภาระเบี้ยประกัน

ทั้งนี้ ระบบกระจายความเสี่ยงเพื่อสร้างความมั่นคงในชีวิตเกษตรกรอาจจะอยู่ในรูปแบบอื่นได้อีก เช่น การเก็บ/การยกเว้นภาษี ระบบประกันสุขภาพเกษตรกร การเข้าถึงข่าวสารข้อมูลที่เหมาะสม ความโปร่งใสและความมีประสิทธิภาพในการทำงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การ

¹³⁰ สัมภาษณ์กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกข้าวจังหวัดสุพรรณบุรี, สัมภาษณ์โดยเอกสิทธิ์ หนูนุกัต์, พ.ศ. 2550

พัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การลงทุนในทรัพยากรบุคคลภาคเกษตร และอื่น ๆ ที่จะช่วยลดความเสี่ยงและสนับสนุนการทำการเกษตรของเกษตรกร นอกจากนี้ยังควรระมัดระวังการเพิ่มต้นทุนและเพิ่มความเสี่ยงในการผลิตให้เกษตรกร ซึ่งภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรพิจารณาในเรื่องนี้ด้วย

รัฐในฐานะผู้ออกแบบและบังคับใช้กฎหมายกฎระเบียบ

รัฐในยุคโลกาภิวัตน์ถูกคาดหวังบทบาทในฐานะผู้ควบคุมกฎระเบียบมากกว่าการเข้ามาแทรกแซงการทำงานของกลไกตลาด “การตัดสินใจแห่งรัฐ” (decision of the State) ที่เคยเป็นอำนาจอธิปไตยสูงสุดถูกทำให้เสื่อมด้วยข้อตกลงระหว่างประเทศ อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากฎหมายกฎระเบียบ และข้อตกลงต่าง ๆ จะเป็นข้อจำกัดของรัฐ แต่ในอีกด้านหนึ่งกฎระเบียบต่าง ๆ นั้นก็สามารถออกแบบให้เป็นเครื่องมือของรัฐสำหรับดูแลจัดการกิจการภายในของรัฐได้

แม้จะตระหนักว่ากฎหมายกฎระเบียบเป็นเครื่องมือสำคัญในการจัดการชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกร แต่ประเด็นนี้เป็นประเด็นซับซ้อนที่ต้องการการศึกษาวิจัยเฉพาะเจาะจงอย่างจริงจัง งานวิจัยนี้จึงไม่สามารถสร้างข้อเสนอเชิงนโยบายที่เป็นรูปธรรมในเรื่องนี้ได้ นอกจากการเสนอแนวทางกว้าง ๆ สำหรับใช้เพื่อทำการศึกษาวิจัยในประเด็นต่อไป เช่น โลกาภิวัตน์ทำให้โลกและชุมชนใกล้ชิดกันและได้รับผลกระทบโดยตรงอย่างรวดเร็วและรุนแรงมากขึ้น กิจกรรมบางประการในระดับนานาชาติของรัฐ หรือการเปลี่ยนแปลงภายในของรัฐอื่นที่ดูเหมือนว่าไม่เกี่ยวข้องกับภาคเกษตรอาจส่งผลกระทบต่อชุมชนเกษตร อันเป็นชุมชนท้องถิ่นหน่วยเล็กที่สุดของประเทศอย่างคาดไม่ถึง เช่น ข้อตกลงเรื่องการเคลื่อนย้ายบุคคลธรรมดาระหว่างไทย-ญี่ปุ่น สภาวะสังคมสูงวัย การขาดแคลนแรงงานดูแลผู้สูงอายุ อาจส่งถึงโอกาสในการครอบครองหรือสูญเสียการครอบครองที่ดินภาคเกษตรของเกษตรกรในจังหวัดเชียงรายจากการเติบโตของธุรกิจท่องเที่ยวสำหรับชาวญี่ปุ่นสูงวัยในไทย¹³¹ เป็นต้น ในแง่นี้ กระทรวงเกษตรฯ ไทย และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงควร

¹³¹ ดูแนวโน้มของชาวญี่ปุ่นผู้พำนักระยะยาวในเชียงรายและเชียงใหม่ได้ใน

(1) คนญี่ปุ่นแห่งพำนักระยะยาว ที่ปัญหาใหญ่ “วีซ่า” หมดอายุ-ต้องต่อทุกปี, (2552, 17 กันยายน), ข่าวสด, 19(6867), น. 28.

ทำการศึกษาลักษณะที่จะเกิดขึ้นกับภาคเกษตรอันเนื่องมาจากกฎระเบียบและข้อตกลงต่าง ๆ ที่รัฐไทยมีกับนานาชาติ

ในอีกด้านหนึ่ง ความเข้มแข็งของชุมชนเกษตรก็สัมพันธ์กับกฎระเบียบเศรษฐกิจการเมืองภายในรัฐไทยเอง นภาภรณ์ หะวานนท์และคณะ สรุปว่าความเข้มแข็งของชุมชนในมิติด้านเศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติและสังคมจะเกิดขึ้นได้เมื่อชุมชนสามารถ “จัดระบบเศรษฐกิจที่เอื้อให้สมาชิกสามารถปรับตัวเข้ากับระบบการผลิตเพื่อการค้า” “จัดระบบการดูแลและแบ่งสรรทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์และเป็นธรรมแก่สมาชิกในชุมชน” และชุมชนจะต้องมีกลไกหรือการจัดระเบียบที่จะดูแลสมาชิกชุมชนในด้านสวัสดิการและความมั่นคงในชีวิตได้¹³² ซึ่งผู้วิจัยเห็นด้วยว่าความสามารถในการจัดการเรื่องดังกล่าวนี้น่าจะเป็นดัชนีแสดงความเข้มแข็งของชุมชนได้ แต่ถ้าจะผลักดันให้ข้อเสนอดังกล่าวเป็นจริงอาจมีประเด็นสำคัญที่ต้องขบคิดทำความเข้าใจคือ คือ ชุมชนจะการบริหารจัดการระบบเศรษฐกิจ แบ่งสรรทรัพยากร และจัดหาสวัสดิการตลอดจนความมั่นคงในชีวิตให้แก่สมาชิกในชุมชนได้อย่างไร เนื่องจากประเด็นดังกล่าวเป็นประเด็นที่อยู่ภายใต้อำนาจหน้าที่ของรัฐ ดังนั้นความเข้มแข็งของชุมชนจึงขึ้นอยู่กับรูปแบบของระบอบและระเบียบการเมืองภายในด้วยว่าจะออกแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนอย่างไรผ่านกฎหมายกฎระเบียบต่าง ๆ

อย่างไรก็ตาม การออกแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชน หรือรัฐกับประชาชนใหม่นี้ย่อมถูกตั้งคำถามในเรื่องความเป็นธรรมว่าระเบียบดังกล่าวนี้เอื้อประโยชน์แก่ประชาชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือไม่ ทั้งนี้ ผู้วิจัยเสนอแนวทางการออกแบบกฎหมายระเบียบว่าควรคำนึงถึงแนวคิด

(2) คะซึโอะ ชิบาตะ, (2554), *สารสวัสดิปีใหม่จากกงสุลใหญ่ญี่ปุ่น ณ นครเชียงใหม่*, เข้าถึงเมื่อ พฤษภาคม 2555, จาก สถานกงสุลใหญ่ญี่ปุ่น นครเชียงใหม่ เว็บไซต์: http://www.chiangmai.th.emb-japan.go.jp/so_ryouji/Newyearmessage_th.pdf.

(3) หรือในเว็บไซต์ของสมาคมชาวญี่ปุ่นในเชียงรายและเชียงใหม่ดังนี้

- Japanese Association of ChiangRai (http://jacr2012.sitemix.jp/?page_id=171)
- Chiang Mai Japanese Association (www.cmjpa.org)

¹³² นภาภรณ์ หะวานนท์และคณะ, (2550), *ทฤษฎีสถานะรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน*, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, น. 19-21.

เรื่องความเป็นธรรมของ Rawls ที่ Ronald Dworkin ถ่ายทอดมีใจความสรุปว่า คำถามเรื่องความเป็นธรรมคือ คำถามว่ากฎเกณฑ์ที่ทุกคนจะยอมรับถ้าไม่ได้ตระหนักถึงตำแหน่งที่ได้เปรียบเสียเปรียบของพวกเขาในโครงสร้างทางสังคม¹³³ ในแง่นี้ หน้าที่ของรัฐคือออกแบบและสร้างกฎระเบียบที่ทำให้ทุกคนมีความเท่าเทียมกันมากที่สุดความเป็นธรรมจึงจะเกิดขึ้นได้ โดยความเท่าเทียมนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนตามที่ Frits Wils สรุปไว้ว่าชุมชนเข้มแข็งคือชุมชนที่สามารถแก้ปัญหาของตนเองได้ ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่าชุมชนจะสามารถแก้ไขปัญหาของตนเองได้ก็ต่อเมื่อมีพลังทางเศรษฐกิจและพลังทางการเมืองมากพอที่จะเจรจาต่อรองกับแรงกระทำภายนอกที่มีต่อชุมชน

¹³³ Bryan Magee, (1982), *Men of Ideas*, New York: Oxford University Press, p. 216

ภาคผนวก

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

เกษตรกร

- ♦ กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกกล้วยหอมทอง จังหวัดเพชรบุรี
- ♦ กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่น จังหวัดเชียงราย
- ♦ กลุ่มเกษตรกรในอำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย
- ♦ คุณเกษม พรหมเรืองฤทธิ์ หัวหน้าชุด กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกถั่วแระญี่ปุ่น
- ♦ คุณพิน พูลสมบัติ เกษตรกร GAP ดีเด่น ปี 2552
- ♦ คุณนุช ศรียานะ เกษตรกรดีเด่นปี 2551

เจ้าหน้าที่บริษัท

- ♦ คุณเฉลิม ธรรมสมบัติ พนักงานส่งเสริมบริษัทลานนาเกษตรอุตสาหกรรม
- ♦ คุณจุน โคยามะ ผู้จัดการบริษัท Pacific Trade

ข้าราชการ

- ♦ คุณสุพจน์ บุญธรรม นักวิชาการส่งเสริมการเกษตร สำนักงานเกษตรจังหวัดเชียงราย
- ♦ คุณดุจเดี่ยว วงศ์ภักดี เจ้าหน้าที่ฝ่ายประชาสัมพันธ์และข้อมูล สำนักงานเกษตรจังหวัดเชียงราย
- ♦ คุณชัยยุทธ์ หงส์หิรัญ นักวิชาการส่งเสริมการเกษตรชำนาญการ สำนักงานเกษตรจังหวัดเชียงใหม่

บรรณานุกรม

หนังสือ

ภาษาอังกฤษ

- Friedmann, John. (1992). *Empowerment: The Politics of Alternative Development*. Oxford: Blackwell.
- Glover, David and Kusterer, K. (1990). *Small Farmers, Big Business: Contract Farming and Rural Development*. London: Macmillan.
- Goldin, Ian and Reinert, Kenneth. (2007). *Globalization for Development: Trade, Finance, Aid, Migration and Policy*. New York: Palgrave.
- Grossman, Lawrence. (1998). *The Political Ecology of Bananas: Contract Farming, Peasants, and Agrarian Change in the Eastern Caribbean*. London: University of North Carolina Press.
- Harvey, David. (2007). *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford.
- Janoski, Thomas (et al.). (2005). *The Handbook of Political Sociology: States, Civil Societies, and Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jun, Jong S. and Wright, Deil Spencer. (1996). *Globalization and Decentralization: Institutional Contexts, Policy Issues, and Intergovernmental Relations in Japan and the United States*. Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- Kofman, Eleonore and Youngs, Gillian. (2008). *Globalization: Theory and Practice*. New York: Continuum.
- Lentner, Howard H. (2006). *Power and Politics in Globalization: The Indispensable State*. New York: Routledge.
- Little, Peter D. and Watts, Michael John. (1994). *Living under Contract: Contract Farming and Agrarian Transformation in Sub-Saharan Africa*. Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Magee, Bryan. (1982). *Men of Ideas*. New York: Oxford University Press.
- Mittelman, James H. (1996). *Globalization: Critical Reflections*. Colorado: Lynne Rienner.

de Pablos, Patricia Ordonez and Lytras, Miltiadis D. (2009). *The China Information Technology Handbook*. New York: Springer.

Rehber, Erkan. (2007). *Contract Farming: Theory and Practice*. Hyderabad: The Icfai University Press.

Shaw, D. John. (2009). *Global Food and Agricultural Institutions*. Abingdon [England]: Routledge.

Sumner, Jennifer. (2007). *Sustainability and the Civil Commons: Rural Communities in the Age of Globalization*. Toronto: University of Toronto Press.

ภาษาไทย

คณะกรรมการชำระพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. (2546). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ปี พ.ศ. 2542*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.

คุณหญิงสุธาวลัย เสถียร ไทยและคณะ. ธรรมชาติของการมีส่วนร่วมของประชาชนและกระบวนการทางด้านสิ่งแวดล้อม. (2544) กรุงเทพฯ: สายธาร

นภาพร หะวานนท์ และคณะ. (2550). *ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. (2548). *การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.

บทความ

ภาษาอังกฤษ

Asano-Tamanoi, Mariko. (1998, July). Farmers, Industries, and the State: The Culture of Contract Farming in Spain and Japan. *Comparative Studies in Society and History*, 30(3), pp. 432-452.

Ash, Robert F. (1992, September). The Agricultural Sector in China: Performance and Policy Dilemmas during the 1990s. *The China Quarterly*, 131, pp.545-576.

Bellemare, Marc F. (2012). As You Sow, So Shall You Reap: The Welfare Impacts of Contract Farming. *World Development*, 40(7), pp. 1-17.

Barrett, Christopher B., Bachke, Maren E., et. al.. (2012, April). Smallholder

Participation in Contract Farming: Comparative Evidence from Five Countries.

World Development, 40(4), pp. 715-730.

Burch, David, Rickson, Roy E., and Thiel, Inari. (1990, March-June). Contract Farming and Rural Social Change: Some Implications of the Australian Experience.

Environmental Impact Assess Review, 10(1-2), pp. 145-155.

Glover, David J. (1984). Contract Farming and Smallholder Outgrower Schemes in Less-developed Countries. *World Development*, 12(11-12), pp. 1143-1157.

Glover, David J. (1990). Contract Farm and Out grower Schemes in East and Southern Africa. *Journal of Agricultural Economics*, 41(3), pp. 303-315.

Glover, David J. (1987, April). Increasing the benefits to Smallholders from Contract Farming: Problems for Farmers Organizations and Policy Makers. *World Development*, 15(4), pp. 441-448.

Goldsmith, Arthur. (1985). The Private Sector and Rural Development: Can Agribusiness Help the Small Farmers?. *World Development*, 13(10-11), pp. 1125-1138.

Guo, Hongdong, Jolly, Robert W. and Zhu, Jianhua. (2005). Contract Farming in China: Supply China or Ball and Chain?. Presented at IAMA Symposium in Chicago, June 25-26, 2005.

Guo, Hongdong, Jolly, Robert W. and Zhu, Jianhua. (2006). Agriculture in the Face of Changing Markets, Institutions and Policies: Challenges and Strategies. in Contract Farming in China: Perspectives of Smallholders. in Curtiss, Jarmila., Balmann, Alfons., Dautzenberg, Kirsti., Happe, Kathrin (Eds.). *Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe*, 33, Halle (Saale), IAMO, pp. 194-204.

Guo, Hongdong, Jolly, Robert W. and Zhu, Jianhua. (2007). Contract Farming in China: Perspectives of Farm Households and Agribusiness Firms. *Comparative Economic Studies*, 49(2), pp. 285-312.

Guo, Hongdong and Jolly, Robert W. (2008, December). Contractual Arrangements and Enforcement in Transition Agriculture Theory and Evidence from China.

Food Policy, 33(6), pp. 570–575.

Hung, Ho-Fung. (2009, Nov-Dec). America's Head Servant?. *New Left Review*, 60, pp. 5-21.

Kamikihara, Shizue. (1995). Contract Farming in Aso-Machi, Japan. *Asian Geographer*, 14(2), pp.104-130.

Kumar, Jagdish and Kumar K., Prakash. (2008, July-December). Contract Farming: Problems, Prospects and its Effect on Income and Employment. *Agricultural Economics Research Review*, 21, pp. 243-250.

Little, D. Peter. (1999). Confront Change: Contract Farming and Production Relations in Peri-Urban Areas of Sub-Saharan Africa. A Research Paper Prepared for the Broadening Access and Strengthening input Market Systems-Collaborative Research Support Program (BASIS-CRSP) Institute for Development Anthropology, Binghamton, New York.

Lixin Tang. (2009, November). A Study on Foreign Direct Investment Agriculture in China. *International Journal of Business and Management*, 4(11), pp. 127-129.

Miyata, Sachiko., Minot, Nicholas., and Hu, Dinghuan. (2007). Impact of Contract Farming on Income: Linking Small Farmers, Packers, and Supermarkets in China. *World Development*, 37(11), pp.1781-1790.

Porter, Gina and Phillips-Howard, Kevin. (1997). Comparing Contracts: An Evaluation of Contract Farming Schemes in Africa. *World Development*, 25(2), pp.227-238.

Sriboonchitta, Songsak and Wiboonpongse, Aree. (2005). Analysis of Contract Farming in Thailand. *CMU Journal*, 4(3), pp.361-385.

Singh, Sukhpal. (2005, Fall). Contract Farming for Agricultural Development and Diversification in Punjab: Problems and Prospects. *Journal of Punjab Studies*, 12(2), pp. 251-270.

Warning, Matthew and Key, Nigel. (2002, February). The Social Performance and Distributional Consequences of Contract Farming: An Equilibrium Analysis of the Archide de Bouche Program in Senegal. *World Development*, 30(2), pp. 255-263.

- Laverack, Glenn. (2005). *Health Promotion Practice: Power & Empowerment*, New Delhi:Sage
- Wilson, Patricia A. (1996). "Empowerment: Community Economic Development from the Inside Out." *Urban studies*. Vol. 33, pp. 617-630.
- Wilson, Scott. (2000). The Political Consequences of China's Agricultural Reforms. in Hudson, Christopher (Ed.). *Regional Handbooks of Economic and Political Development: Prospects onto the 21st Century*. London: Fitzroy Dearborn, pp.137-149.
- Zhang, Qian Forrest and Donaldson, John A. (2008, July). The Rise of Agrarian Capitalism with Chinese Characteristics: Agricultural Modernization, Agribusiness, and Collective Land Rights. *China Journal*, 60, pp. 25-47.
- Zhou Yingying, Han Hua, and Harrell, Stevan. (2008, September). From Labour to Capital: Intra-Village Inequality in Rural China, 1988-2006. *The China Quarterly*, 195, pp. 515-534.

รายงานและข่าว

ภาษาอังกฤษ

- Alsop, Ruth and Heinsohn, Nina. (2005). *Measuring Empowerment in Practice: Structuring Analysis and Framing Indicators*. World Bank Policy Research Working Paper.
- Andries du Toit. (2004, December). *Forgotten by the Highway: Globalisation, Adverse Incorporation and Chronic Poverty in a Commercial Farming District*. CSSR Working Paper No. 101.
- Asahi Group Holdings. (2011). *Asahi group's history*. Retrieved from <http://www.asahigroup-holdings.com/en/company/history/index.html>
- Asian Development Bank. (2005). 30 cases of contract farming: an analytical overview. (online), Available at: <http://www.markets4poor.org/?id=936&name=publication&op=viewDetailNews>
- Baumann, Pari. (2000). *Equity and Efficiency in Contract Farming Schemes: The*

Experience of Agricultural Tree Crops. London: Overseas Development Institute.

(online) Retrieved from

http://www.odi.org.uk/publications/working_papers/wp139.pdf.

Basic Law on Food, Agriculture and Rural Areas, Article 3

Berry, R. Albert. (1998). *When do Agricultural Exports Help the Rural Poor? A Political-Economy Approach*. Working Paper No. UT-ECIPA-BERRY2-98-02. Department of Economics and Institute for Policy Analysis. University of Toronto.

Beck, Roger. (2004). *A Framework for the Study of Contracting Firms*. ADBI-UNESCAP Regional Workshop on Contract Farming and Poverty Reduction, May 2004. Tokyo: Asian Development Bank Institute. Retrieved from <http://www.adbi.org/files/2004.08.09.cpp.framework.contracting.firms.pdf>

Cai, J., L. Ung, S. Setboonsarng, and PS Leung. (2008). *Rice Contract Farming in Cambodia: Empowering Farmers to Move Beyond the Contract Toward Independence*. ADBI Discussion Paper 109. ADB Institute.

China's agricultural sector is preparing to supply markets across the globe. (2011). *China Daily*. Retrieved from http://www.chinadaily.com.cn/business/2011-08/29/content_13208328.htm

Erappa, S. (2006). *Contract Farming in Karnataka: A Boon or a Bane?*. (Research report). Bangalore: Agricultural Development and Rural Transformation Centre. Institute for Social and Economic Change.

Eaton and Shepherd, (2001), *Contract Farming: Partnerships for Growth*, (Rome: FAO),
Guo, Hongdong, Jolly, Robert W. and Zhu, Jianhua. (2005). *Contract Farming in China: Supply Chain or Ball or Chain?*. Presented at Minnesota International Economic Development Conference, University of Minnesota, April 29-30, 2005.

Guo, Hongdong, Jolly, Robert W. and Zhu, Jianhua. (2005). *Contract Farming in China – Supply Chain or Ball and Chain ?*. International Food and Agribusiness Management Association (online). Retrieved May 23, 2009, from www.ifama.org/conferences/2005conference/Papers&Discussions/1151_Paper

_Final.pdf.

Hayami, Yujiro. (2006). Communities and markets for Rural Development under Globalization: A Perspective from Villages in Asia. FASID. Discussion Paper Series on International Development Strategies.

Horioka, Charles Yuji and Kanda, Reiko., (2010, December 5), *Revitalizing Japanese Economy by Socializing Risk*, Discussion Paper No. 799, Retrieved from <http://www.iser.osaka-u.ac.jp/library/dp/2010/DP0799.pdf>.

Itochu. (2004). *Food group*. Retrieved from http://www.itochu.com.cn/EN/d06_en.htm

Jetro. (2005). *Jetro Agrotrade Handbook 2005 (Excerpt)*. Tokyo: JETRO.

Jetro. (2012). *Japan's Agricultural, Forestry and Fisheries Trade in 2010*. Tokyo: JETRO.

Jetro. (2011). *Guidebook for Export to Japan (Food Articles) 2011*. Tokyo: JETRO.

Johnson, G.I., Weinberger, K., Wu, M.H. (2008). The Vegetable Industry in Tropical Asia: An overview of production and trade, with a focus on Thailand, Indonesia, the Philippines, Vietnam, and India. (CD-ROM). Shanhua, Taiwan: AVRDC-The World Vegetable Center. (Explorations series; no.1)

Manarungsan, Sompop, Naewbanji, Jocelyn O., and Tanapat Rerngiakrabhet. (2005). *Consts of Compliance with SPS Standards: Thailand Case Studies of Shrip, Fresh Asparagus, and Frozen Green Soybeans*. Agriculture and Rural Development Discussion Paper. World Bank.

Mansur, Kasim, Tola and et. al. (2009). *Contract Farming System: A Tool to Transforming Rural Society in Sabah*. MPRA Paper No. 13271.(online) Published on 2009. Retrieved from <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/13271/>

Ministry of Agriculture, Forestry, and Fisheries. (2011). *FY2010 Annual Report on Food, Agriculture, and Rural Areas in Japan*. Retrieved from http://www.maff.go.jp/e/annual_report/2010/pdf/e_all.pdf

Minot, Nicholas William. (1986). *Contract Farming and Its Effect on Small Farmers in Less Developed Countries*. Working Paper No. 31. Department of Agricultural Economics, Michigan State University.

Mitsubishi to Build Agricultural Film Plant in China. (August 7, 2012). *Plastics News*.

Revived from <http://www.pnchina.com/en/Detail.aspx?id=1343761452&cat=0>

Narayanan, Sudha and Gulati, Ashok. (2002). *Globalization and the Smallholders: A Review of Issues, Approaches, and Implications*. MSSD Discussion Paper.

International food Policy Research Institute.

Pal System. (2007). *Pal System Data Book*.

Patrick, Ian. (2004). Contract Farming in Indonesia: Smallholders and agribusiness working together. Report to Australian Centre for International Agricultural Research.

Statistics Bureau, Director-General for Policy Planning and Statistical Research and Training Institute. *National Wealth*. in Chapter 3: Economy. Retrieved from <http://www.stat.go.jp/english/data/handbook/c03cont.htm>

Uathavikul, P. (2004). Poverty reduction through contract farming: Lessons from Srakaew Province, Thailand. ADB-ESCAP Regional Workshop on Contract Farming and Poverty Reduction, Bangkok, Swift Co. Ltd.

Weatherspoon, Dave, Chacho, Joyce, and Christy, Ralph. (2001). Linking Globalization, Economic Growth and Poverty: Impacts of Agribusiness Strategies on Sub-Saharan Africa. Staff Paper. Department of Applied Economics and Management. Cornell University.

Wikipedia, *Agriculture in China*, Retrieved from

http://en.wikipedia.org/wiki/Agriculture_in_the_People's_Republic_of_China

Wils, Frits. (2001). *Empowerment and its Evaluation: A Framework for Analysis and Application*. INTRAC. Working Paper Series No. 340.

ภาษาไทย

กรมส่งเสริมการเกษตร. (2554). *ระบบฐานข้อมูลเกษตรกร*. สืบค้นข้อมูลเมื่อ ธันวาคม 2554.

แหล่งที่มา <http://www.survey.doae.go.th/document/survey210154.pdf>

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2554). *ร่างแผนพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559)*. กรุงเทพฯ: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

ข้อมูลการปลูกกล้วยหอมทองของไทยสำหรับชาวญี่ปุ่น. แหล่งที่มา www.homton.com.

ข้อมูลทั่วไป ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย, แหล่งที่มา

<http://www.thaitambon.com/tambon/ttambon.asp?ID=571107>

คนญี่ปุ่นแห่งพำนักเชียงรายยาว ชี้อายุใหญ่ "ริซา" หอมดออยู่-ต้องต่อทุกปี. (17 กันยายน 2552).

ข่าวสด, 19(6867), น. 28.

คะซึโอะ ชิบาตะ. (2554). สารสวัสดิ์ปีใหม่จากกงสุลใหญ่ญี่ปุ่น ณ นครเชียงใหม่. เข้าถึงเมื่อ

พฤษภาคม 2555, จาก สถานกงสุลใหญ่ญี่ปุ่น นครเชียงใหม่ เว็บไซต์:

http://www.chiangmai.th.emb-japan.go.jp/so_ryouji/Newyearmessage_th.pdf.

ทศพล ทรรศนกุลพันธ์. (2555, 7 มีนาคม). บ่วงบาตผูกขาดปากท้องและหนทางหลุดพ้นจาก

บ่วง. สืบค้นเมื่อ 19 พฤษภาคม 2555, จาก ประชาไท, เว็บไซต์:

<http://prachatai.com/journal/2012/03/39567>.

เทศบาลตำบลบ้านลาด. สถิติอัตราผู้ไปใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้ง ปี 2540-2551.

ทุนนิยม 101. (2554). โฉมหน้าเกษตรพันธสัญญา. Retrived มิถุนายน 2554 from

<http://www.prachatai3.info/journal/2011/06/35762>.

ไพสิฐ พาณิชย์กุล และ กฤษณ์พชร โสมณวัตร. (2554). สถานการณ์ความไม่เป็นธรรมภายใต้

โครงสร้างระบอบเศรษฐกิจอุตสาหกรรมเกษตรและอาหาร (รายงานการวิจัย).

เชียงใหม่: คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

มนู ไปสมบุญ และสนาม จันทรมณี. (ม.ป.ป.). เอกสารโครงการ "การผลิตกล้วยหอมทอง

อินทรี", ม.ป.ท.

ฝ่ายวิจัยและบริการข้อมูลสถาบันอาหาร. (ม.ป.ป.). แนวโน้มอุตสาหกรรมอาหารพร้อมปรุง-

พร้อมทานในตลาดโลกพร้อมอนาคตที่สดใส. อุตสาหกรรมสาร, ม.ป.ท., หน้า 5-7.

สหกรณ์การเกษตรบ้านลาด, (ม.ป.ป.), ประวัติสหกรณ์การเกษตรบ้านลาด, แหล่งที่มา

<http://www.banlat->

coop.com/index.php?lay=show&ac=article&Ntype=8&Id=538952923.

สำนักงานประมาณ สำนักนายกรัฐมนตรี. (ม.ป.ป.). งบประมาณโดยสังเขป (ฉบับปรับปรุง) ตาม

พระราชบัญญัติประจำปีงบประมาณรายจ่าย พ.ศ. 2554. แหล่งที่มา

http://www.bb.go.th/FILEROOM/CABBBIWEBFORM/DRAWER29/GENERAL/DAT_A0000/00000103.PDF.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). แผนการแก้ปัญหา

ความยากจน (บทที่ 2). ใน ส่วนที่หก: การแก้ปัญหาความยากจนและพัฒนาชนบทเขต
ล้าหลัง. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5, หน้า 319-330. แหล่งที่มา
<http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=87>.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). การผลิตเพื่อขาย
(บทที่ 3). ใน แผนงานที่ 7 แผนพัฒนาระบบการผลิต การตลาด และการสร้างงาน.
แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6, หน้า 210-214. แหล่งที่มา
<http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=88>

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). การพัฒนาการ
เกษตร (บทที่ 2), ใน ส่วนที่ 2: แนวทางการรักษาอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจให้มี
เสถียรภาพ. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7, หน้า 40-42. แหล่งที่มา
<http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=89>

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2551). งบประมาณโดยสังเขปของ
กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2552. กรุงเทพฯ: กระทรวง
เกษตรและสหกรณ์.

ศิริพร วัชรวัลคุ และเอกสิทธิ์ หนูนุกัถิ. (2551). โครงการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง
และนโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่นและผลกระทบต่อประเทศไทย: กรณีศึกษาภาคเกษตร
และนโยบายความมั่นคงทางอาหารของญี่ปุ่นกับความร่วมมือระหว่างประเทศด้านเกษตร
ของญี่ปุ่นในเอเชีย. รายงานการวิจัย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

องค์กรส่งเสริมการค้าสหกรณ์. (2547). รายละเอียดของโครงการส่งออกกล้วยปลอดสารเคมีกับ
บทบาทของ อบช.

ภาษาญี่ปุ่น

後藤 光蔵 (2007). 北部タイにおける日本向け冷凍枝豆生産と枝豆の契約栽培 1、
2『武蔵大学論集』第 54 巻 3 号 (research note in Japanese)